हाम्रो सामाजिक अध्ययन

शिक्षक निर्देशिका

कक्षा ८

हाम्रो सामाजिक अध्ययन

शिक्षक निर्देशिका

कक्षा - ८

His Majesty's Government
Ministry of Education
Curriculum Development Centre
Educational Library & Documentation Centre

लेखकहरू

१. श्री लक्ष्मीप्रसाद खत्री
२. प्रा.डा. श्रीरामप्रसाद उपाध्याय
३. श्री दिनानाथ गौतम
४. श्री डिकबहादुर राई
५. श्री डिल्लीप्रसाद शर्मा

300
KHA-S
2061

प्रकाशक

श्री ५ को सरकार
शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

प्रकाशक

श्री ५ को सरकार
शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर ।

854
C.1

© पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०६१

यस निर्देशिकासम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुरमा निहित रहेको छ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको लिखित स्वीकृतिविना यसको पूरै वा आंशिक भाग हुबहु प्रकाशन गर्न, परिवर्तन गरेर प्रकाशन गर्न, कुनै विद्युतीय साधन वा अन्य प्रविधिबाट रेकर्ड गर्न र प्रतिलिपि निकाल्न पाइनेछैन ।

प्रथम संस्करण, २०६१

मुद्रण : जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेड, सानोठिमी, भक्तपुर ।

यस निर्देशिकासम्बन्धी पाठकहरूका कुनै पनि प्रकारका टिप्पणीहरू भएमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सम्पादन तथा प्रकाशन शाखामा पठाइदिनुहुन अनुरोध छ । पाठकहरूबाट आउने टिप्पणीहरूलाई यो केन्द्र स्वागत गर्दछ ।

४. मूल्याङ्कन

(क) देशलाई ५ विकास क्षेत्रमा बाँडिनुको औचित्य माथि सबै विद्यार्थीले आ-आफ्नो विचार व्यक्त गरे नगरेको र सही विचार भने नभनेको अवलोकन र सुनेका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा विद्यार्थीहरूलाई दिइएको कार्य सही ढङ्गले सम्पन्न गरे नगरेका आधारमा श्रेणीमापन गर्न सक्नुहुन्छ । यसमा सर्वप्रथम विद्यार्थी दिइएको काममा सहभागी भए नभएको अवलोकन गर्ने र त्यसपछि मात्र उसको कामको गुणस्तर हेरेर श्रेणीमापन गर्न सकिन्छ । श्रेणीमापन गर्दा ३ वा ५ ओटासम्म उपयुक्त हुन्छ ।

(ग) कुन विकास क्षेत्र विकास कार्यमा अगाडि रहेको छ भन्नेमा उपयुक्त प्रमाणहरू जुटाए नजुटाएको जाँच गर्नुहोस् ।

(घ) विकास क्षेत्रका आवश्यकता विषयमा दुईजना विद्यार्थीबीच संवाद गर्न लगाउनुहोस् र उपयुक्त भए नभएको जाँच गर्नुहोस् ।

(ङ) विद्यार्थीहरूलाई दिइएको सामुदायिक कार्य सही ढङ्गले सम्पन्न गरे नगरेको अवलोकन गर्नुहोस् र उनीहरूको कार्य व्यक्तिगत फाइल खडा गरी रेकर्ड राख्ने व्यवस्था गर्नुहोस् । जसबाट प्रयोगात्मक कार्यको अङ्क प्रदान गर्न सजिलो हुन्छ ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरू दिइएको क्रियाकलापमा समान रूपमा सहभागी भए नभएको अवलोकन गर्नुहोस् । नभएको भए कुनकुन विद्यार्थी भएनन् र किन भएनन् कारण पत्ता लगाउनुहोस् । क्रियाकलापमा सहभागी हुन आफूले सक्ने सहयोग गर्नुहोस् । क्रियाकलाप सहभागी भएका विद्यार्थीहरूले उद्देश्यअनुसार सम्पन्न गर्न सके सकेनन् जाँच गर्नुहोस् र नसकेको भए सुधारात्मक शिक्षण गरी उद्देश्य प्राप्तितर्फ उन्मुख गराउनुहोस् ।

प्रकाशक

श्री ५ को सरकार
शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर ।

854
C.1

© पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, २०६१

यस निर्देशिकासम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुरमा निहित रहेको छ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको लिखित स्वीकृतिविना यसको पूरै वा आंशिक भाग हुबहु प्रकाशन गर्न, परिवर्तन गरेर प्रकाशन गर्न, कुनै विद्युतीय साधन वा अन्य प्रविधिबाट रेकर्ड गर्न र प्रतिलिपि निकाल्न पाइनेछैन ।

प्रथम संस्करण, २०६१

मुद्रण : जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेड, सानोठिमी, भक्तपुर ।

यस निर्देशिकासम्बन्धी पाठकहरूका कुनै पनि प्रकारका टिप्पणीहरू भएमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सम्पादन तथा प्रकाशन शाखामा पठाइदिनुहुन अनुरोध छ । पाठकहरूबाट आउने टिप्पणीहरूलाई यो केन्द्र स्वागत गर्दछ ।

कृतज्ञता

सामाजिक अध्ययन विषयको शिक्षक निर्देशिकाको विकास गर्नका लागि देहायका महानुभावहरूको विशेष योगदान रहेको छ :

सल्लाहकार

श्री लोकेन्द्रमान प्रधान

श्री जगन्नाथ अवा

प्रा.डा. राजाराम सुवेदी

श्री सुनीलकुमार अधिकारी

श्री सन्ध्या भट्टराई

श्री चन्द्रकला मास्के

भाषा सम्पादन

श्री विष्णुप्रसाद अधिकारी

आवरण डिजाइन

श्री टार्जन राई

लेआउट डिजाइन

श्री सुमा श्रेष्ठ (बनेपाली)

श्री अनिता मिश्र

हामो भनाइ

राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०४९ र उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०५५ को प्रतिवेदनको सिफारिसअनुसार विद्यालयस्तरका पाठ्यपुस्तक र अन्य सामग्रीहरूमा समयसापेक्ष परिर्वतन हुँदै आएको छ । शिक्षाले विद्यार्थीहरूमा प्रजातान्त्रिक मूल्य र मान्यताअनुरूप उदात्त भावना प्रस्फुटित गराई देशलाई आवश्यक हुने मानवीय स्रोत र साधनको विकास गरी प्रतिस्पर्धापूर्ण जीवनयापन गर्न सक्ने दक्ष, सुशील र कर्तव्यनिष्ठ नागरिक तयार गरी मानवीय साधनको उत्पादनका लागि पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तकलाई समयानुकूल बनाउने कार्यअनुरूप कक्षा ८ को सामाजिक अध्ययनको शिक्षक निर्देशिका तयार गरिएको हो ।

सामाजिक अध्ययन वर्तमान पाठ्यक्रममा अनिवार्य विषयका रूपमा रहेको छ । त्यसैले कक्षाकोठाभित्र सामाजिक अध्ययनको पुस्तक अध्यापन गराई यसमा दिइएका क्रियाकलापहरू गराउन शिक्षकहरूलाई सहयोग पुगोस् र राष्ट्रिय उद्देश्यअनुरूपको नागरिक तयार गर्न सकियोस् भन्ने अभिप्रायले पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा यो शिक्षक निर्देशिका तयार पारिएको छ । यस निर्देशिकाले पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकमा दिइएका विषयवस्तुको अध्यापन गराउँदा अपनाउनुपर्ने विधि र तरिका सम्बन्धमा सकेसम्म स्पष्ट पार्न खोजेको छ । यस निर्देशिकामा विशेष गरी प्रबन्धात्मक/वर्णनात्मक शैलीलाई भन्दा विद्यार्थीकेन्द्रित र क्रियाकलापमुखी नवीन विधिलाई अपनाइएको छ । पाठ्यपुस्तकमा दिइएका क्रियाकलापहरू गराउन शिक्षक निर्देशिकाले सघाउ पुऱ्याउने भएकाले शिक्षकहरूले यसलाई प्रयोगमा ल्याउनुपर्नेछ । यस सामग्रीको विकासमा प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउने सबै महानुभावहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

पाठ्यपुस्तकको सफल कार्यान्वयनका लागि शिक्षकहरूलाई सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले तयार पारिएको यस निर्देशिकामा अझै केही कमीकमजोरी रहेका होलान् । यसमा आवश्यक सुधार तथा परिष्कारका लागि यो केन्द्र विषयविज्ञ, शिक्षक, विद्यार्थी, शिक्षाप्रेमी तथा अभिभावकहरूको रचनात्मक सुझावको अपेक्षा गर्दछ ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर

शिक्षक निर्देशिका प्रयोग गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

१. शिक्षक निर्देशिकाको बायाँतर्फ पाठ्यपुस्तकमा उल्लेख गरिएका विषयवस्तु, क्रियाकलाप र तपाईंको समुदायमा भन्ने कुरा छोटकरीमा र दायाँतर्फ विषयवस्तु कसरी शिक्षण गर्ने, क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न कुनकुन विधि अपनाउने, तपाइँको समुदाय र मुख्य अवधारणको प्रयोग कसरी गर्ने भन्ने उल्लेख गरिएको छ । शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग गर्दा पाठ्यपुस्तकको आवश्यकता नपर्न पनि सक्छ ।

२. पाठ्यपुस्तकमा दिइएका विषयवस्तु विद्यार्थी स्वयम्ले पनि पढेर बुझ्न सक्छन् । त्यसैले तपाईंले व्याख्या नगरी तिनीहरूलाई केही समय मनमनै विषयवस्तु पढ्न दिनुहोस् र त्यसपछि क्रियाकलापमा संलग्न गराउनुहोस् । क्रियाकलापमा दिइएका सबै प्रश्नहरू गराउनु आवश्यक छ । क्रियाकलापलाई विद्यार्थीहरूका लागि आनन्ददायी र खास किसिमको सीपप्रति उत्प्रेरित बनाउनुहोस् ।

३. विद्यार्थीहरूमा योजना बनाउने, कथा लेख्ने, पत्र लेख्ने, संवाद लेख्ने, गीत वा कविता लेख्ने, चित्र बनाउने, समाचार बनाउने, ऐतिहासिक पत्रको नमुना तयार गर्ने, ग्राफ, तालिका नक्सा तयार गर्ने, भूमिका गर्ने, गोष्ठी तथा सेमिनारको आयोजना गर्ने, पत्रमित्र बनाउने, फ्याक्स, इन्टरनेट र इमेलको प्रयोग गर्ने, समूहकार्य गर्ने, व्यापारिक खेल खेल्ने, शैक्षिक भ्रमणका निम्ति योजना बनाउने इत्यादि सीपको विकास गर्नेतर्फ ध्यान दिनुहोस् ।

४. तपाईंको समुदायमा भन्ने खण्डलाई योजनाको रूपमा समुदायमा अध्ययन गराई प्रतिवेदन लेख्न लगाउनुहोस् ।

५. यस खण्डको प्रतिवेदन लेख्न छुट्टै कापी बनाउन लगाउनुहोस् ।

६. तपाईंको समुदायअन्तर्गत गरिएको कामका निम्ति आन्तरिक मूल्याङ्कनको रूपमा १०% अङ्क राख्नुहोस् ।

७. तपाईंको समुदायअन्तर्गत गरिएको काममा नै आधारित भएर बढी प्रश्नहरू सोध्नुहोस् ।

८. शिक्षक निर्देशिकाको प्रत्येक एकाइको छुट्टै पाना, चित्र र एकाइलाई प्रतिनिधित्व हुने गरी विषयवस्तु र कविता वा भनाइ वा तथ्यहरू दिइएको छ । त्यसैले एकाइअन्तर्गतका पाठहरू शिक्षण गर्नुअघि एकाइ शीर्षकमा दिइएका चित्र तथा भनाइहरू सम्वन्धमा छलफल गराई टिप्पणी लेख्न लगाउनुहोस् ।

९. शिक्षक निर्देशिकाको प्रत्येक एकाइको अन्त्यमा दिइएको सारांशमाथि कक्षामा छलफल गराई निष्कर्ष तथा उपलब्धि भन्न लगाउनुहोस् ।

विषयसूची

एकाइ शीर्षक	पृष्ठ
एकाइ एक	१-१७
एकाइ दुई	१८-३८
एकाइ तीन	३९-५८
एकाइ चार	५९-६८
एकाइ पाँच	७०-८५
एकाइ छ	८६-१०७
एकाइ सात	१०८-१२८
एकाइ आठ	१२९-१३९
एकाइ नौ	१४०-१५०

एकाइ - १.

हामी, हाम्रो समुदाय र राष्ट्र

पाठ – १. हाम्रा विकास क्षेत्रहरू

घन्टी: ३

१. **उद्देश्य**

(क) पाँच विकास क्षेत्र र तिनका सदरमुकामको नाम बताउन ।

(ख) विकास क्षेत्रभित्रका अञ्चलको नाम र जिल्ला सङ्ख्या बताउन ।

(ग) नेपालको नक्सामा पाँच विकास क्षेत्र छुट्टयाउन ।

(घ) पाँच विकास क्षेत्रमा भएका मुख्यमुख्य विकास कार्यहरू पत्ता लगाउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

(क) हाम्रो देश नेपालको प्रशासनिक विभाजन

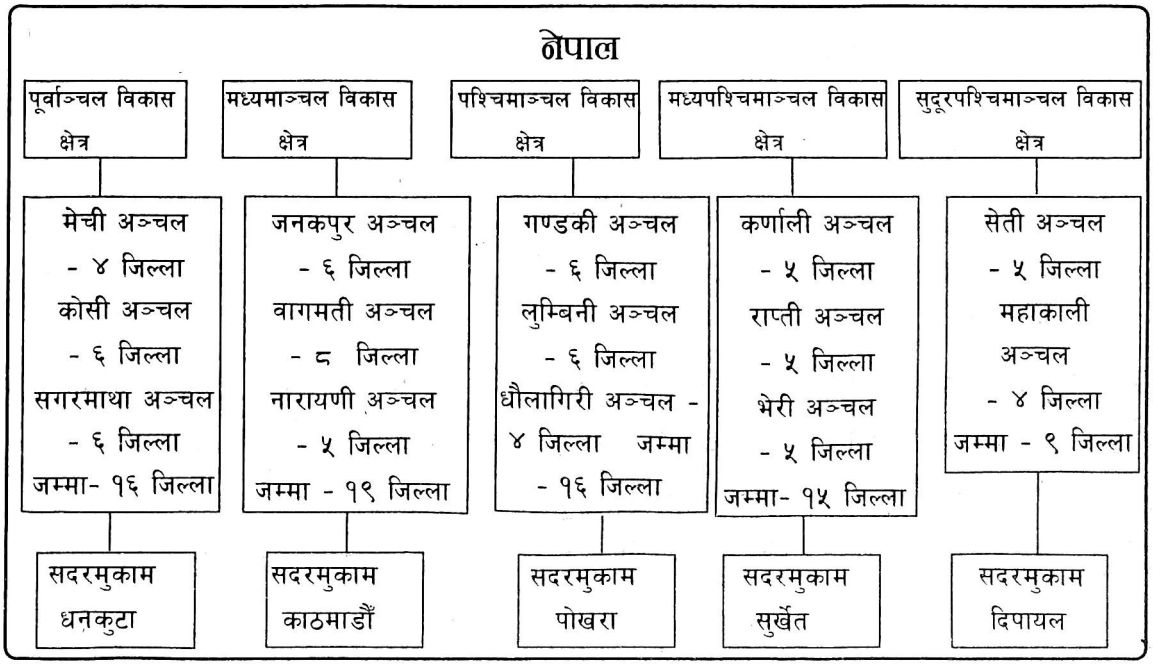

(ख) नदीका नामबाट नामाकरण गरिएका अञ्चलहरू

- मेची, कोसी, बागमती, नारायणी, गण्डकी, राप्ती, भेरी, कर्णाली, सेती र महाकाली (१०)
- हिमशृङ्खलाबाट नामकरण गरिएका अञ्चलहरू : सगरमाथा र धौलागिरी (२)
- धार्मिक स्थलबाट नामकरण भएका अञ्चलहरू : जनकपुर र लुम्बिनी (२)

(ग) चीनसँग मात्र सीमाना जोएिका अञ्चलहरू: बागमती, गण्डकी, धौलागिरी, कर्णाली

(घ) भारतसँग मात्र सीमाना जोडिएका अञ्चलहरू : नारायणी, लुम्बिनी, राप्ती, भेरी

(ङ) दुवै मुलुकसँग सीमाना जोडिएका अञ्चलहरू : मेची, कोसी, सगरमाथा, जनकपुर, सेती र महाकाली ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) ५ ओटा विकास क्षेत्रमा विभाजन गरिएको नेपालको नक्सा देखाउनुहोस् र प्रश्नोत्तरका माध्यमबाट विकास क्षेत्रमा विभाजित गर्नुका कारण, विभाजन गरेपछिका फाइदा आदिको बारेमा स्पष्ट पारिदिनुहोस् । जस्तै;

- हाम्रो देशलाई कहिले पाँचओटा विकास क्षेत्रमा विभाजन गरिएको हो ?
- पाँचओटा विषय क्षेत्रमा विभाजन गरेपछि के फाइदा भयो ?
- अहिले विकासमा सबैभन्दा अगाडि र पछाडि रहेका विकास क्षेत्र कुनकुन हुन् ? आदि ।

(ख) पाँच विकास क्षेत्रको नाम तथा सदरमुकामको सूची बनाउन लगाउनुहोस् ।

(ग) प्रत्येक विकास क्षेत्रभित्र पर्ने अञ्चलहरूको नाम र जिल्लाको सङ्ख्या तालिका बनाई देखाउन लगाउनुहोस् । यो कार्य सुरुमा सामूहिक र पछि व्यक्तिगत रूपमा गर्न लगाउँदा बढी प्रभावकारी हुनसक्छ ।

(घ) कुन विकास क्षेत्रमा कुनकुन अञ्चल र कतिओटा जिल्लाहरू पर्दछन्, तालिकाका आधारमा भन्न लगाउनुहोस् । सबैभन्दा कम र बढी जिल्ला भएका विकास क्षेत्रहरूसमेत पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् ।

(ङ) हाम्रो देशमा रहेका १४ अञ्चलमध्ये चीनसँग मात्र सीमाना जोडिएका, भारतसँगमात्र सिमाना जोडिएका र दुवै मुलुकसँग सीमाना जोडिएका अञ्चलहरू नक्साको सहयोग लिई विद्यार्थीहरूलाई पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् ।

(च) अञ्चलका नामहरू कसरी रहेका छन् समूहमा छलफल गरी टिपोट गर्न लगाउनुहोस् ।

(छ) पाँच विकास क्षेत्रहरूमा भएका मुख्यमुख्य विकास कार्यहरू पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् र मानिसहरूले त्यसको उपयोग कसरी गरेका छन् भन्न लगाउनुहोस् ।

(ज) विकास कार्य सञ्चालन गर्न कुन विकास क्षेत्रमा बढी समस्या छ, त्यसको कारण र समाधानका सम्भावित उपायहरूसमेत पत्ता लगाएर लेख्न लगाउनुहोस् ।

(झ) नेपालको नक्सामा पाँच विकास क्षेत्रका सीमाना छुट्याएर भर्ने अभ्यास गराउनुहोस् ।

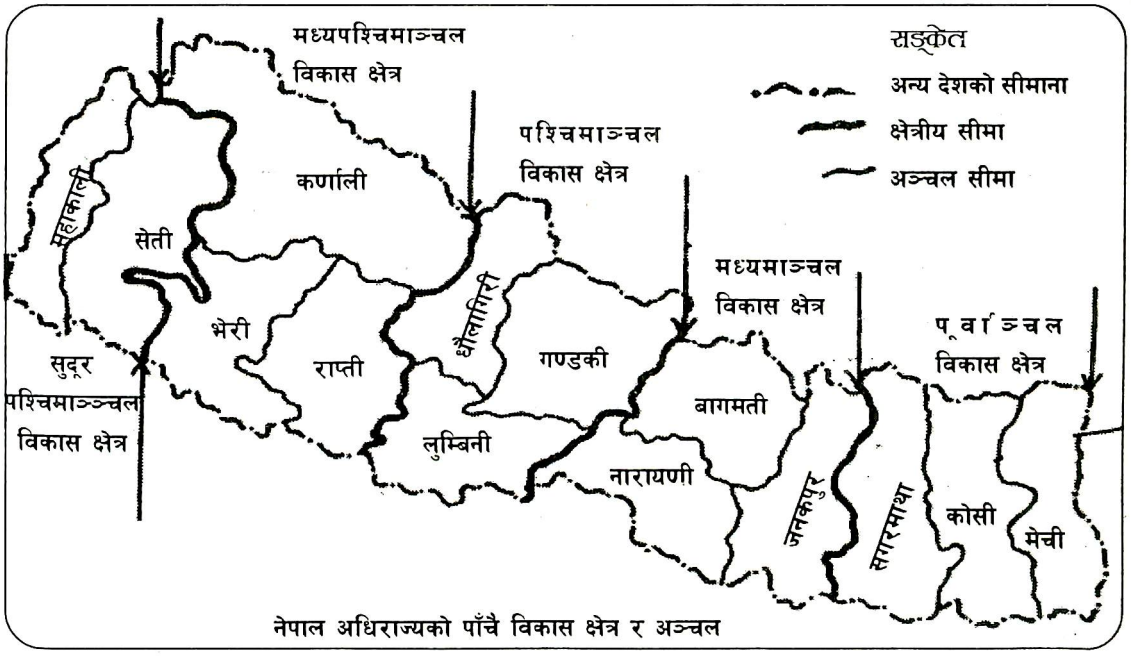

नेपाल अधिराज्यको पाँचै विकास क्षेत्र र अञ्चल

(ञ) विकास क्षेत्रको अवधारणा ल्याउनुको मूल उद्देश्य प्रशासनिक विकेन्द्रीकरण गर्नु हो भन्ने कुरा विद्यार्थीहरूलाई जानकारी दिनुहोस् ।

(ट) उपयुक्त समय मिलाएर पाठ्यपुस्तकमा दिइएका सामुदायिक कार्य पनि गराउनुहोस् । सामुदायिक कार्य गराउँदा एकभन्दा बढी पाठका भए पनि एकै प्रकृतिका रहेछन् भने एकै पटक गराउँदा पनि हुन्छ ।

४. मूल्याङ्कन

(क) हाम्रो देशलाई ५ ओटा विकास क्षेत्रमा विभाजन गरिनुको सही कारण पत्ता लगाउन सके सकेनन् विभिन्न प्रश्नहरू सोधेर मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) पाँच विकास क्षेत्र र सदरमुकामको नाम सबै विद्यार्थीले भन्न/ लेख्न सके नसकेको मौखिक तथा लिखित रूपमा प्रश्न सोधेर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

(ग) कुन विकास क्षेत्रमा कुनकुन अञ्चल र कतिओटा जिल्ला रहेका छन् सूची बनाउन लगाउनुहोस् ।

(घ) पाँच विकास क्षेत्रमा भएका प्रमुख विकास कार्यहरू, विकास कार्यका समस्या, समाधानका सम्भावित उपायहरू लेख्न लगाएर प्रस्तुत गराउनुहोस् ।

(ङ) नेपालको नक्सामा पाँच विकास क्षेत्रको सीमाङ्कन गर्न सके नसकेको हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन (लेखाजोखा) कार्य सकिसकेपछि कतिजना विद्यार्थीले उद्देश्यअनुसार काम गर्न सक्ने भए कति जनाले धेरैजसो सक्ने भए र कतिजनाले अपेक्षा गरिए भन्दा न्यून रूपमा मात्र काम गर्न सके सो पत्ता लगाउनुहोस् र पूरा सक्षम भई नसकेकालाई सुधारात्मक शिक्षणमार्फत उद्देश्य प्राप्तीतर्फ उन्मुख गराउनुहोस् ।

पाठ – २. विकास क्षेत्रको आवश्यकता

घन्टीः ३

१. **उद्देश्य**

(क) विकास क्षेत्रको आवश्यकता पहिचान गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

- हाम्रो देश नेपाललाई भौगोलिक रूपमा तीन प्रदेशमा विभाजन गरिएको ।
  - हिमाली प्रदेश (आधुनिक विकास कार्य गर्न धेरै कठिन हुने)
  - पहाडी प्रदेश (विकास कार्य सञ्चालन गर्न केही कठिन हुने)
  - तराई प्रदेश (विकास कार्य सञ्चालन गर्न केही सजिलो हुने)
- विकास क्षेत्रहरूको क्षेत्रफल र जनसङ्ख्या

विकास क्षेत्र	**क्षेत्रफल**	**जनसङ्ख्या**
पूर्वाञ्चल	२८,४५६ वर्ग कि.मि.	५२,८६,८९०
मध्यमाञ्चल	२७,४१० वर्ग कि.मि.	७९,८८,६१२
पश्चिमाञ्चल	२९,३९८ वर्ग.कि.मि.	४५,७१,०१३
मध्य पशिचमाञ्चल	४२,३७८ वर्ग कि.मि.	२७,०७,२४४
सुदूर पश्चिमाञ्चल	१९,५३९ वर्ग कि.मि.	२१,८३,१७५

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०५८

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

(क) पाँच विकास क्षेत्रमा विभाजित नेपालको नक्सा प्रदर्शन गरी विद्यार्थीहरूबीच देशलाई पाँच विकास क्षेत्रमा विभाजन गर्नुको औचित्य माथि आ-आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ख) नेपाल भौगोलिक रूपमा पनि विविधता रहेको कुरालाई पुष्टि गर्न विद्यार्थीहरूबीच तर्कवितर्क गर्न लगाउनुहोस् ।

(ग) विकासको दृष्टिले कुन विकास क्षेत्र अगाडि रहेको छ विकास कार्य भएका प्रमाणहरू जुटाउन लगाई त्यसका आधारमा पुष्टि गर्न लगाउनुहोस् ।

(घ) विकास क्षेत्रको आवश्कयता सम्बन्धमा दुई व्यक्तिबीच गरिने संवाद तयार गर्न लगाउनुहोस् र संवादको भाषामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । जस्तै;

नीमा : अनु ! हाम्रो देशलाई किन पाँचओटा विकास क्षेत्रमा बाँडिएको होला तिमीलाई थाहा छ ?

अनु : किन थाहा नहुनु, सबै ठाउँमा समान रूपमा विकास गर्न सजिलो होस् भनेर पाँच विकास क्षेत्रमा बाँडिएको छ ।

नीमा : त्यो कसरी सम्भव होला त ?

अनु : पाँच विकास क्षेत्रमा बाँडिसकेपछि प्रत्येक विकास क्षेत्रमा रहेका स्थानीय स्रोत र साधनहरू परिचालन गर्न सजिलो हुन्छ । कुन ठाउँमा केके साधन प्रयोग गरी विकास कार्य सम्भव हुन्छ भन्ने कुरा पहिचान गर्न सजिलो हुन्छ ।

नीमा : त्यसो भए क्षेत्रीय विकासको अवधारणाअनुसार विकास कार्य भएको छ त ?

अनु : सबै विकास कार्य एकै पटक हुँदैन । विस्तारै योजनावद्ध तरिकाले विकास गर्दै जानुपर्छ, जुन क्रमिक रूपमा भएको पनि पाइन्छ ।

नीमा : त्यसो भए मैले बल्ल बुझेँ ! विकास क्षेत्रको बाँडफाँड आवश्यकता भएर नै गरिएको रहेछ ।

अनु : अरू साथीहरू र गुरुआमासँग छलफलमा सहभागी हुनुपर्छ । त्यसपछि यसबारे अझै स्पष्ट हुन्छ ।

नीमा : जाऊँ न त छलफल गर्न ।

अनु : हुन्छ, जाऊँ ।

(ङ) विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो समुदाय (गाउँ/नगर)मा भएका विकास कार्यहरूको सूची बनाउन लगाउनुहोस् । सूची बनाउने क्रममा विद्यार्थीहरूलाई जानकारी भएमा सोही आधारमा र नभएमा उनीहरूबीच एक अर्कालाई सोधेर वा गाउँ/नगरका अन्य जानिफकार (जान्ने बुझ्ने) व्यक्तिहरूसँग सोध्न लगाई विकास कार्यको सूची बनाउन लगाउन सकिन्छ ।

४. मूल्याङ्कन

(क) देशलाई ५ विकास क्षेत्रमा बाँडिनुको औचित्य माथि सबै विद्यार्थीले आ-आफ्नो विचार व्यक्त गरे नगरेको र सही विचार भने नभनेको अवलोकन र सुनेका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा विद्यार्थीहरूलाई दिइएको कार्य सही ढङ्गले सम्पन्न गरे नगरेका आधारमा श्रेणीमापन गर्न सक्नुहुन्छ । यसमा सर्वप्रथम विद्यार्थी दिइएको काममा सहभागी भए नभएको अवलोकन गर्ने र त्यसपछि मात्र उसको कामको गुणस्तर हेरेर श्रेणीमापन गर्न सकिन्छ । श्रेणीमापन गर्दा ३ वा ५ ओटासम्म उपयुक्त हुन्छ ।

(ग) कुन विकास क्षेत्र विकास कार्यमा अगाडि रहेको छ भन्नेमा उपयुक्त प्रमाणहरू जुटाए नजुटाएको जाँच गर्नुहोस् ।

(घ) विकास क्षेत्रका आवश्यकता विषयमा दुईजना विद्यार्थीबीच संवाद गर्न लगाउनुहोस् र उपयुक्त भए नभएको जाँच गर्नुहोस् ।

(ङ) विद्यार्थीहरूलाई दिइएको सामुदायिक कार्य सही ढङ्गले सम्पन्न गरे नगरेको अवलोकन गर्नुहोस् र उनीहरूको कार्य व्यक्तिगत फाइल खडा गरी रेकर्ड राख्ने व्यवस्था गर्नुहोस् । जसबाट प्रयोगात्मक कार्यको अङ्क प्रदान गर्न सजिलो हुन्छ ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरू दिइएको क्रियाकलापमा समान रूपमा सहभागी भए नभएको अवलोकन गर्नुहोस् । नभएको भए कुनकुन विद्यार्थी भएनन् र किन भएनन् कारण पत्ता लगाउनुहोस् । क्रियाकलापमा सहभागी हुन आफूले सक्ने सहयोग गर्नुहोस् । क्रियाकलाप सहभागी भएका विद्यार्थीहरूले उद्देश्यअनुसार सम्पन्न गर्न सके सकेनन् जाँच गर्नुहोस् र नसकेको भए सुधारात्मक शिक्षण गरी उद्देश्य प्राप्तितर्फ उन्मुख गराउनुहोस् ।

पाठ – ३. विकास क्षेत्रका महत्त्व

घन्टीः ३

१. **उद्देश्य**

(क) विकास क्षेत्रको महत्त्व बताउन ।

(ख) विकास क्षेत्रहरूमा पाइने स्रोत र साधनको सूची बनाउन ।

(ग) विकास क्षेत्रहरूमा सञ्चालित विकास कार्यहरूसम्बन्धी अन्तर्क्रियामा भाग लिन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

(क) विकास क्षेत्रको महत्त्व

- सबै क्षेत्रमा समानुपातिक रूपमा विकास ।
- क्षेत्रगत रूपमा पाइने स्रोत र साधनहरूको परिचलान ।
- विकास कार्यमा जनसहभागिताको वृद्धि ।
- क्षेत्रगत योजना बनाउन सजिलो ।
- प्रतिस्पर्धात्मक भावनाको विकास ।

(ख) क्षेत्रगत रूपमा पाइने महत्त्वपूर्ण स्रोत र साधनहरू

पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र

- कृषि : चिया, अलैंची, जुट, सुन्तला आदि ।
- हिमशृङ्खला : सगरमाथा, मकालु, कञ्चनजङ्घा आदि ।
- नदी : अरुण, तमोर, दूधकोशी आदि ।
- वनजङ्गल : चारकोसे झाडी, कोसी टापु, मकालु राष्ट्रिय निकुञ्ज, सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज आदि ।
- पर्यटकीय स्थल : पाथिभरा, श्रीअन्तु, भेडेटार, मिल्के डाँडा आदि ।

मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र

- कृषि : माछापालन, उखु, पशुपालन
- पर्यटकीय स्थल : सौराहा, दामन, नगरकोट, काठमाडौँ उपत्यका, ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक सम्पदा आदि ।
- खनिज : फलाम, अभ्रख, चुनढुङ्गा आदि
- नदी : नारायणी, भोटेकोशी, तामाकोशी आदि ।

पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र

- हिमाल : अन्नपूर्ण, माछापुछ्रे धौलागिरी आदि ।
- पर्यटकीय स्थल : साराङ्कोट, काहूँ, फेवाताल, मुक्तिनाथ, मनकामना, घान्द्रुक, अन्नपूर्ण संरक्षण केन्द्र, गोरखा दरवार, दामोदर कुण्ड, पाल्पा, लुम्बिनी आदि ।
- कृषि : सुन्तला, पशुपालन, स्याउ, तरकारी खेती आदि ।
- नदी : कालीगण्डकी, मस्याङ्दी सेती गण्डकी, मादी आदि ।
- हिमाल: गणेश, गौरीशङ्कर आदि ।

मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र

- कृषि : पशुपालन, माछापालन, स्याउ खेती आदि ।
- पर्यटकीय स्थल : काँक्रे विहार, देउती बज्यै, रारताल, चन्दननाथ, स्वर्गद्वारी आदि ।
- नदी : कर्णाली, भेरी, सेती आदि ।
- जडीबुटी : चिराइतो, सिलाजीत, यार्सागुम्बा आदि ।

सुदूर पश्चिमाञ्चल

- कृषि : पशुपालन, तरकारी खेती आदि ।
- पर्यटकीय स्थल : खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज ।
- नदी : महाकाली ।
- हिमाल : अपी, सैँपु

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) विद्यार्थीहरूलाई विकास क्षेत्रको महत्त्व सम्बन्धमा आ-आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । विकास क्षेत्र छुट्टयाइएको नेपालको नक्सा प्रदर्शन गरी विद्यार्थीहरूलाई अवलोकन गर्न लगाउनुहोस् ।

(ख) विकास क्षेत्रको महत्त्वलाई समेटेर संवाद तयार गर्न लगाउनुहोस् र उक्त संवाद वाचन गर्न लगाउनुहोस् ।

(ग) प्रत्येक विकास क्षेत्रमा विकास कार्यमा सहयोग पुग्ने स्थानीय स्रोत र साधनको सूची एकआपसमा छलफल गरी बनाउन लगाउनुहोस् । आफ्नो विकास क्षेत्रमा पाइने स्रोत र साधनसँग अन्य विकास क्षेत्रमा पाइने स्रोत र साधन तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । आफ्नो क्षेत्रसँग कुनकुन मिल्यो , कुनकुन मिलेन सोसमेत छुट्टयाउन लगाउनुहोस् ।

(घ) नेपालको खाली नक्सामा विकास क्षेत्रहरू छुट्टयाउने अभ्यास गराउनुहोस् । यो अभ्यास ठीक ढङ्गले छुट्टयाउन नसकेसम्म गराइराख्नुपर्छ ।

(ङ) आफू रहेको विकास क्षेत्रहरूमा केके विकास कार्य भइरहेका छन् , सो सम्बन्धमा जानकारी गराउन स्थानीयस्तरको राजनीतिक कार्यकर्ता वा सामाजिक कार्यकर्ता कक्षाकोठामा आमन्त्रण गरी विद्यार्थीहरूसँग अन्तर्क्रिया गर्न लगाउनुहोस् ।

(च) विद्यालय नजिकै भ्रमण गराई त्यहाँ पाइने स्थानीय स्रोत र साधनहरूको सूची बनाउन लगाएर उक्त साधनको प्रयोग गरी कस्तो विकास कार्य सम्पन्न गर्न सकिन्छ, सोसमेत टिपोट गराई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विकास क्षेत्रको महत्त्व पहिचान गर्न सके नसकेको पत्ता लगाउन त्यस बारेमा उनीहरूको विचार व्यक्ति गर्न लगाउने, संवाद तयार गर्न लगाउने, बुँदागत रूपमा लेख्न लगाउने आदि क्रियाकलाप गराई मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

(ख) विकास क्षेत्रहरूमा विकास कार्यका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत र साधनहरूको सूची विद्यार्थीहरूले बनाए नबनाएको हेर्नुहोस् ।

(ग) नेपालको नक्सामा विद्यार्थीहरूले विकास क्षेत्र छुट्टयाउन सके नसकेको अवलोकन गरी नसक्नेहरूलाई थप अभ्यास गराउनुहोस् ।

(घ) आफू रहेको विकास क्षेत्रमा भइरहेको विकास कार्यसम्बन्धी अन्तर्क्रियामा विद्यार्थीहरूको सक्रिय सहभागिता भए नभएको अवलोकन गर्नुहोस् ।

(ङ) विद्यालय नजिकै लगिएको स्थलगत भ्रमणमा विद्यार्थीहरूको सहभागिता र उनीहरूलाई सुम्पिएको जिम्मवारी पूरा गरे नगरेको अवलोकन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन वा थप निर्देशन

कक्षाका सबै विद्यार्थीहरूको स्तर एकै प्रकारको नहुने हुँदा सिकाइस्तर कम भएका विद्यार्थीहरूलाई केही बढी समय दिनुपर्दछ । कक्षाकोठाभित्र र बाहिर गरिएका क्रियाकलापहरू उद्देश्य प्राप्तिका लागि उपलब्धिमूलक भए भएनन्, सोधेअनुसार उपलब्धि हासिल भएन भने अरू क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नुभन्दा पहिले क्रियाकलापको रणनीति परिवर्तन गरी बढी प्रभावकारी हुने क्रियाकलाप गराउनुपर्दछ । कक्षाका विद्यार्थीले विशेष प्रतिभा देखाएका छन् भने त्यसको अभिलेख राखी उनीहरूलाई त्यस क्षेत्रमा थप प्रोत्साहन र अवसरहरू दिनुहोस् ।

पाठ – ४. विकास क्षेत्रहरूमा विकासका प्रमुख कार्यहरू

घन्टीः ३

१. उद्देश्य

(क) विकास क्षेत्रहरूमा सञ्चालन भएका प्रमुख विकास कार्यहरूको सूची बनाउन ,

(ख) विकास क्षेत्रमा सञ्चालन भएका प्रमुख विकास आयोजना वा औधोगिक सहरहरू नक्सामा देखाउन ।

(ग) आफ्नो समुदायमा सञ्चालित विकास आयोजनाको नाम र विकास कार्यको विवरण तयार गर्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

(क) क्षेत्रगत विकास कार्यहरू

विकास कार्य	पूर्वाञ्चल	मध्यमाञ्चल	पश्चिमाञ्चल	मध्यपश्चिमाञ्चल	सुदूरपश्चिमाञ्चल
सडक	२९८९ कि.मि.	५१६९ कि.मि.	२२३६ कि.मि.	१६९७ कि.मि.	११३२ कि.मि.
पत्रपत्रिका	२६५ ओटा	२२२८ ओटा	१५२ ओटा	६६ ओटा	३२ ओटा
विद्यालय	८०४७ ओटा	११३१९ ओटा	८७०२ ओटा	५११२ ओटा	३७०० ओटा
जलविद्युत् उत्पादन	२०४४ कि.वा.	१४०८७२ कि.वा.	९४५०७ कि.वा.	१३१९५ कि.वा.	२००० कि.वा.
हुलाक कार्यालय	८९२ ओटा	१०३४ ओटा	७६७ ओटा	५७७ ओटा	३९० ओटा

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०५८

(ख) विकास क्षेत्रका प्रमुख आयोजनाहरू

- **पूर्वाञ्चल** : हिले- भोजपुर सडक निर्माण आयोजना, कटारी ओखलढुङ्गा सडक निर्माण आयोजना, पुवाखोला जलविद्युत् आयोजना ।
- **मध्यमाञ्चल** : बनेपा- वर्दिवास सडक निर्माण आयोजना, भोटेकोसी जलविद्युत् आयोजना, मेलम्ची खानेपानी आयोजना ।
- **पश्चिमाञ्चल** : लुम्बिनी विकास गुरुयोजना, मध्यमर्स्याङ्दी जलविद्युत् आयोजना ,कालीगण्डकी ए जलविद्युत् आयोजना ।

- **मध्यपश्चिमाञ्चल** : सुर्खेत जुम्ला सडक निर्माण आयोजना ।
- **सुदुरपश्चिमाञ्चल** : महाकाली सिँचाइ परियोजना ।

(ग) विकास क्षेत्रहरूमा पर्ने प्रमुख औद्योगिक सहरहरू

- पूर्वाञ्चल : विराटनगर, भद्रपुर, धरान, धनकुटा ।
- मध्यमाञ्चल : वीरगञ्ज, हेटौडा, नारायणगढ, काठमाडौँ, ललितपुर, भक्तपुर, बनेपा ।
- पश्चिमाञ्चल : पोखरा, बुटवल, भैरहवा, बाग्लुङ ।
- मध्यपश्चिमाञ्चल : नेपालगञ्ज, वीरेन्द्रनगर ।
- सुदूरपश्चिमाञ्चल : धनगढी, महेन्द्रनगर ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) विकास क्षेत्रहरूमा भएका विकास कार्यहरूका सम्बन्धमा सोधखोज गर्न लगाउनुहोस् । यसका लागि विभिन्न पत्रपत्रिका सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूले बनाएको कार्यक्रम, रेडियो, टि.भी. आदि स्रोतहरू हुन सक्छन् । विद्यार्थीहरूले जानकारी प्राप्त गरी सकेपछि त्यसलाई तालिका बनाई तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । आफू रहेको विकास क्षेत्र र अन्य विकास क्षेत्रमा भएको विकास कार्य के कस्तो छ, छलफल गर्न लगाउनुहोस् ।

(ख) विकास क्षेत्रहरूमा सञ्चालित ठूलाठूला विकास आयोजनाहरूको सूची बनाई उक्त आयोजना किन, केका लागि र कसरी सञ्चालन भएको हो, सो टिपोट गराउनुहोस् ।

(ग) प्रत्येक विकास क्षेत्रमा रहेका ठूला औद्योगिक सहरहरूको सूची बनाउन लगाउनुहोस् र उक्त सहरहरू कहाँकहाँ पर्छन्, नेपालको नक्सामा देखाउन लगाउनुहोस् ।

(घ) आफू रहेको समुदायमा कुनै विकास आयोजना सञ्चालन भइरहेका हुन सक्छन् । यदि छन् भने स्थानीय व्यक्ति वा आयोजनासँग सम्बद्ध व्यक्तिहरूसँग सोधखोज गर्न लगाई आयोजनाको नाम, आयोजना सञ्चालन गर्नुको उद्देश्य, त्यसबाट हुने फाइदा, आयोजना सुरु भएको मिति र सम्पन्न हुने मिति आदि टिपोट गर्न लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । यसमा शिक्षक स्वयम्ले पनि सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विकास क्षेत्रमा भएका विकास कार्यहरू पत्ता लगाउन पहल गरे नगरेको अवलोकन गर्नुहोस् र पत्ता लगाउन क्रममा कुनकुन स्रोतलाई आधार बनाए सोसमेत हेर्नुहोस् । राम्रो काम गर्नेलाई विभिन्न तरिका अपनाई प्रोत्साहित गर्दै जानुहोस् । काम गर्न नचाहने र नगर्नेलाई काममा संलग्न गराउन विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ । जस्तै; काम सम्पन्न गरेपछि केही कुरा पाउने आस देखाएर, प्रतिस्पर्धात्मक भावना जगाएर, आदि ।

(ख) विकास क्षेत्रहरूमा सञ्चालित आयोजनाहरूको सूची वनाए नबनाएको आवलोकन गर्नुहोस् । सबै आयोजनाहरूको नाम सबैलाई जानकारी नहुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा उनीहरूले तयार गरेका सूची प्रस्तुत गर्न लगाई आ-आफ्नो सूचीमा थपघट गर्न लगाउनुहोस् ।

(ग) विकास क्षेत्रहरूमा भएका प्रमुख औधोगिक सहरहरू नक्सामा ठीक ठाउँमा देखाए नदेखाएको जाँच गर्नुहोस् । नपुग भएमा थप गर्ने सुझाव दिनुहोस् ।

(घ) स्थानीयस्तरमा सञ्चालित विकास आयोजनाको सम्बन्धमा जानकारी लिन सबै विद्यार्थीहरू सहभागी भए नभएको अवलोकन गर्नुहोस् र सही सूचना लिन सके सकेनन् उनीहरूले टिपोट गरेका तथ्याङ्कको हेर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन वा थप निर्देशन

निर्धारित क्रियाकलापहरू गराई सकेपछि विद्यार्थीहरूले अपेक्षित सिकाइउपलब्धि हासिल गर्न सके सकेनन् मूल्याङ्कनका आधारमा निष्कर्ष निकाल्नुहोस् । सबै विद्यार्थी एकै स्तरका नहुने हुँदा कतिले धेरै राम्रो गरे कतिले मध्यम र कतिले सन्तोषजनक रूपमा गर्न सके सकेनन् आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् । सिकाइउपलब्धि हासिल गर्न नसकेकाहरूलाई विभिन्न तरिका अपनाई सुधारात्मक क्रियाकलाप गराउनुहोस् ।

पाठ – ५. क्षेत्रीय विकास कार्यहरूमा जनसहभागिता

घन्टीः ३

१. उद्देश्य

(क) क्षेत्रीय विकास कार्यहरूमा जनसहभागिता भए नभएको पत्ता लगाउन ।

(ख) स्थानीय समुदायमा सञ्चालन भएका विकास आयोजनाहरूमा सकेको सहयोग गर्न ।

(ग) विकास कार्यहरूमा जनसहभागिता बढाउनका लागि सहयोग गर्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

(क) विना जनसहभागिताभन्दा जनसहभागितासहितको विकास कार्य दिगो र बढी उपयोगी हुन्छ ।

(ख) कुनै पनि विकास कार्यमा स्थानीय जनसमुदायको सहभागिता जरुरी छ ।

(ग) अरूले मात्र गरिदिएको विकास दिगो र भरपर्दो हुँदैन ।

(घ) गाउँ वा सहरमा कुने पनि कार्य गर्नुभन्दा अगाडि उक्त काम गर्नुको कारण त्यसबाट जनतालाई पुग्न सक्ने फाइदा आदि समेतलाई ध्यानदिनु पर्दछ ।

(ङ) विकास योजनाहरू सञ्चालन गर्नुभन्दा पहिले त्यसले वातावरणमा पुऱ्याउने असरलाई समेत ध्यान दिनुपर्दछ ।

(च) सडक विद्यालय, मन्दिर, चौतारी, स्वास्थ्य चौकी आदि निर्माण कार्यमा प्रशस्त मात्रामा जनसहभागिता रहेको हुन्छ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) विद्यार्थीहरूलाई आफू रहेको समुदाय वा क्षेत्रमा स्थानीय व्यक्तिहरूको सहभागितामा भएका विकास कार्यहरू केके छन्, सोधखोज गरेर पत्ता लगाउन लगाई, त्यसलाई समूहमा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । उक्त विकास कार्यहरूमध्ये कुनकुन पुरै जनश्रमदानबाट सम्पन्न भएका हुन्, कुनकुन सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको सहयोग र जनश्रमदान दुवैबाट सम्पन्न भएका छन् सोसमेत छुट्टयाउन लगाउनुहोस् ।

(ख) स्थानीयस्तरमा केके विकास आयोजनाहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । त्यसमा विद्यार्थीहरूले केके कुरामा सहयोग गर्न सक्छन् । उनीहरूले सक्ने सहयोग गर्न लगाउनुहोस् । जस्तै; विद्यालयको

भवन निर्माण, बाटो निर्माण आदि कार्यमा विद्यार्थीहरूले पनि सहयोग पुऱ्याउन सक्छन् ।

(ग) जनश्रमदानबाट सम्पन्न गर्न सकिने र नसकिने कामको सूची तयार गर्न लगाई किन सकिने र किन नसकिने सोसमेत खुलाउन लगाउनुहोस् ।

(घ) सहरी क्षेत्र र ग्रामीण क्षेत्रमध्ये कहाँ जनसहिभागिता जुटाउन सजिलो हुन्छ र किन यस विषयमा आआफ्नो तर्क पेस गर्न लगाउनुहोस् ।

(ङ) स्थानीय समुदायमा सार्वजनिक हितको काम गर्न जनसहभागिता जुटाउन विद्यार्थीहरूलाई प्रचारप्रसार गर्न लगाउनुहोस् । जस्तै; टोलमा सरसफाइ, बाटोघाटो मर्मत, विद्यालय निर्माण आदि कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन विभिन्न पम्प्लेटहरू तयार गर्न लगाउने, अरूलाई सम्झाउन लगाउने आदि कार्यहरू गराउन सकिन्छ ।

(च) स्थानीय समुदायमा स्थानीय जनसहभागिताबाट कुनै काम भएको हुनसक्छ । त्यसलाई प्रचारप्रसारमा ल्याउन पत्रपत्रिकाका लागि समाचार तयार गर्न लगाउन सकिन्छ । जस्तै;

जनश्रमदानबाट सडक निर्माण

स्थानीय सम्पाददाता,

स्थानीय व्यक्तिहरूको सक्रियतामा रामपुरदेखि विजयपुरसम्म जोड्ने १० कि.मि. सडक निर्माण भएको छ । उक्त बाटो निर्माण गर्न अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको कुनै प्रकारको सहयोग थिएन । सबै गाउँले मिलेर प्रत्येक घरले १०/१० दिन श्रमदान गरेर उक्त बाटो तयार भएको हो । स्थानीय समुदाय मिलेर गरेमा जस्तोसुकै कठिन काम पनि सम्पन्न हुनसक्छ भन्ने उदाहरण रामपुरबासीले देखाएका छन् । यसबाट अरूले पनि पाठ सिक्नुपर्ने देखिन्छ ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूलाई स्थानीय वा क्षेत्रीयस्तरमा जनसहभागितामा भएका विकास कार्यको सूची तयार गरे गरेनन् हेरेर मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) स्थानीयस्तरमा हुँदै गरेका विकास कार्यहरूमा विद्यार्थीहरूले सकेको सहयोग गरे नगरेको अवलोकन गर्नुहोस् ।

(ग) सहरी र ग्रामीण क्षेत्रमध्ये कहाँ जनश्रमदान जुटाउन सजिलो हुन्छ भन्ने विषयमा विद्यार्थीले दिएको तर्कका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(घ) विद्यार्थीहरू जनसहभागिता जुटाउने प्रचारप्रसारमा सहभागी भए नभएको अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ङ) समाचार पत्रको नमुना तयार गराई त्यसको जाँच गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

यो पाठ यस एकाइ कै अन्तिम पाठ भएकाले अर्को एकाइमा जानुभन्दा पहिला यस एकाइको यो पाठसहित अन्य पाठहरूमा समेत एक पटक पुनरावलोकन गर्नुहोस् । यस एकाइबाट ज्ञान, सीप र अभिवृत्ति पक्षमा थप सुधार गर्नुपर्ने भए थप क्रियाकलापहरूसमेत गराउनुहोस् ।

एकाइ - २.

हाम्रा विकासका पूर्वाधारहरू

पाठ - १. शिक्षा

घन्टीः ३

१. **उद्देश्य**

(क) हाम्रो देशमा शिक्षा विकासका प्रमुख घटनाक्रम बताउन ।

(ख) वर्तमान शिक्षा प्रणाली र गुरुकुल शिक्षा प्रणालीको तुलना गर्न ।

(ग) शिक्षासँग सम्बन्धित तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न र साक्षरता प्रतिशत निकाल्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

(क) नेपालमा साक्षरताको वर्तमान अवस्था -

कुल साक्षरता प्रतिशत	- ५३.७४,	महिला साक्षरता प्रतिशत	- ४२.४९
पुरुष साक्षरता प्रतिशत	- ६५.०८,	ग्रामीण क्षेत्र साक्षरता प्रतिशत	- ५०.७
सहरी क्षेत्र साक्षरता प्रतिशत	- ७१.६		

(ख) जातिगत आधारमा नेपालको साक्षरता -

ब्राम्हण -	७४.९० प्रतिशत	नेवार -	७१.२२ प्रतिशत
ठकुरी -	६३.३९ प्रतिशत	क्षेत्री -	६०.११ प्रतिशत
गुरुङ -	५९.७९ प्रतिशत	राई -	५८.१९ प्रतिशत
लिम्बू -	५८.१२ प्रतिशत	मगर -	५५.९० प्रतिशत
थारू -	४७.१२ प्रतिशत	तामाङ -	४५.०४ प्रतिशत
यादव-	४०.८३ प्रतिशत	मुस्लिम -	३४.७२ प्रतिशत

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०५८

(ग) शिक्षासँग सम्बन्धित महत्त्वपूर्ण तथ्यहरू -

विद्यालय सङ्ख्या	प्राथमिक विद्यालय	- २६६३८
	निम्नमाध्यमिक विद्यालय	- ७९१७
	माध्यमिक विद्यालय	- ४५४१
विद्यार्थी सङ्ख्या	प्राथमिक तह	- ३९२८६६८४
	निम्नमाध्यमिक तह	- ११३७१०१
	माध्यमिक तह	- ४८०५९६
शिक्षक सङ्ख्या	प्राथमिक तह	- ११०१७३
	निम्नमाध्यमिक तह	- २८१६०
	माध्यमिक तह	- २२७५३

स्रोत : तथ्याङ्क शाखा, शिक्षा विभाग, २०५९

(घ)

५० वर्ष पहिलेको शिक्षा लिने परिपाटी	वर्तमान अवस्थाको शिक्षा लिने परिपाटी
- समाजका सभ्रान्त परिवारको व्यक्तिले मात्र शिक्षा लिने ।	- समाजका सबै वर्गले शिक्षा लिने ।
- किताब, कापी र कलम कम पाइने हुँदा खरीपाटी, बालुवा, सिन्का आदिको प्रयोग ।	- किताब, कापी र कलमको प्रशस्त प्रयोग ।
- शिक्षक बढी सक्रिय भएर विद्यार्थीलाई ज्ञान दिने ।	- विद्यार्थी बढी सक्रिय भएर ज्ञान, सीप आदि आर्जन गर्ने ।
- सीमित पाठ्यपुस्तकहरू पाठ्यतालिका (Syllabus) बाट मात्र पढ्नु पर्ने वाध्यता	- पाठ्यपुस्तकको अतिरिक्त अन्य धेरै पुस्तकहरू अध्ययन गर्न सकिने ।
- सिकाइको क्षेत्रमा नयाँ प्रविधि नभएको	- सिक्नका लागि नयाँ प्रविधि- रेडियो, टी.भी., पत्रपत्रिका, कम्प्युटर आदिको प्रयोग गर्न सकिने ।
- विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षक अति कम	- विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षकको सङ्ख्या बढी ।

३. शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप

(क) हाम्रो देशमा शिक्षा विकासमा भएका प्रमुख घटनाक्रमहरूको सूची प्रदर्शन गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई पनि त्यस्तै सूची बनाउन लगाउने गर्नुहोस् ।

(ख) वर्तमान शिक्षा प्रणाली र गुरुकूल शिक्षा प्रणालीबीच तुलनात्मक तालिका बनाउने अभ्यास गराउनुहोस् । यसका लागि सुरुमा ४/५ जनासम्मको समूहमा र पछि व्यक्तिगत रूपमा पनि अभ्यास गराउन सकिन्छ ।

(ग) शिक्षासँग सम्बन्धित विभिन्न महत्त्वपूर्ण कुराहरू र तथ्यहरू खोजी गर्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीहरू एक अर्काले खोजी गरेका कुराहरू आदानप्रदान गर्न लगाउनुहोस् । उनीहरूले सङ्कलन गरेका बाहेक अन्य कुराहरू भएमा आफैँले प्रस्तुत गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई टिपोट गर्न लगाउनुहोस् ।

(घ) ५० वर्ष पहिले र अहिलेको शिक्षा लिने परिपाटीमा केके भिन्नता छ ? छलफल गराई टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । यसमा ५० वर्ष पहिलेको विद्यार्थीको शिक्षा लिनेदिने परिपाटी आफैँले भनी दिनुहोस् । वर्तमान अवस्थामा केकस्तो व्यवस्था छ विद्यार्थीहरूलाई भन्न लगाउनुहोस् ।

(ङ) विद्यालय नजिकको समुदायमा साक्षरताको सङ्ख्या सङ्कलन गर्नका लागि फाराम बनाउन लगाउनुहोस् र उक्त फाराम नजिकको समुदायमा गई भर्न लगाउनुहोस् । फाराम भरेर ल्याइसकेपछि साक्षरता प्रतिशत निकाल्ने अभ्यास गराउनुहोस् । साक्षरता प्रतिशत निकाल्दा निम्न सूत्र प्रयोग गर्न सक्नुहुन्छ ।

$$\text{साक्षरता प्रतिशत} = \frac{\text{पढेलेखेका मानिसहरूको सङ्ख्या}}{\text{जम्मा जनसङ्ख्या}} \times १००$$

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले शिक्षा विकासमा भएका प्रमुख घटनाक्रमहरूको सूची बनाउन जाने नजानेको जाँच गर्नुहोस् ।

(ख) वर्तमान शिक्षा प्रणाली र गुरुकुल शिक्षा प्रणालीमा भिन्नता छुट्याउन सके नसकेको जाँच गर्नुहोस् ।

(ग) शिक्षासँग सम्बन्धित महत्त्वपूर्ण कुराहरू र तथ्यहरू केकति सङ्कलन गर्न सके त्योसमेत हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(घ) ५० वर्ष पहिले र वर्तमान अवस्थाको शिक्षा लिने दिने परिपाटीबीच तुलनात्मक अध्ययन गरे गरेनन् अवलोकन गर्नुहोस् ।

(ङ) साक्षरतासम्बन्धी फाराम बनाउने कार्य र फाराम भराउने कार्यमा विद्यार्थीहरू संलग्न भए नभएको अवलोकन गर्नुहोस् ।

(च) साक्षरता प्रतिशत निकाल्न सके नसकेको अन्य विभिन्न तथ्याङ्क दिएर जाँच गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

माथिको प्रक्रियाहरू पूरा गरिसकेपछि विद्यार्थीहरू उद्देश्य प्राप्तिमा सफल भए भएनन् आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् र नभएमा सुधारात्मक शिक्षण गर्नुहोस् । उद्देश्य प्राप्तिका लागि दिइएको क्रियाकलापको साथै अन्य विभिन्न क्रियाकलापहरू पनि आफैंले बनाएर गराउन सकिन्छ । क्रियाकलाप गराउँदा विद्यालय तथा स्थानीय समुदायको परिवेश अनुकूल हुने गरी गराउनुपर्दछ ।

854

पाठ - २. स्वास्थ्य

घन्टी: २

१. उद्देश्य

(क) हाम्रो देशमा स्वास्थ्य सेवाको विकासक्रम उल्लेख गर्न ।

(ख) समुदायका स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित समस्या र समाधानका उपायहरू बताउन ।

(ग) आफ्नो समुदायमा भएका स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट सेवा लिन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

(क) स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित तथ्यहरू

डाक्टरहरूको सङ्ख्या	१२५९ जना
नर्स	३८४८ जना
अनमी	२३६८ जना
कविराज	३९१ जना
वैद्य	३४७ जना
स्वास्थ्य सहायक	५२९५ जना
स्वास्थ्य कार्यकर्ता	३१९० जना
ग्रामीण स्वास्थ्य कार्यकर्ता	४०१५ जना
स्वास्थ्य स्वयंमसेविका	६६४७५ जना

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०५८

(ख) स्वास्थ्य क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू

- दुर्गम क्षेत्रहरूमा पर्याप्त मात्रामा सुविधायुक्त अस्पताल नहुनु ।
- समयमा औषधि नपुग्नु ।
- डाक्टरहरू दुर्गम क्षेत्रमा जान नमान्नु ।
- ग्रामीण क्षेत्रमा औषधोपचारमाभन्दा धामीझाँक्रीमा बढी विश्वास गर्नु ।
- मानिसहरू उपचारका लागि स्वास्थ्य चौकी वा अस्पताल नजानु ।

- सहरी क्षेत्रमा निजी अस्पतालहरू भए पनि अत्यन्त महङ्गा भएकाले सर्वसाधारणको पहुँचभन्दा बाहिर हुनु ।
- सरकारी अस्पतालहरू सुविधायुक्त नहुनु ।

(ग) समस्या समाधानका सम्भाव्य उपायहरू

- दुर्गम क्षेत्रमा सुविधायुक्त स्वास्थ्यचौकी वा अस्पतालको व्यवस्था गर्ने ।
- उपचारमा प्रयोग गरिने औषधि र उपकरणहरू समयमा पुऱ्याउने ।
- दुर्गम क्षेत्रमा पनि राम्रा डाक्टरहरूलाई जान प्रोत्साहित गर्ने ।।
- औषधोपचारमा विश्वास नगर्नेहरूलाई जनचेतना जगाउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- स्वास्थ्य क्षेत्रमा व्यापारीकरण हुन नदिने ।
- सरकारी अस्पतालहरू सुविधायुक्त बनाउने ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) नेपालमा स्वास्थ्य विकासका प्रमुख चरणहरूको सूची प्रस्तुत गर्नुहोस् र त्यस विद्यार्थीहरूबीच छलफल गराई थपघट गराउनुहोस् ।

(ख) हाम्रो देशमा भएका स्वास्थ्यसम्बन्धी समस्याहरू केके छन्, स्थानीय समुदायमा भएका समस्याहरूसँग तुलना गर्न लगाउनुहोस् ।

(ग) स्वास्थ्य क्षेत्रमा भएका समस्याहरूलाई कसरी समाधान गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीहरूलाई समूहमा छलफल गराई आ-आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । स्वास्थ्य क्षेत्रमा भएका समस्या र समस्याप्रति समाधानका उपायहरूलाई संवाद तयार गर्न लगाई दुईदुई जनाको समूहमा प्रस्तुत गर्न पनि लगाउन सकिन्छ ।

(घ) स्थानीय समुदायमा सुविधायुक्त अस्पताल वा स्वास्थ्य चौकी छ, छैन यदि छैन भने त्यस्तो अस्पताल वा स्वास्थ्य चौकी बनाउन कसको भूमिका के हुनुपर्छ; विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न व्यक्तिहरूको भूमिकाका बारेमा अभिनय गराउनुहोस् । जस्तै;

- म किसान हुँ । म अस्पताल बनाउनका लागि जग्गा दिन्छु ।
- म व्यापारी हुँ । म अस्पताल बनाउन आर्थिक सहयोग गर्छु ।

(ङ) विद्यालय नजिकको कुनै औषधि पसलमा लगेर वा अन्य ठाउँबाट औषधिका प्याकेट वा डिब्बा सङ्कलन गर्न लगाएर उक्त औषधिको नाम, कम्पनी, औषधिको म्याद, उपयोग गर्ने तरिका आदि टिपोट गर्न लगाउनुहोस् र प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) स्वास्थय विकासका चरणहरू सही रूपमा टिपोट गरे नगरेको जाँच गर्ने ।

(ख) स्वास्थ्य क्षेत्रमा भएका समस्या पहिचान गरी सम्भावित समाधानका उपायहरू लेखे नलेखेको जाँच गर्ने ।

(ग) संवाद बनाए नबनाएको हेर्ने ।

(घ) सही तरिकाले भूमिका अभिनय गरे नगरेको अवलोकन गर्ने ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरूले उद्देश्यमा निर्धारण गरिएअनुसार ज्ञान, सीप, अभिवृत्ति हासिल गरे गरेनन्, गर्न बाँकी भए सुधारात्मक उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । शिक्षण विधि प्रयोग गर्दा सकेसम्म विद्यार्थीकेन्द्रित र क्रियाकलापमुखी अपनाउने कोसिस गर्नुहोस् । शिक्षण गर्दा सामूहिक रूपमा सिक्न नसकेमा व्यक्तिगत शिक्षणसमेत गर्नुपर्ने हुन्छ ।

पाठ - ३. यातायात

घन्टीः २

१. **उद्देश्य**

(क) हाम्रो देशमा सञ्चालित यातायातका प्रकारहरूको सूची बनाउन ।

(ख) यातायातको वर्तमान अवस्था बताउन ।

(ग) आन्तरिक हवाई र मुख्य सडक मार्ग नेपालको नक्सामा देखाउन ।

(घ) यातायातको विकासमा देखिएका समस्या र समाधानका सम्भावित उपायहरू बताउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

(क) नेपालका प्रमुख राजमार्गहरू

राजमार्ग	देखि-सम्म	लम्बाइ (कि.मि.मा)
महेन्द्र राजमार्ग	मेची- महाकाली	१०३०
त्रिभुवन राजपथ	काठमाडौं - वीरगञ्ज	१८९
पृथ्वी राजमार्ग	नौविसे - पोखरा	१७६
सिद्धार्थ राजमार्ग	सुनौली - पोखरा	२०९
अरनिको राजमार्ग	भक्तपुर - कोदारी	११४
भीमदत्त राजमार्ग	धनगढी - डडेलधुरा	१४०
रत्न राजमार्ग	नेपालगञ्ज - सुर्खेत	८७
मदन आश्रित राजमार्ग	मुगलिङ - नारायणगढ	३६
पुष्पलाल राजमार्ग	रामेछाप - लामोसाङ्गु	१३०
वी.पी मार्ग (निर्माणाधीन)	वनेपा - वर्दिवास	१५९
मदनभण्डारी मार्ग	धरान - धनकुटा	५२
पासाङल्हामु मार्ग	काठमाडौं - धुन्चे	११७
दशरथ मार्ग	डडेल्धुरा - वैतडी	१७५
सहिद थीरबम योगेन्द्र मार्ग	पोखरा - वाग्लुङ	६७

(ख) सडक यातायात विकासमा रहेका प्रमुख समस्याहरू

- पहाडी वा हिमाली क्षेत्रमा कडा चट्टान र भिरालो धरातल हुनु ।
- सडक निर्माण गर्न खर्चिलो हुनु ।
- सडक निर्माण गर्ने राम्रो प्राविधिकहरूको कमी हुनु ।
- आर्थिक अभाव हुनु ।
- देशमा अस्थिरता कायम रहनु ।
- जनतामा चेतनाको कमी हुनु ।
- गुणात्मक सडक निर्माण नहुनु ।

(ग) समाधानका सम्भावित उपायहरू

- सरकारी स्रोतका साथै स्थानीय स्रोतको उपयोग गर्नुपर्ने ।
- सडक निर्माणका लागि आवश्यक पर्ने प्राविधिक तयार गर्नुपर्ने ।
- जनश्रमदान जुटाउने ।
- जनतामा चेतना जगाउने ।
- प्राप्त स्रोत र साधनलाई सही उपयोगमा ल्याउने ।
- स्थानीय निकायहरूको सक्रियतामा सडक निर्माण गर्ने ।
- गुणस्तरमा जोड दिनु ।
- आर्थिक चुहावट रोक्नु ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) हाम्रो देशमा सञ्चालित यातायातका प्रकारहरूको सूची बनाइ प्रदर्शन गर्ने र विद्यार्थीहरूलाई पनि बनाउन लगाउने । (सडक यातायात, हवाई यातायात, रेल यातायात, जल यातायात, रज्जुमार्ग, केवुलकार, परम्परागत यातायात आदि ।)

(ख) हाम्रो देशको सडक यातायातको वर्तमान अवस्था सडकको लम्बाइ, किसिम, सवारी साधनहरू आदिका बारेमा विभिन्न स्रोतबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरी प्रस्तुत गर्न लगाउने । स्थानीय परिवेशमा सड़क यातायात छन् छैनन्, छन् भने केकस्तो सडक र सवारी साधनहरू रहेका छन् । समूहमा छलफल गरी गराई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ग) नेपालमा सडक निर्माण गर्नका लागि केके समस्या रहेका छन् र त्यसको सम्भावित समाधानका उपायहरू केके हुन् सक्छन् छलफल गराई टिपोट गर्न लगाउनुहोस् ।

(घ) हाम्रो देशमा भएका प्रमुख राजमार्गहरू नक्सामा देखाउन लगाउनुहोस् र ती सडकहरू खाली नक्सामा भर्न अभ्याससमेत गराउनुहोस् ।

(ङ) हाम्रो देशमा सडक यातायातबाहेक अन्य कुनकुन यातायातहरू चल्नचल्तीमा छन् र तिनीहरूको अवस्था केकस्तो रहेको छ, छलफल वा विभिन्न अन्य स्रोतहरूबाट पत्ता लगाएर प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(च) नेपालको नक्सामा आन्तरिक हवाई यातायात सञ्चालन भएका स्थानहरू भर्न अभ्यास गराउनुहोस् ।

(छ) स्थानीय समुदायमा यातायातको अवस्था पहिले कस्तो थियो, अहिले कस्तो छ र पछि कस्तो होला छलफल गराई तालिकामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ज) हिमाली क्षेत्रमा सडक यातायात अत्यन्त कम हुनुको मुख्य कारणहरूका बारेमा छलफल गराउनुहोस् । सही निष्कर्ष नआएमा तपाईंले नै स्पष्ट बनाइदिनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) देशमा सञ्चालनमा आएका यातायातहरूको सूची बनाउन सके नसकेको जाँच गरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) हाम्रो देशको सडक यातायातको वर्तमान अवस्थाको बारेमा खोजी गर्ने कार्यमा संलग्न भए नभएको र सही तथ्य पत्ता लगाए नलगाएको अवलोकन तथा जाँच गर्नुहोस् ।

(ग) नेपालमा (स्थानीय समुदायमा पनि) सडक निर्माण प्रमुख समस्या र समाधानका सही उपायहरू निकाले ननिकालेको हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(घ) नेपालका प्रमुख सडक मार्गहरू र हवाई यातायात सञ्चालन भएका स्थानहरू नेपालको नक्सामा उपयुक्त स्थानमा देखाउन सके सकेनन् हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ङ) स्थानीय समुदाय यातायातको अवस्था पहिले अहिले र पछि केकस्तो थियो छ र रहनेछ भन्ने विषयमा तालिका बनाई भरे नभरेको हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

(क) पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि माथि दिइएका र अन्य विभिन्न क्रियाकलाप गराउन सकिन्छ । क्रियाकलाप कस्तो प्रकारको गराउने भन्ने कुरा विद्यालयको परिवेश, स्थानीय समुदाय, विद्यार्थीहरूको सिकाइस्तर, प्राप्त स्रोत र साधन आदिका आधारमा निर्धारण गर्न सकिन्छ । क्रियाकलापमा विविधता ल्याउन प्रवचन, चिठी, संवाद, समाचार, गीत, कविता आदि पनि माध्यमका रूपमा उपयोग गर्न सकिन्छ ।

पाठ - ४. सञ्चार

घन्टी: २

१. उद्देश्य

(क) सञ्चार क्षेत्रको विकासक्रम उल्लेख गर्न ।

(ख) सञ्चार क्षेत्रमा देखिएका समस्या र समाधानका सम्भावित उपाय पत्ता लगाउन ।

(ग) पचास वर्ष पहिले र वर्तमान सञ्चारको अवस्थाको तुलना गर्न ।

(घ) स्थानीय समुदायमा उपलब्ध सञ्चारका साधनहरूको प्रयोग र संरक्षण गर्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

(क) हाम्रो देशमा पाइने प्रमुख सञ्चार साधनहरू -

- **रेडियो** : रेडियो नेपालको केन्द्रीय र क्षेत्रीय प्रसारण र एफ्.एम्. रेडियो सेवाहरू
- **टेहिलभिजन** : नेपाल टेलिभिजन, कान्तिपुर टेलिभिजन, नेपाल मेट्रो टेलिभिजन, इमेज मेट्रो टेलिभिजन, च्यानल नेपाल, नेपाल १, अन्य विदेशी च्यानलहरू
- **टेलिफोन** : तार टेलिफोन, मोवाइल टेलिफोन, ताररहित टेलिफोन
- **हुलाक** : क्षेत्रीय हुलाक, जिल्ला हुलाक, छोटी हुलाक, अतिरिक्त हुलाक
- **पत्रपत्रिका** : दैनिक, साप्ताहिक, पाक्षिक, मासिक, द्वैमासिक, त्रैमासिक, चौमासिक, अर्धवार्षिक, वार्षिक
- **अन्य** : कम्प्युटर, इमेल, इन्टरनेट, फ्याक्स

(ख) सञ्चार क्षेत्रमा विद्यमान प्रमुख समस्याहरू -

- सबै ग्रामीण क्षेत्रहरूमा टेलिफोन सेवा उपलब्ध नहुनु ।
- टेलिफोन सेवा महङ्गो भएको कारण सर्वसाधारणले सहज रूपमा उपयोग गर्न नसक्नु ।
- टेलिभिजन सेट सर्वसाधारणमा नहुनु ।
- कतिपय दुर्गम जिल्लाहरूमा टेलिफोन सेवा भए पनि समयसमयमा सम्पर्क विच्छेद भइरहनु ।
- इमेल, इन्टरनेट, फ्याक्स जस्ता सञ्चारका आधुनिक साधन सर्वसाधारणको पहुँचभन्दा वाहिर हुनु ।

(ग) समाधानका उपायहरू -

- टेलिफोन सेवा ग्रामीण क्षेत्र र सर्वसाधारणको पहुँचसम्म पुऱ्याउन स्थानीय समुदाय र सरकारी क्षेत्रबाट सहकार्य गर्नुपर्ने ।
- इमेल, इन्टरनेट जस्ता आधुनिक सञ्चार साधनहरूको विस्तार गरिनुपर्ने ।
- टेलिभिजन सेटहरू सार्वजनिक स्थलहरूमा राख्ने व्यवस्था गरिनुपर्ने ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) हाम्रो देश सञ्चार क्षेत्रमा भएका महत्त्वपूर्ण घटनाहरूको सूची बनाएर प्रस्तुत गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई पनि गराउनुहोस् ।

जस्तै;	गोरखापत्र प्रकाशनको सुरुवात	- वि.सं.१९८८,
	रेडियो नेपालको स्थापना	- वि.सं. २००७,
	नेपाल टेलिभिजनको सुरुवात	- वि.सं. २०४२

(ख) हाम्रो देशमा र स्थानीय समुदायमा सञ्चार क्षेत्रमा भएको प्रमुख समस्याहरू केके रहेका छन्, एकापसमा अनुभव आदानप्रदान गर्न लगाई टिपोट गर्न लगाउनुहोस् र ती समस्याको समाधान गर्न कसले केके काम गर्नुपर्छ सो समेत छलफल र सोधखोजका आधारमा टिपोट गरी प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ग) हाम्रो देशमा पचास वर्ष पहिले र वर्तमान अवस्थाको तुलनात्मक रूपमा सञ्चारको अध्ययन गर्न लगाउनुहोस् । त्यसमा थपघट गर्नुपर्ने भए छलफल वा सोधखोजसमेत गर्न लगाएर थपघट गरी छुट्टाछुट्टै रूपमा तुलनात्मक सूची तयारी गरी प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(घ) विद्यार्थीहरूले उपभोग गरेका सञ्चारका साघनहरूको सूची बनाउन लगाउनुहोस् । उपभोग गर्ने क्रममा उनीहरूका अनुभवसमेत एकअर्कामा आदनप्रदान गराउनुहोस् ।

(ङ) विद्यार्थीहरूलाई सञ्चारका साधनहरूको प्रयोग र संरक्षण गर्ने तरिकासमेत सिकाउनुहोस् ।

(च) विद्यार्थी रहेको समुदायमा पाइने सञ्चारका साधनहरूको सूची बनाउन लगाई ती साधनहरू सबैले समान रूपमा उपयोग गर्न पाएका छन् छैनन् आफूले दैनिक देखेका आधारमा वा समुदायमा गएर सोधखोज गरेको आधारमा लेख्न लगाउनुहोस् र सबैले समान रूपमा उपयोग गर्न पाएका छैनन् भने त्यसको कारणसमेत खोजी गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले सञ्चार क्षेत्रमा भएका प्रमुख घटनाक्रमहरूको सूची बनाए नबनाएको हेर्नुहोस् र बनाउन नसकेमा सहयोग गर्नुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूले सञ्चार क्षेत्रमा भएका राष्ट्रिय तथा स्थानीय समस्याहरू सही रूपमा पहिचान गरी सम्भावित समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउन सके सकेनन् उनीहरूको प्रस्तुति हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) हाम्रो देशमा सञ्चार क्षेत्रको पचास वर्ष पहिले र वर्तमान अवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन गर्न सके सकेनन् जाँच गर्नुहोस् ।

(घ) विद्यार्थीहरूले स्थानीयस्तरमा उपलब्ध सञ्चारका साधनहरूको सही प्रयोग र संरक्षण गरे नगरेको अवलोकन गर्नुहोस् ।

(ङ) विद्यार्थीहरूलाई दिइएको सामुदायिक कार्य सही रूपमा सम्पन्न गरे नगरेको अवलोकन गरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

सञ्चार क्षेत्रमा दिनप्रतिदिन तीव्र गतिमा विभिन्न परिवर्तनहरू हुँदै गएकाले ती परिवर्तित कुराहरूलाई पनि पठनपाठनमा समावेश गरी विद्यार्थीहरूलाई त्यस्ता कुराहरूसँग परिचित गराउने र त्यस्ता नयाँ साधनहरूको उपयोग गर्न प्रेरित गर्दै जानुपर्ने हुन्छ ।

पाठ - ५. विद्युत्

घन्टीः २

१. **उद्देश्य**

(क) विद्युत् उत्पादनको विगत र वर्तमान अवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन गर्न ।

(ख) जलविद्युत् उत्पादन गर्ने प्रमुख आयोजनाहरूको सूची बनाउन ।

(ग) जलविद्युत् उत्पादन र उपभोगमा देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरू बताउन ।

(घ) आफ्नो क्षेत्रमा रहेको विद्युत्केन्द्रबाट सूचना सङ्कलन गरी प्रतिवेदन तयार गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

(क) साना जलविद्युत् आयोजनाहरू (पाठ्यपुस्तकमा उल्लिखितबाहेक)

क्र.सं	आयोजनाको नाम	उत्पादन क्षमता	क्र.सं	आयोजनाको नाम	उत्पादन क्षमता
१.	सुर्खेत	३४० किलोवाट	२.	वाग्लुङ	१७५ किलोवाट
३.	डोटी	२०० किलोवाट	४.	फिदीम	२४० किलोवाट
५.	जोमसोम	२४० किलोवाट	६.	जुम्ला	२०० किलोवाट
७.	सल्लेरी	२०० किलोवाट	८.	आरूघाट	१५० किलोवाट
९.	बझाङ	२०० किलोवाट	१०.	बाजुरा	२०० किलोवाट
११.	भोजपुर	२५० किलोवाट	१२.	चौरझारी	१५० किलोवाट
१३.	खाँदबारी	२५० किलोवाट	१४.	ओखलढुङ्गा	१२५ किलोवाट
१५.	स्यार्फु दह	२०० किलोवाट	१६.	अछाम	४०० किलोवाट
१७.	तेह्रथुम	१०० किलोवाट	१८.	ताप्लेजुङ	१२५ किलोवाट

(ख) जलविद्युत् विकास तथा उपभोगमा देखिएका समस्या र समाधानका सम्भावित उपायहरू

समस्या

- प्राविधिक जनशक्तिको अभाव
- जनचेतनाको कमी
- पूँजीको अभाव

- पुराना जलविद्युत् केन्द्रहरूको मर्मत सम्भार हुन नसक्नु ।
- नियमित आपूर्ति हुन नसक्नु ।
- विद्युत्को चुहावट तथा चोरी ।
- विद्युत् सेवा दुर्गम तथा ग्रामीण क्षेत्रसम्म नपुग्नु ।
- विद्युत् बत्ती बाल्न मात्र बढी उपयोग गरिनु ।

समाधानका सम्भावित उपायहरू

- जलविद्युत् उत्पादन गर्न आवश्यक जनशक्ति आफ्नै देशमा तयार गर्नुपर्ने ।
- विद्युत् उत्पादन तथा उपभोगको विषयमा जनचेतना जगाउनुपर्ने ।
- विद्युत्को व्यावसायिक उत्पादनमा जोड दिनुपर्ने ।
- सम्पन्न भइसकेका जलविद्युत् केन्द्रको मर्मत सम्भार गरी क्षमताअनुसारको विद्युत् उत्पादन गर्नुपर्ने ।
- विद्युत् सेवा सहरी क्षेत्रमा मात्र सीमित रहेकाले यो ग्रामीण क्षेत्रसम्म विस्तार गरिनुपर्ने ।
- विद्युत्शक्तिमा आधारित विभिन्न कलकारखानाहरू स्थापना गर्नुपर्ने ।
- विद्युत्को चुहावट तथा चोरी रोक्नुपर्ने ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) छलफल, शोधखोज र अध्ययनका आधारमा हाम्रो देशमा विद्युत् उत्पादनको विगत र वर्तमान अवस्थाको तुलनात्मक विवरण तयार गरी प्रस्तुत गर्न लगाउने । विवरण तयार गर्नमा शिक्षक स्वयम्ले पनि आवश्यक सहयोग गर्ने ।

(ख) पाठ्यपुस्तक र अन्य पाठ्यसामग्री अध्ययन गर्न लगाई सोका आधारमा हाम्रो देशमा सञ्चालित प्रमुख जलविद्युत् आयोजनाहरूको सूची तयार गर्न लगाउने । त्यसमध्ये कुनकुन आफू रहेको स्थान वा क्षेत्रमा पर्दछ छुट्टयाउन लगाउने ।

(ग) जलविद्युत् उत्पादन र उपभोगमा देखिएका समस्याहरू केके हुन् छलफल तथा शोधखोजको आधारमा टिपोट गर्न लगाउने । समस्याहरू कसरी समाधान गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीहरूको आआफ्नो विचार प्रस्तुत गर्न लगाउने ।

(घ) हाम्रो देशमा कति मानिसले जलविद्युत्को उपभोग गर्न पाएका छन्, पाठ्यपुस्तक वा अन्य पाठ्यसामग्री अध्ययनका आधारमा पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् र स्थानीय समुदायमा विद्युत्

सेवा छ छैन; छैन भने नहुनुका कारण के होला ? आदि जस्ता विषयमा समेत छलफल गराई आआफ्नो विचार प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ङ) विद्यालय नजिकै कुनै जलविद्युत् केन्द्र छ भने उक्त ठाउँमा विद्यार्थीहरूलाई भ्रमण गराई जलविद्युत् उत्पादन प्रक्रिया, उत्पादन क्षमता, त्यसले पुऱ्याएको सेवा आदिका बारेमा सूचना सङ्कलन गर्न लगाई छोटो प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले जलविद्युत् विकासको विगत र वर्तमान अवस्थाको तुलनात्मक प्रस्तुत गरे नगरेको जाँच गर्नुहोस् ।

(ख) हाम्रो देशमा र स्थानीय क्षेत्रमा सञ्चालन भएका जलविद्युत् आयोजनाहरूको सही सूची बनाए नबनाएको हेर्नुहोस् ।

(ग) जलविद्युत् उत्पादन तथा उपभोगमा देखिएका समस्याहरू सही पहिचान गरी समाधानका लागि केकस्तो उपायहरू प्रस्तुत गरे हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(घ) स्थानीय समुदाय तथा जलविद्युत् केन्द्रमा गएर आवश्यक सूचना सङ्कलन गरी प्रतिवेदन तयार गरे नगरेको हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्दा अलग रूपमा नगरी शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप कै एक अभिन्न अङ्गका रूपमा लिई त्यसै क्रममा गर्नुपर्ने हुन्छ । मूल्याङ्कन गरिसकेपछि कुन विद्यार्थी कुन स्तरमा पर्छ, श्रेणीकरण गरी उद्देश्य प्राप्त गरिसकेकालाई अन्य क्रियाकलाप गराउने र नगरेकालाई त्यसैको थप क्रियाकलाप गराई व्यक्तिगत शिक्षणमा समेत ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

पाठ – ६. खानेपानी

घन्टी: २

१. उद्देश्य

(क) खानेपानीसम्बन्धी समस्या र समाधानका सम्भावित उपायहरू बताउन ।

(ख) खानेपानीका स्रोतहरू धारा, कुवा, खोला, ट्युवेल, इनार, मूल आदिको सफा र संरक्षण गर्न ।

(ग) खानेपानीसम्बन्धी विभिन्न तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्न र त्यसलाई वृत्त चित्रमा देखाउन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

(क) खानेपानीसम्बन्धी राष्ट्रिय समस्याहरू

- देशको आधाजसो मानिसहरूले स्वच्छ खानेपानी पिउन नपाउनु ।
- देशको विशेष गरेर धेरैजसो पहाडी क्षेत्रमा खानेपानीको स्रोत अत्यन्त कम हुनु र त्यसमा पनि घरदेखि धेरै ढाटासम्म पानी लिन जानुपर्ने अवस्था हुनु ।
- सहरी क्षेत्रहरूमा पर्याप्त मात्रामा खानेपानी नआउनु ।
- दूषित खानेपानीको कारण झाडापखला, आउँ, टाइफाइड, हैजा आदि जस्ता रोगहरूबाट सङ्क्रमित हुनु ।
- तराई क्षेत्रमा जमिनमुनिको पानीमा हुने आर्सेनिक तत्त्वको कारण छालासम्बन्धी रोग लाग्नु ।

(ख) समाधानका सम्भावित उपायहरू

- खानेपानीका स्रोतहरू सफा र संरक्षण गर्नुपर्ने ।
- खानेपानी शुद्ध भए नभएको परीक्षण गरेर मात्र उपयोगमा ल्याउनुपर्ने ।
- खानेपानीको समस्या भएका ठाउँमा स्थानीय समुदाय र सरकारी क्षेत्रको संयुक्त प्रयासमा खानेपानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- पानी उमालेर मात्र सेवन गर्नुपर्ने ।
- सहरी क्षेत्रहरूमा मागअनुसारको आपूर्तिको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।

(ग) कुनै पनि तथ्याङ्कलाई वृत्त चित्रमा परिणत गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू दिइएको तथ्याङ्कलाई दुई तरिकाले वृत्त चित्रमा परिणत गर्न सकिन्छ ।

१. सङ्ख्यालाई डिग्रीमा परिणत गरेर

२. सङ्ख्यालाई प्रतिशतमा परिणत गरेर

- डिग्रीमा परिणत गरेर वृत्त चित्र बनाउने हो भने दिइएको सबै सङ्ख्यालाई गोल सङ्ख्यामा परिणत गर्नुपर्छ ।
- गोल सङ्ख्यामा परिणत गर्दा आधाभन्दा कम भए तल्लो सङ्ख्या र आधाभन्दा बढी भए माथिल्लो सङ्ख्या लेख्ने; जस्तै - ४५० = ५००, ४४० = ४००
- गोल सङ्ख्यामा परिणत गरिसकेपछि दिइएको तथ्याङ्कलाई निम्न सूत्र प्रयाग गरी डिग्रीमा परिणत गर्नुपर्ने ।

निम्न सूत्र प्रयोग गरी डिग्रीमा परिणत गर्नुपर्ने

$$\text{सङ्ख्याको कोण} = \frac{३६०^\circ}{\text{कुल सङ्ख्या}} \times \text{डिग्रीमा परिणत गर्नुपर्ने सङ्ख्या}$$

- सबै सङ्ख्यालाई डिग्रीमा परिणत गरिसकेपछि वृत्त बनाउने र पूरै वृत्तलाई ३६०° मानी सोअनुसार त्यसले ओगट्ने जति भाग नापेर भर्ने ।
- सङ्ख्यालाई प्रतिशतमा बदलेर वृत्त चित्र बनाउँदा निम्न सूत्र प्रयोग गरी सङ्ख्यालाई प्रतिशतमा परिणत गर्ने ।
- $$\frac{\text{प्रतिशत निकाल्नुपर्ने सङ्ख्या}}{\text{कुल सङ्ख्या}} \times १००$$

सबै सङ्ख्यालाई प्रतिशतमा परिणत गरिसकेपछि वृत्त बनाउने र पूरा वृत्तलाई १०० प्रतिशत मानी सङ्ख्याले ओगट्ने जति नापेर भर्ने ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) खानेपानीसम्बन्धी राष्ट्रिय र स्थानीय समस्याहरू केके छन् छलफल र सोधखोजको आधार मा तुलनात्मक सूची बनाउन लगाउने । ती समस्याहरू समाधान गर्न कसले के गर्नुपर्छ, आ-आफ्नो विचार प्रस्तुत गर्न लगाउने ।

(ख) स्थानीय समुदाय (विद्यालय र घरसहित) मा पाइने पानीका स्रोतहरू सफा राख्ने र संरक्षण गर्ने तरिकाहरू बताई दिने । ती स्रोतहरूको सफाइ र संरक्षणमा सहभागीसमेत गराउने ।

(ग) स्थानीय समुदायमा खानेपानीको अवस्थाका बारेमा विभिन्न आँकडाहरू सङ्कलन गर्न लगाउने र ती आँकडाहरूलाई वृत्त चित्र बनाई प्रस्तुत गर्न लगाउने । वृत्त चित्र बनाउने दुवै तरिका विद्यार्थीहरूलाई सिकाउने तर उनीहरूले प्रयोगमा ल्याउँदा आफूलाई सजिलो लाग्ने तरिका अपनाउन स्वतन्त्रता दिँदा राम्रो हुन्छ ।

(घ) 'मानिसको जीवनमा खानेपानीको महत्त्व' शीर्षकमा निबन्ध,गीत, कविता, समाचार पत्र आदि मध्ये विद्यार्थीहरूलाई मनपर्ने विधामा लेखी समूहमा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले खानेपानीसम्बन्धी राष्ट्रिय र स्थानीय समस्याहरू सही रूपमा पहिचान गरी समाधानका उपयुक्त सुझावहरू प्रस्तुत गरे नगरेको हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) स्थानीय समुदायमा भएका पानीका स्रोतहरूमा सरसफाइ गर्ने र संरक्षण गर्ने कार्यमा सहभागी भए नभएको अवलोकन गर्नुहोस् ।

(ग) खानेपानीसम्बन्धी विभिन्न आँकडाहरू सङ्कलन गरी वृत्त चित्रमा परिणत गरे नगरेको हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(घ) खानेपानीको महत्त्व विषयमा सबैले आफूलाई मनपर्ने विधामा लेख तयार गरे नगरेको हेर्नुहोस् र त्यसमध्ये कसले राम्रो तयार गऱ्यो सोको समेत मूल्याङ्कन गरी श्रेणीकरण गर्नुहोस् । राम्रो गर्नेलाई थप प्रोत्साहन दिनुहोस् र नगर्नेलाई त्यसको कारण पत्ता लगाई तयार गर्न आवश्यक सहयोग गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

(क) विद्यार्थीहरूले उद्देश्यअनुसारको कार्य गर्न सके सकेनन् एकपटक आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् र नसकेको भए थप सहयोग गरी उद्देश्यअनुसारको कार्यहरू गराउनुहोस् ।

(ख) सङ्ख्यालाई वृत्त चित्रमा परिणत गर्ने कार्य सबै विद्यार्थीहरूले एकै पटक नसिक्न सक्छन् । नसक्नेलाई सिकिसकेका साथीहरूको समूहमा राखेर सिक्ने वातावरण बनाइदिन सकिन्छ अथवा आफैँले थप सहयोग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

पाठ – ७. विकासका लागि जनशक्ति

घन्टीः २

१. उद्देश्य

(क) विकासका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्तिको सूची बनाउन ।

(ख) स्थानीयस्तरमा विकास गर्न आवश्यक पर्ने जनशक्तिको पहिचान गर्न ।

(ग) आवश्यक जनशक्ति तयार गर्न आइपर्ने समस्या र समाधानका सम्भावित उपाय बताउन ।

(घ) कुनै एउटा आयोजना सम्पन्न गर्न आवश्यक पर्ने जनशक्ति पहिचान गरी सूची बनाउन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

(क) जनशक्ति मुख्य रूपमा ३ प्रकारका हुन्छन् : अदक्ष, अर्धदक्ष र दक्ष

(ख) देश विकासका लागि कुन प्रकारको जनशक्ति कति सङ्ख्यामा आवश्यक पर्छ, सोका आधारमा जनशक्ति तयार गर्नुपर्दछ ।

(ग) हाल नेपालमा विभिन्न क्षेत्रहरूमा काम गर्नेहरूको सङ्ख्या ।

प्राविधिक क्षेत्र	- १,३०,६५३ जना	प्रशासनिक क्षेत्र	- २१,९४२ जना
व्यापारिक क्षेत्र	- २,१८,४९६ जना	सेवा क्षेत्र	- ४,५३,६३९ जना
कृषि क्षेत्र	- ५९,५२,०४७ जना	श्रम क्षेत्र	- ३,१०,४१४ जना
क्लर्क क्षेत्र	- ७७,६९७ जना	अन्य क्षेत्र	- १,५३,७२८ जना

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) हाम्रो देशमा विकासका लागि आवश्यक जनशक्तिहरूको सूची बनाउन लगाई समूहमा प्रस्तुत लगाउनुहोस् । समूह प्रस्तुतिपछि आवश्यक थपघट गर्नुपरेमा सोसमेत गराउनुहोस् ।

(ख) स्थानीय समुदायको चौतर्फी विकासका लागि कस्तो प्रकारको कति जनशक्ति आवश्यक पर्ला ? विद्यार्थीहरूबीच समूहमा छलफल गराएर, स्थानीयस्तरका सम्बन्धित व्यक्तिहरूसँग शोधखोज गराएर तयार गर्न लगाउनुहोस् । उक्त जनशक्ति कसरी तयार गर्न सकिन्छ सोसमेत छलफलबाट तयार गरी प्रस्तुत गराउनुहोस् ।

(ग) राष्ट्रिय तथा स्थानीयस्तरको जनशक्ति तयार गर्न आइपर्ने समस्याहरू केके छन् र त्यसको समाधान कसरी गर्न सकिन्छ, छलफल गराई निष्कर्ष निकाल्न लगाउनुहोस् ।

(घ) कुनै पनि व्यक्तिले कुनै न कुनै प्रकारको श्रम र काम गर्नुपर्छ भन्ने कुरा बताई श्रमको महत्त्वलाई लिएर छलफल, वादविवाद, वक्तृत्वकला, निबन्ध, समाचार आदिमध्ये विद्यार्थीहरूलाई मनपर्ने विधा वा शैलीमा लेख्न तथा बोल्न लगाउनुहोस् ।

(ङ) स्थानीय समुदायलाई नभई नहुने कुनै एक योजना छनोट गर्न लगाउनुहोस् र उक्त आयोजना सम्पन्न गर्न आवश्यक पर्ने जनशक्तिको किसिम र सङ्ख्याका सूची तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) देश विकासका लागि आवश्यक पर्ने जनशिक्तको उपयुक्त सूची बनाए नबनाएको जाँच गर्नुहोस् ।

(ख) सामुदायिक कार्यमा सहभागी भए नभएका र स्थानीयस्तरमा आवश्यक जनशक्तिको पहिचान गर्न सके नसकेको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) जनशक्ति तयार गर्न आइपर्ने समस्या र समाधानका सही उपायहरू पत्ता लगाउन सके नसकेको विद्यार्थीहरूको प्रस्तुति हेरी मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(घ) विद्यार्थीलाई मनपर्ने विधा वा शैलीमा उपयुक्त तरिकाले श्रमको महत्त्व प्रस्तुत गरे नगरेको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ङ) स्थानीयस्तरमा सञ्चालन गर्न सकिने आयोजनाको छनोट प्रक्रियामा सहभागी भए नभएको अवलोकन गर्नुहोस् र आवश्यक जनशक्तिको पहिचान गरे नगरेको जाँच गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

(क) पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको उद्देश्य पूरा गर्न पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको विषयवस्तु वा क्रियाकलापहरू मात्र पर्याप्त नहुन सक्छन् । यसका लागि विद्यालय र स्थानीय समुदायको परिवेश हेरी अन्य विषयवस्तु वा क्रियाकलापहरू सिर्जना गरी शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गरेमा वढी प्रभावकारी हुन्छ ।

(ख) स्थानीय समुदायमा गरिने श्रमको समान रूपमा सम्मान गर्न सिकाउने र कुनै पनि काम गर्ने मानिसलाई विद्यार्थीहरूले सम्मानजनक व्यवहार गरे नगरेको अवलोकन गरी आवश्यक पृष्ठपोषणसमेत दिँदै जानुपर्ने हुन्छ ।

एकाइ - ३.

हाम्रो परम्परा, सामाजिक मूल्य र मान्यता

पाठ - १. सामाजिक परम्परा

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) सामाजिक परम्पराको पहिचान गरी त्यसको अनुसरण गर्न ।

(ख) सामाजिक परम्परा झल्कने गीत वा कविता (पङ्क्ति) तयार गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तु**

- तलको तालिका अध्ययन गर्नुहोस् । यो तालिका केवल तपाईलाई जानकारी दिनका लागि माात्र प्रस्तुत गरिएको हो ।

तालिका नं. १ जातजातिअनुसार जनसङ्ख्याको बनावट (वि.सं. २०५८)

जाति समूह	जनसङ्ख्या प्रतिशत	जाति समूह	जनसङ्ख्या प्रतिशत
१. क्षेत्री	१५.८०	२. बाहुन	१२.७४
३. मगर	७.१४	४. थारू	६.७५
५. नेवार	५.४८	६. तामाङ	५.६४
७. कामी	३.९४	८. यादव	३.९४
९. मुसलमान	४.२७	१०. राई	२.७९
११. गुरुङ	२.३९	१२. दमाई	१.७२
१३. ठकुरी	१.४७	१४. लिम्बू	१.५८
१५. सार्की	१.४०	१६. तेली	१.३४
१७. चमार	१.१९	१८. कोइरी	१.११
१९. अन्य	१९.३१	जम्मा-	१००.००

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०५८

- माथिको तालिकाअनुसार नेपालमा विविध जातजातिको बसोबास धेरै पहिलेदेखि हुँदै आएको छ । त्यसैले हाम्रो देशलाई "चार वर्ण छत्तीस जातको फूलवारी" भन्ने गरिएको हो ।
- दसौं जनगणना २०५८ अनुसार नेपालमा १०३ जनजाति रहेको तथ्याङ्क छ ।
- ती सबै जातजातिको भाषा, धर्म, संस्कृति र मान्यता नै समग्रमा हाम्रो परम्परा हो ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

विभिन्न जातजातिले आआफ्नो परम्पराअनुसार मनाएका विभिन्न पर्वहरूको चित्र, पोस्टर, फोटो आदि । त्यस्तै आफ्नो समुदायका विभिन्न चाडपर्वहरूका जानकारीमूलक चित्र, पोस्टर, पुस्तिका आदि शैक्षिक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- पाठ्यपुस्तकमा दिइएको पाठ सबै विद्यार्थीलाई पढ्न लगाउनुहोस् ।
- त्यसको अर्थ वा भाव केही विद्यार्थीलाई बताउन लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि तपाईंको कक्षामा पढ्ने विद्यार्थीहरू कुनकुन जाति जनजातिका छन् ? उनीहरूले कुनकुन भाषा बोल्छन् ? कुन चाडपर्व कसरी मनाउछन् ? आदि प्रश्नबारे छलफल गराउनुहोस् ।
- तपाईंले पनि नेपाललाई "चार वर्ण छत्तीस जातको फूलवारी" भन्नुको अर्थ स्पष्ट पार्न सहयोग गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीलाई समूहमा विभाजन गरी फरकफरक समूहलाई फरकफरक क्रियाकलाप गर्न लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । जस्तै; एउटा समूहलाई हाम्रो परम्पराअनुसारका चाडपर्व, मूल्य र मान्यताहरूको सूची तयार गर्न, अर्को समूहलाई आफ्नो समुदायमा बसोबास गर्ने मानिसहरू परम्परागत रूपमा गाउदै आएका गीत, श्लोक वा कथा लेख्न लगाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- "तिम्रो समुदाय" लाई गृहकार्यका रूपमा दिनुहोस् ।
- अघिल्लो दिन दिएको गृहकार्य (तिम्रो समुदायमा) कक्षामा पालैपालो सामूहिक रूपमा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) पहिलो दोस्रो र तेस्रो दिनमा विद्यार्थीले गरेका क्रियाकलापका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) क्रियाकलापमा सहभागी कोको भए ? कसकसले गृहकार्य गरे ? आदि ।

५. आत्म मूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- के तपाईले तोकिएको समयभित्र (घन्टीभित्र) तोकिएको उद्देश्य प्राप्त गर्न सफल हुनुभयो ?
- के तपाईले विद्यार्थीलाई समूहमा विभाजन गरी क्रियाकलापहरू गराउनुभयो ?
- क्रियाकलापमा विद्यार्थीहरू उत्साहपूर्वक सहभागी भए, भएनन् ? भएनन् भने किन ? यी प्रश्नका आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

पाठ - २. धार्मिक परम्परा

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

हाम्रा धार्मिक परम्पराहरूको पहिचान गर्न र व्यवहारमा त्यसको अवलम्बन गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तु**

हिन्दु धर्म

- हिन्दुधर्म वेदमा आधारित दर्शन हो ।
- हिन्दु धर्मलाई सनातन धर्म, वैदिक धर्म पनि भनिन्छ ।
- वेदलाई संसारको सबैभन्दा पुरानो ग्रन्थ र हिन्दु धर्मलाई संसारको सबैभन्दा पुरानो धर्म मानिन्छ ।
- वेदलाई मान्नु, पूनर्जन्मको चक्रमा विश्वास गर्नु, ॐ लाई ज्ञानको स्रोत ठान्नु, गाईलाई दैवी अस्तित्वका रूपमा मान्नु र आस्तिक बन्नु हिन्दु धर्मका सार हुन् ।
- वेद (ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, र अथर्ववेद) का अतिरिक्त गीता, उपनिषद्, पुराण, रामायण र महाभारत हिन्दु धर्मका अन्य पवित्र ग्रन्थ मानिन्छन् ।
- ऋषि कपिलमुनी, ऋषि पतञ्जली, महर्षि गौतम, ऋषि जैमिनी, कणाद महर्षि आदि हिन्दु धर्मका प्रणेताहरू हुन् ।

बौद्ध धर्म

- बौद्ध धर्मका प्रवर्तक गौतम बुद्ध हुन् ।
- उनको वाल्यकालको नाम सिद्धार्थ थियो ।
- यिनको जन्म इ.पू.५६३ मा लुम्बिनी (कपिलवस्तु) मा शाक्य राजकुलमा भएको थियो ।
- यिनका बाबुको नाम शुद्धोधन र आमाको नाम मायादेवी थियो ।
- उनन्तीस वर्षको उमेरमा घरपरिवार त्यागेर अनेकन तपस्या गरे । अन्त्यमा बोधगया (भारत) नजिकको जङ्गलमा एउटा पिपलको रूखमुनि तपस्या गर्दागर्दै उनलाई ज्ञान प्राप्त भयो र 'बुद्ध' कहलाइए ।

- बुद्ध धर्मका अनुसार - संसार दु:खमय छ। दु:खका कारण छन्। दु:खलाई हटाउन सकिन्छ। दु:ख निवारणका आठ मार्ग छन्। ती हुन् : सत् कर्म, सत् विश्वास, सत् संकल्प, सत् वचन, सत् जीविका, सत् चेष्टा सत्स्मृति र समाधि ।
- बुद्ध धर्मका अनुसार दु:खको मूल कारण तृष्णा हो। काम आशक्ति, भौतिक सुख र इन्द्रिय सुख नै तृष्णाका कारण हुन्। यही तृष्णाका कारण मानिस दु:खमा अल्झिरहन्छ ।
- बुद्ध धर्मको मूल ग्रन्थ 'त्रिपिटक' हो। यसमा तीन खण्ड छन् - अभिधम्म पिटक, सुत्तपिटक र विनय पिटक ।
- बुद्ध धर्मभित्रको दुई प्रमुख सम्प्रदाय पाइन्छन् - महायान, हीनयान ।

इश्लाम धर्म

- यस धर्मका संस्थापक पैगम्बर मुहम्मद हुन् ।
- यिनको जन्म आठौँ शताब्दि (सन् ५७०) मा अरेबियाको मक्का सहरमा भएको थियो ।
- यिनको विवाह खादिजा नाम गरेकी एक धनी महिलासँग भएको थियो ।
- मक्का सहर बाहिरको हीरा गुफामा बसेर यिनी बारम्बार तपस्या गर्दथे ।
- चालीस वर्षको उमेरमा तपस्या गर्दागर्दै यिनलाई अचानक ईश्वरीय ज्ञान प्राप्त भयो ।
- आफूले प्राप्त गरेको ज्ञान प्रचार गर्न थाले। यिनका अनुयायीहरूको सङ्ख्या बढ्न थाल्यो ।
- इश्लाम धर्म मान्ने मानिसहरू मस्जिदमा गई प्रार्थना गर्नुका साथै नमाज पाठ गर्दछन् ।
- इश्लाम धर्मको पवित्र धर्म ग्रन्थलाई 'कुरान' भनिन्छ ।
- कुरान (धर्म ग्रन्ध) पढ्नु, नमाज (प्रार्थना) गर्नु, रोजा (ब्रत) वस्नु, जकात (धार्मिक कर) दिनु, खैरात (दान) बाँड्नु मुसलमानहरूका निम्ति अनिवार्य कर्तव्यहरू हुन् ।
- मुसलमानहरूभित्र 'सिया' र 'सुन्नी' दुई भेद पाइन्छन् ।

इसाई धर्म

- इसाई धर्मका प्रवर्तक जिसस् क्राइष्ट हुन् ।
- यिनको जन्म पेलिस्टाइन राज्यको वेथलियम सहरमा डिसेम्बर २५ तारिखमा भएको मानिन्छ ।
- सानै उमेरमा यिनले यहुदी धर्म ग्रन्थको अध्ययन पूरा गरे ।
- किशोर अवस्थामै उनले यहुदी धर्मका प्रकाण्ड विद्वान्हरूसँग शास्त्रार्थ गर्ने गर्दथे ।

- केही वर्षपछि जिससले धार्मिक उपदेश दिने काम गर्न थाले ।
- परमेश्वर एक हुनुहुन्छ । परमेश्वर सबैका पिता हुनुहुन्छ । प्राणीमाथि दया र करुणा राख्नुपर्छ । अरूको दु:ख र शोकमा सहभागी बन्नुपर्छ । सदाचारी बन्नु, शान्ति कार्यमा लाग्नु, पापीलाई होइन पापलाई धृणा गर्नु आदि जिससका उपदेशहरू थिए ।
- तर उनका विरोधीहरू र त्यसवेलाका शासक पेन्टियस पाइलटद्वारा उनीमाथि राजद्रोहको आरोप लगाई क्रुसमा झुन्डाएर मृत्युदण्ड दिइयो ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- मन्दिर, गुम्बा वा स्तुप, मस्जिद, चर्चका फोटो तथा पोस्टरहरू, मन्दिरमा पूजा गरिरहेको चित्र (फोटो), मस्जिद, चर्च आदिमा प्रार्थना गरिरहेको चित्र वा फोटोहरू आदि शैक्षिक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिने छ ।
- कक्षालाई चार समूहमा विभाजन गर्नुहोस् र पाठ्यपुस्तकको पाठ पढ्न लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि प्रत्येक समूहलाई बेग्लाबेग्लै धर्मको पूजा आराधना वा प्रार्थना गर्ने विधि र सामग्रीवारे अभिनय विधिद्वारा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक समूहले गरेको अभिनयको विद्यार्थीहरूद्वारा नै मूल्याङ्कन गर्न लगाउनुहोस् ।
- समूह विभाजनलाई निरन्तरता दिनुहोस् ।
- एउटा समूहलाई त्रिपिटक र जातक कथामा भिन्नता छुट्याउन लगाउनुहोस् । अर्को समूहलाई मूर्तिपूजा गर्ने र नगर्ने धर्मको छुट्टाछुट्टै तालिका वा सूची बनाउन लगाउनुहोस् । तेस्रो समूहलाई इश्लाम धर्मावलम्बी र इसाई धर्मावलम्बीले भक्ति गर्ने तरिका लेख्न लगाउनुहोस् र चौथो समूहलाई धार्मिक परम्पराको उपयोग गर्ने तरिका लेख्न लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक समूहले तयार पारेका जवाफहरू (उत्तरहरू) पालैपालो कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- सामुदायिक कार्य (तिम्रो समुदायमा) पनि समूहगत रूपमा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) पहिलो दिन (घण्टी) मा सबैभन्दा राम्रो अभिनय कुन समूहले गऱ्यो त्यसको मूल्याङ्कन गरी सबै विद्यार्थीलाई जानकारी गराई दिनुहोस् ।

(ख) दोस्रो दिनको कक्षाकार्य कुन समूहले राम्रो गऱ्यो त्यसका आधारमा मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीलाई जानकारी दिनुहोस् ।

(ग) सामुदायिक कार्यको पनि विद्यार्थी सक्रियताका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- पहिलो दिनको अभिनय, दोस्रो दिनको कक्षाकार्य र तेस्रो दिनको सामुदायिक कार्य गर्दा देखिएका समस्याहरू टिपोट गर्नुहोस् र सुधारका निम्ति प्रयास गर्नुहोस् ।

पाठ – ३. चाडपर्वहरू

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) हाम्रा मुख्य चाडपर्वहरूको वर्णन गर्न ।

(ख) आफ्नो समुदायमा मनाइने चाडपर्वहरू मनाउन र त्यसमा देखिएका समस्याहरू समाधान गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

- भौगोलिक प्रदेशअनुसार हाम्रा चाडपर्वहरू फरकफरक छन् ।
- तराई प्रदेशमा छठ, होली, रामनवमी, विवाह पञ्चमीका साथै दसैँ, तिहार, माघे सङ्क्रान्ति, गाईजात्रा, भोटोजात्रा, गौरा पर्व आदि पनि मनाउँछन् ।
- हिमाली प्रदेशमा ल्होसार मुख्य पर्व हो ।
- चन्द्रमास र सूर्यमासअनुसार पनि चाडपर्वहरू मनाउने गरिन्छ ।
- माघे सङ्क्रान्ति, साउने सङ्क्रान्ति आदि गतेअनुसार मनाइने चाडपर्वहरू सूर्यमासअन्तर्गत मनाइने चाडपर्व हुन् ।
- हरिबोधनी एकादशी, कृष्णाष्टमी, रामनवमी, फागुपूर्णिमा आदि चन्द्रमास अन्तर्गत मनाइने चाडपर्वहरू हुन् ।
- चाडपर्वहरूले सामाजिक परम्परा, सामाजिक एकता कायम राख्न मद्दत पुऱ्याउनुका साथसाथै फुर्सदको सदुपयोग गर्न, मित्रजनहरूसँग भेटघाट र मेलमिलाप राख्न, मनोरञ्जन प्रदान गर्न समेत सहयोग गर्दछ ।
- बहुधर्म, बहुभाषी, बहुजातिको बसोबास भएको हुनाले हाम्रो देशमा स्थानीय र क्षेत्रीयस्तरमा पनि चन्द्रमास र सूर्यमासअनुसार विभिन्न चाडपर्व मनाइने गरिन्छ ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

विभिन्न प्रकारका चाडपर्वहरू मनाउँदै गरेका चित्र, पोस्टर, स्लाइड, डकुमेन्ट्री तथा फिल्महरू शैक्षिक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- कक्षालाई तीन समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- पहिलो समूहलाई सौरमास र चन्द्रमासमा मनाइने पर्वहरूको सूची तयार पारी प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- दोस्रो समूहलाई ती पर्वहरूको छोटो वर्णन गर्न लगाउनुहोस् ।
- तेस्रो समूहलाई "पुसको पाक्य माघमा खाक्य" भन्ने उखानको अर्थ लेखी प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीबाट अर्थ प्रस्ट गर्न सकेमा "पुसको मसान्त (अन्तिम दिन) खानेकुराहरू विशेष गरी कन्दमुल पकाएर माघे सङ्क्रान्तिको दिन खाने चलन हो ।" भनी अर्थ प्रस्ट पारी दिनुहोस् ।
- मर्यादा पुरुष श्रीरामको जीवनीबाट हामी वा हाम्रो समाजले के शिक्षा लिन सक्छौँ, एउटा समूहलाई छलफल गर्न लगाई त्यसको निष्कर्ष प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- दोस्रो समूहलाई रामनवमीका दिन गाइने भजन, कीर्तन, बालन, गीत वा कविता रचना गर्न लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- तेस्रो समूहलाई पहिलो र दोस्रो समूहले गरेका कार्यको मूल्याङ्कन गर्न लगाउनुहोस् र निर्णय दिन समेत लगाउनुहोस् ।
- आफ्नो समुदायमा कुनकुन चाडपर्व कसरी मनाइन्छ ? ती चाडपर्व मनाउँदा केके समस्याहरू आइपर्छन् भन्ने विषयमा छलफल वा प्रश्नोत्तर गराउनुहोस् र त्यसबाट निष्कर्ष पनि निकाल्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) पहिलो, दोस्रो र तेस्रो दिन विद्यार्थीहरूले निम्नलिखित कक्षा कार्यका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

- कुन समूहले सबैभन्दा राम्रो गऱ्यो ?
- कक्षा कार्यमा कोको सक्रियतापूर्वक सहभागी भए र कोको निष्क्रिय बसे ?

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- दिइएका सबै क्रियाकलापहरू तोकिएको घन्टीभित्र सकिए वा सकिएन ?
- कक्षाकार्यमा विद्यार्थीको सक्रिय सहभागिता कस्तो रह्यो ? आत्म मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- सक्रियतापूर्वक भाग नलिने विद्यार्थीहरूलाई प्रोत्साहन, अवसर र हौसला प्रदान गरेर सक्रियतापूर्वक भागलिने वातावरण बनाई दिनुहोस् ।

पाठ - ४. राष्ट्रिय सम्पदाको परिचय

घन्टी: ३

१. **उद्देश्य**

(क) राष्ट्रिय सम्पदाको परिचय दिन ।

(ख) राष्ट्रिय सम्पदाको महत्त्व बताउन र त्यसको उपयोग गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तु**

- नेपाल विविध संस्कृति र प्राकृतिक सम्पदाले भरिएको मुलुक हो ।
- मन्दिर, पाटी-पौवा, धर्मशाला, चैत्य, गुम्बा आदि धार्मिक सम्पदाहरू हुन् ।
- भाषा, कला, रहनसहन, भेषभूषा आदि सांस्कृतिक सम्पदा हुन् ।
- हिमाल, पहाड, खानी, झरना, नदी, ताल-तलैया, वन, राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष आदि प्राकृतिक सम्पदा हुन् ।
- माथिका सबै धार्मिक, सांस्कृतिक र प्राकृतिक सम्पदाहरू हाम्रा राष्ट्रिय सम्पत्तिहरू हुन् ।
- यी बाहेक सार्वजनिक बाटो, पुल, बत्ती, कुलो, नहर, भवन, चौतारो आदि सार्वजनिक सम्पत्तिहरू पनि हाम्रा राष्ट्रिय सम्पदाहरू नै हुन् ।
- सार्वजनिक हक लाग्ने राष्ट्रको स्वामित्वमा रहेका सम्पत्तिहरूलाई नै राष्ट्रिय सम्पदा भनिन्छ ।
- राष्ट्रिय सम्पदाले हाम्रो गौरव बढाउँछ, पर्यटन विकास मा योगदान दिन्छ, नयाँ खोज र अनुसन्धानमा सहयोग पुऱ्याउँछ, हाम्रा आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सहयोग गर्छ ।
- हाम्रा कतिपय राष्ट्रिय सम्पदाहरू विश्व सम्पदा सूचीमा समेत समावेश गरिएका छन् ।
- विश्व सम्पदा सूचीमा परेका कुराहरू विश्वकै सम्पत्तिभित्र पर्न आउँछन् । यसले हाम्रो गौरव अझ बढ्छ ।
- संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक सङ्गठन (UNESCO) ले सन् १९८४ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र १९७९ मा सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्जलाई विश्व सम्पदा सूचीमा समावेश गरेको हो ।

- काठमाडौँ उपत्यकाका सातओटै धार्मिक र सांस्कृतिक सम्पदाहरू : पशुपतिनाथ, स्वयम्भूनाथ, बौद्धनाथ, चाँगुनारायण, हनुमान ढोका, दरबार क्षेत्र, पाटन दरवार क्षेत्र र भक्तपुर दरबार इ.स. १९७९ मा विश्व सम्पदा सूचीमा परेका हुन् ।
- गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी सन् १९९७ मा सूचीकृत भएको हो ।
- विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत भइसकेपछि यसको महत्त्व अझ बढेको छ र यसको संरक्षणमा हाम्रो दायित्व पनि बढेर गएको छ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

विश्वसम्पदा सूचीमा सूचीकृत धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाका साथै अन्य सम्पदाको फोटो, तस्बिर वा जानकारीमूलक पुस्तिकाहरू, वृत्तचित्र आदि शैक्षिक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- "राष्ट्रिय सम्पदा" भनेको के हो ? भन्ने विषयमा सङ्क्षिप्त छलफल वा प्रश्नोत्तर गरी विद्यार्थीलाई जानकारी दिनुहोस् । त्यसपछि कक्षालाई समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- छलफल वा प्रश्नोत्तरपछि पाठ्यपुस्तकको पाठ पढ्न लगाई विश्व सम्पदा सूचीमा परेका हाम्रा राष्ट्रिय सम्पदाहरूको सूची तयार गर्न लगाई तिनीहरू कहाँकहाँ पर्छन् ? एउटा समूहलाई तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- अर्को समूहलाई राष्ट्रिय सम्पदाको महत्त्वहरू उल्लेख गर्न लगाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- हाम्रा राष्ट्रिय सम्पदाका प्रयोग/उपयोग तिमीले कुनकुन काममा कसरी गरेका छौ ? भन्ने प्रश्नका सम्बन्धमा एउटा समूहलाई छलफल गर्न लगाएर उत्तर प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- अर्को समूहलाई विश्व सम्पदा सूचीमा पर्नाले हाम्रो देशको गरिमा कसरी बढ्न सक्छ ? भन्ने प्रश्न दिई छलफल गराई उत्तर प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- तपाईंको आफ्नो समुदायमा पनि कुनै न कुनै राष्ट्रिय सम्पदाहरू हुन सक्छन् । ती राष्ट्रिय सम्पदाहरू केके छन् ? कस्तो अवस्थामा छन् ? त्यसको महत्त्व के छ ? त्यसलाई कुनकुन कामका निम्ति उपयोग गर्न सकिन्छ ? आदि प्रश्नका आधारमा एउटा सङ्क्षिप्त लेख लेख्न लगाई कक्षामा प्रस्तुत गराउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

- पहिलो दिनको छलफल, दोस्रो र तेस्रो दिनको कक्षाकार्यका आधारमा सहभागी विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

- कसकसले सक्रियतापूर्वक सहभागी भई भाग लिए ? ती सबै कुरा मूल्याङ्कनका क्रममा हेर्नुहोस् र राम्रो गर्ने र सक्रियतापूर्वक सहभागी हुने विद्यार्थीलाई प्रशंसा र धन्यवाद दिनुहोस् ।

५. **आत्म मूल्याङ्कन / थप निर्देशन**

- के तपाईंले ३ घन्टीभित्रै उक्त पाठ समाप्त गर्नुभयो ?
- के विद्यार्थीहरूले सक्रियतापूर्वक भाग लिए ?
- के तपाईंले तोकिएका उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न सफल हुनुभयो ? आदि प्रश्नका आधारमा आफ्नो आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

पाठ – ५. राष्ट्रिय सम्पदाहरूको संरक्षण

घन्टीः ३

१. उद्देश्य

(क) राष्ट्रिय सम्पदा संरक्षण गर्नुपर्ने कारण/आवश्यकता बताउन ।

(ख) आफ्नो समुदायमा रहेका प्राकृतिक / धार्मिक / ऐतिहासिक / पुरातात्त्विक महत्त्वका राष्ट्रिय सम्पदा पत्ता लगाउन र संरक्षण कार्यमा सहभागी बन्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तु

- सबै व्यक्तिहरूको सरोकार रहेका, सबैको समान हक लाग्ने राष्ट्रको स्वामित्वमा रहेका वस्तुहरू नै राष्ट्रिय सम्पदाहरू हुन् ।
- यी सम्पदाहरू विनास भएमा पुनः जस्ताको तस्तै तयार गर्न सकिँदैन ।
- राष्ट्रिय सम्पदाले हाम्रो गौरव बढाउने भएकाले यसको विनास भएमा हाम्रो पहिचान हराउँछ ।
- हाम्रा भविष्यका प्रत्येक सन्ततीहरूले ती सम्पदाहरू प्रत्यक्ष रूपमा देख्न पाउँदैनन् र उनीहरू त्यस्ता सम्पदाहरूका बारेमा अनभिज्ञ रहन्छन् ।
- ती सम्पदाहरूको विनास भएमा विशेषतः वनसम्पदा विनास भएमा प्राकृतिक प्रकोप, भूक्षय, सुख्खापन, इन्धनको अभाव बढ्ने छ र हाम्रो दैनिक जीवनमा समेत नराम्रो असर पर्नेछ ।
- धार्मिक तथा ऐतिहासिक सम्पदा वरिपरि फोहर गर्दा, त्यसको महत्त्व घट्ने छ । अग्लाअग्ला घरहरू निर्माण भएमा त्यस्ता स्मारक र सम्पदाहरू छोपिने छन् र त्यसको वैभव घट्ने छ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- कक्षालाई ३ वा ४ समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक समूहबाट १ जनालाई "हामीले किन राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण गर्नुपर्छ ?" भन्ने विषयमा बोल्न (वक्तृत्वकला गर्न) लगाउनुहोस् ।
- बोल्नका लागि प्रत्येकलाई ५ मिनेटको समय निर्धारण गर्नुहोस् र उक्त कुरा विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराई पनि गराउनुहोस् ।

- सबैले बोलीसकेपछि अन्त्यमा तपाईंले पनि राष्ट्रिय सम्पदाको महत्त्व बताई तिनको संरक्षण गर्नुपर्ने आवश्यकता बताई प्रस्ट पारिदिनुहोस् ।
- समूह विभाजन कार्यलाई निरन्तरता दिनुहोस् अर्थात् आज पनि कक्षालाई ३/४ समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक समूहलाई पाठ्यपुस्तकको क्रियाकलापमा दिइएका १/१ ओटा क्रियाकलाप कक्षामै गर्न लगाई प्रत्येक समूहबाट सबैभन्दा राम्रो छान्न लगाउनुहोस् र पालैपालो समूहगत रूपमा कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- "तिम्रो समुदायमा" लाई गृहकार्यको रूपमा दिनुहोस् ।
- अघिल्लो दिनको गृहकार्य (तिम्रो समुदायमा) क्रमशः कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

अथवा

- आफ्नो समुदायमा रहेका राष्ट्रिय सम्पदाहरूको संरक्षण गर्ने कार्यमा विद्यार्थीहरूलाई प्रत्यक्ष रूपमा सहभागी गराउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

पहिलो दिन, दोस्रो दिन र तेस्रो दिनको वक्तृत्वकला, कक्षाकार्य र गृहकार्यमा कसकसले भाग लिए ? त्यसको आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- यसमा पनि अघिल्लो पाठमा जस्तै आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- यदि दोस्रो दिनको कक्षाकार्य त्यस दिन सकिएन भने तेस्रो दिन गर्न सक्नुहुनेछ ।
- तेस्रो दिन कक्षामा प्रस्तुत गरिने गृहकार्यलाई आफैंले जाच्नुहोस् ।
- राष्ट्रिय सम्पदा नास भए हाम्रो सभ्यता नास हुन्छ भनी बुझाउन सक्नुपर्छ ।

पाठ - ६. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्व

घन्टी : ३

१. उद्देश्य

(क) गेहेन्द्रशमशेर र म्याडम क्युरीको जीवनी र कार्य बताउन ।

(ख) आफ्नो समुदायका व्यक्तिले विज्ञान वा प्रविधिको क्षेत्रमा गरेका कामको विवरण लिन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तु

गहेन्द्रशमशेर

- गेहेन्द्रशमशेर राणा प्रधानमन्त्री वीरशमशेरका छोरा थिए ।
- यिनको जन्म वि.सं. १९२८ को पौष महिनामा भएको थियो ।
- यिनले दरबार स्कुलबाट शिक्षा प्राप्त गरेका थिए ।
- सानै उमेरदेखि चञ्चल, तार्किक, लहडी स्वभावका र आफूलाई लागेको काम गरी छाड्ने स्वभावका थिए ।
- यिनी सङ्गीत, व्यायाम र खेलकुदमा पनि रुचि राख्दथे ।
- वि.सं. १८४२ मा आफ्नो बाबु प्रधानमन्त्री बनेपछि आफ्नो रुचिअनुसार सेनाको हतियार बनाउने काममा लागे ।
- यिनले वीरगन, धीरगन, स्वचालित मेसिनगनसमेत निर्माण गरेका थिए ।
- वीरशमशेरको मृत्युपछि देवशमशेर नेपालका प्रधानमन्त्री भए ।
- देवशमशेर उदार स्वभावका भएकाले देशको उन्नति गर्ने उद्देश्यले गेहेन्द्रशमशेर र मुसे थापालाई विभिन्न प्रविधि सिक्न जापानसमेत पठाएका थिए ।
- वि.सं. १९६३ मा ३५ वर्षकै उमेरमा यिनको मृत्यु भयो ।

म्याडम क्युरी

- म्याडम क्युरीको जन्म सन् १८६७ को नोभेम्बर ७ मा पोल्यान्डको राजधानी वार्सामा भएको थियो ।

- यिनको वास्तविक नाम म्यारी स्क्लोडोस्का थियो ।
- यिनी सानै उमेरदेखि तीक्ष्ण बुद्धिकी थिइन् ।
- यिनका बाबुआमा दुवै पेसाले शिक्षक थिए ।
- यिनी ६ वर्षकी हुँदा बाबुको जागिर खोसियो । एघार वर्षको उमेरमा आमाको मृत्यु भयो ।
- हाइस्कुलको शिक्षा पास गरेपछि उनी शिक्षिका भइन् ।
- केही समयपछि सन् १८८९ मा गएर विज्ञान विषयमा भौतिक शास्त्र अध्ययन गर्न थालिन् ।
- यिनको पेरी क्युरीसँग विवाह भयो ।
- धेरै समयसम्मको युरेनियमको प्रयोग र परीक्षणबाट सन् १८९८ मा रेडियमको आविष्कार भयो ।
- रेडियम पत्ता लगाएबापत मेडम क्युरी, यिनका पति पेरी क्युरी र प्रोफेसर विक्विलरले संयुक्त रूपमा नोबेल पुरस्कार पाए ।
- सन् १९११ मा यिनले रसायन शास्त्रतर्फको नोबेल पुरस्कार पनि प्राप्त गरिन् ।
- सन् १९३४ जुलाई ४ मा यिनको निधन भयो ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

गेहेन्द्रशमशेर, म्याडम क्युरीको फोटो वा तस्बिर शैक्षिक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- समूह विभाजनलाई निरन्तरता दिनुहोस् ।
- पहिलो समूहलाई गेहेन्द्रशमशेरले गरेका कामको सूची बनाउन लगाउनुहोस् ।
- दोस्रो समूहलाई म्याडम क्युरीले विज्ञानका क्षेत्रमा गरेका योगदानबारे टिप्पणी लेख्न लगाउनुहोस् ।
- तेस्रो समूहलाई गेहेन्द्रशमशेर र म्याडम क्युरीको जीवनीबाट आफूले पाएको प्रेरणासम्बन्धी एक अनुच्छेद लेख्न लगाउनुहोस् ।
- तीनओटै समूहले तयार पारेको कक्षाकार्य क्रमशः कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- तिमी भविष्यमा के बन्न चाहन्छौ र किन ? भन्ने प्रश्न सोधी जवाफ दिन लगाउनुहोस् । (बीस मिनेट)
- म्याडम क्युरी र गेहेन्द्रशमशेरको जीवनीबारे प्रश्नोत्तर गर्नुहोस् । (बीस मिनेट)

- सामुदायिक कार्य (तिम्रो समुदायमा) गृहकार्य दिनुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूले तयार पारेको सामुदायिक कार्य कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. **मूल्याङ्कन**

(क) पहिलो दिन गरेको कक्षा कार्यमा कुन समूहले राम्रो सहभागिता भयो ? मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) दोस्रो दिनको प्रश्नोत्तरमा कसकसले सही, स्पष्ट र उत्साहपूर्वक जवाफ दिए ? त्यो पनि मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) सामुदायिक कार्यको रिपोर्टको वास्तविकता र यथार्थताका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. **अन्यमूल्याङ्कन / थप निर्देशन**

- अघिल्ला पाठहरूमा झैँ यस पाठमा पनि आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- दोस्रो दिनको क्रियाकलापमा म्याडम क्युरी र गेहेन्द्रशमशेरको जीवनीबारे प्रश्नोत्तरको सट्टा हाजिरी जवाफ पनि गर्न सक्नुहुनेछ ।

- यिनको वास्तविक नाम म्यारी स्क्लोडोस्का थियो ।
- यिनी सानै उमेरदेखि तीक्ष्ण बुद्धिकी थिइन् ।
- यिनका बाबुआमा दुवै पेसाले शिक्षक थिए ।
- यिनी ६ वर्षकी हुँदा बाबुको जागिर खोसियो । एघार वर्षको उमेरमा आमाको मृत्यु भयो ।
- हाइस्कुलको शिक्षा पास गरेपछि उनी शिक्षिका भइन् ।
- केही समयपछि सन् १८८९ मा गएर विज्ञान विषयमा भौतिक शास्त्र अध्ययन गर्न थालिन् ।
- यिनको पेरी क्युरीसँग विवाह भयो ।
- धेरै समयसम्मको युरेनियमको प्रयोग र परीक्षणबाट सन् १८९८ मा रेडियमको आविष्कार भयो ।
- रेडियम पत्ता लगाएबापत मेडम क्युरी, यिनका पति पेरी क्युरी र प्रोफेसर विक्विलरले संयुक्त रूपमा नोबेल पुरस्कार पाए ।
- सन् १९११ मा यिनले रसायन शास्त्रतर्फको नोबेल पुरस्कार पनि प्राप्त गरिन् ।
- सन् १९३४ जुलाई ४ मा यिनको निधन भयो ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

गेहेन्द्रशमशेर, म्याडम क्युरीको फोटो वा तस्बिर शैक्षिक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- समूह विभाजनलाई निरन्तरता दिनुहोस् ।
- पहिलो समूहलाई गेहेन्द्रशमशेरले गरेका कामको सूची बनाउन लगाउनुहोस् ।
- दोस्रो समूहलाई म्याडम क्युरीले विज्ञानका क्षेत्रमा गरेका योगदानबारे टिप्पणी लेख्न लगाउनुहोस् ।
- तेस्रो समूहलाई गेहेन्द्रशमशेर र म्याडम क्युरीको जीवनीबाट आफूले पाएको प्रेरणासम्बन्धी एक अनुच्छेद लेख्न लगाउनुहोस् ।
- तीनओटै समूहले तयार पारेको कक्षाकार्य क्रमशः कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- तिमी भविष्यमा के बन्न चाहन्छौ र किन ? भन्ने प्रश्न सोधी जवाफ दिन लगाउनुहोस् । (बीस मिनेट)
- म्याडम क्युरी र गेहेन्द्रशमशेरको जीवनीबारे प्रश्नोत्तर गर्नुहोस् । (बीस मिनेट)

- सामुदायिक कार्य (तिम्रो समुदायमा) गृहकार्य दिनुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूले तयार पारेको सामुदायिक कार्य कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. **मूल्याङ्कन**

(क) पहिलो दिन गरेको कक्षा कार्यमा कुन समूहले राम्रो सहभागिता भयो ? मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) दोस्रो दिनको प्रश्नोत्तरमा कसकसले सही, स्पष्ट र उत्साहपूर्वक जवाफ दिए ? त्यो पनि मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) सामुदायिक कार्यको रिपोर्टको वास्तविकता र यथार्थताका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. **अन्यमूल्याङ्कन / थप निर्देशन**

- अघिल्ला पाठहरूमा झैँ यस पाठमा पनि आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- दोस्रो दिनको क्रियाकलापमा म्याडम क्युरी र गेहेन्द्रशमशेरको जीवनीबारे प्रश्नोत्तरको सट्टा हाजिरी जवाफ पनि गर्न सक्नुहुनेछ ।

पाठ – ७. सामाजिक सङ्घसंस्थाहरू

घन्टीः ३

१. उद्देश्य

(क) परोपकार र जेसिजको परिचय दिन ।

(ख) आफ्नो समुदायमा सञ्चालित सामाजिक सेवासँग सम्बन्धित सामाजिक संस्था वा व्यक्ति परिचय दिन र उनीहरूका काममा सहभागी हुन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तु

परोपकार संस्था

- यसको स्थापना २००४ सालमा भएको हो ।
- स्थापना कालमा यसको उद्देश्य हैजा, विषमज्वर र औलो रोगबाट पीडित बिरामीको उपचार गर्नु थियो ।
- पछि यस संस्थाले आफ्नो सेवा क्षेत्र विस्तार गर्दै काठमाडौँको थापाथलीमा प्रसुति गृह (श्री ५ इन्द्रराज्य लक्ष्मी प्रसुति गृह) को स्थापना, काठमाडौँको भीमसेन स्थानमा परोपकार माध्यमिक विद्यालय र परोपकार अनाथालयको स्थापना, एम्बुलेन्स सेवा, निःशुल्क स्वास्थ्य परिक्षण र औषधि वितरण, रक्तदान कार्यक्रम आदि सञ्चालन गरी सामाजिक क्षेत्रमा ठूलो सहयोग पुऱ्याउँदै आएको छ ।
- यो नेपालको सबैभन्दा पुरानो सामाजिक संस्था हो ।
- यसको स्थापना गर्ने व्यक्ति स्व. दयावीर सिंह कंसाकार हुन् ।

जेसिज

- यो संस्थाका संस्थापक हेनरी जिसेन वायर थिए ।
- यस संस्थाको पुरानो नाम हरकुला नियम डान्स क्लब थियो र त्यसको मुख्य उद्देश्य परम्परागत नृत्यलाई जोगाई राख्नु थियो ।

- यसको स्थापना अमेरिकाको सेन्ट लुइस सहरमा भएको थियो ।
- सन् १९१८ देखि यसको नाम परिवर्तन गरी JCI (Junior Chamber International) राखियो ।
- यसको मुख्य कार्यालय अमेरिकामा छ ।
- नेपालमा यसको स्थापना २०२१ साल आश्विन २ गते (सन् १९६४ सेप्टेम्बर १७) भएको हो ।
- तत्कालीन युवराजाधिराज श्री ५ वीरेन्द्रबाट यसको उद्घाटन भएको थियो ।
- हाल अधिराज्यभरका नगर क्षेत्रमा यसका शाखा प्रशाखा छन् ।
- यसको मुख्य उद्देश्य युवा वर्गको नेतृत्व क्षमता विकास गर्नु तथा विश्ववन्धुत्वको भावना विकास गरी विश्व समुदायमा योगदान पुऱ्याउनु हो ।
- यस संस्थाले देशका विभिन्न स्थानमा विद्यालयको निर्माण, खानेपानीको व्यवस्था, वृक्षरोपण कार्यक्रम, खेलकुद आदि जस्ता सामाजिक कार्यहरू गर्दै आएको छ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

परोपकार र जेसिजसम्बन्धी परिचय पुस्तिका वा त्यस संस्थासम्बन्धी विभिन्न जानकारी मूलक चित्र पोस्टर आदि शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिने छ ।

- विद्यार्थीहरूलाई समूहमा विभाजन गर्नुहोस् र पाठ्यपुस्तकको पाठ पढ्न लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि कक्षाकोठाभित्रै पाठसँग सम्बन्धित प्रश्नहरू सोधेर हाजिरीजवाफ प्रतियोगिता आयोजना गर्नुहोस् ।
- अन्त्यमा विजेता समूह घोषणा गर्नुहोस् ।
- परोपकार र जेसिजका उद्देश्य र कार्यहरू कक्षाकोठाभित्रै समूहगत रूपमा लेख्न लगाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- आफ्नो समुदायमा भएका कुनै सामाजिक संस्था वा समाजसेवामा लागेका व्यक्तिलाई भेटेर उनीहरूसँग सोधेर उनीहरूले गर्ने कामको विवरण लेखेर ल्याउने गृहकार्य दिनुहोस् । यदि त्यस कक्षाका विद्यार्थीले समुदायको कुनै काममा सहयोग पुऱ्याएको भए त्यो पनि उल्लेख गर्न लगाउनुहोस् ।
- अघिल्लो दिन गृहकार्यको रूपमा दिएको प्रतिवेदन (विवरण) कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- यदि कुनै विद्यार्थी सामाजिक कार्यमा लागेको भए कक्षामा उसको प्रसंशा गर्नुहोस् र अरूलाई पनि यस्ता कार्यमा सहभागी हुन प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) हाजिरीजवाफ, कक्षाकार्य तथा प्रतिवेदन लेखेका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

हाजिरीजवाफ प्रतियोगिता कस्तो रह्यो ? विद्यार्थीको सहभागिता कस्तो रह्यो ? प्रतिवेदन लेखन र सामाजिक कार्यमा विद्यार्थीको सहभागिता भयो भएन ? आदिका आधारमा आफ्नो पनि मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

एकाइ - ४.

समाज, सामाजिक समस्या र विकृति

पाठ - १. सामाजिक प्रचलन

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) आफ्नो समाजमा/समुदायमा चलिआएको सामाजिक प्रचलनको पहिचान गरी संवाद तयारगर्न ।

(ख) आफ्नो जातीय संस्कारका बारेमा सोधखोज गरी लेख्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तु**

- हाम्रो देश बहुजाति, बहुभाषी, बहुसंस्कृति भएको देश हो ।
- यहाँ धार्मिक सहिष्णुता, जातीय सद्भाव, आपसी मेल, सामाजिक सद्भाव र राष्ट्रिय एकता कायम छ ।
- त्यसैले हामीमा अनेकताभित्र पनि एकता छ ।
- हाम्रो सामाजिक प्रचलनको उदाहरण तलको तालिकाबाट पनि प्रस्ट हुन्छ ।

जाति	जन्म	विवाह	मृत्यु	प्रमुख चाडपर्वहरू
शेर्पा	बौद्ध परम्पराअनुसार लामाद्वारा न्वारन	मागी, जारी र प्रेम विवाह	बौद्ध परम्परामा तेस्रो, सातौँ र एघारौँ दिनमा नापुर कर्म	ल्होसार, दुम्जी, ओसो, आदि
राई	३ देखि ६ दिनमा न्वारन	मागी, प्रेम विवाहको प्रचलन	शवलाई गाड्ने, शव यात्रामा बन्दुक पड्काउने	चन्डीनाच (साकेला) न्वागी, वाडाङ्मेट
थारू	बच्चा जन्मेको ६ देखि ९ दिनमा न्वारान	मागी विवाह जारी र प्रेम विवाहको प्रचलन	ठाउँअनुसार शवलाई गाड्ने वा जलाउने	माघी (नयाँ वर्षका रूपमा) फागु आदि

बाहुन /क्षेत्री	हिन्दूपरम्पराअनुसार न्वारन, पास्नी र ब्रतबन्ध आदि	गोत्र छलेर मागी र प्रेम विवाह	हिन्दू परम्परामा शव जलाउने	दसैं, तिहार, तीज, जनैपूर्णिमा, आमा/बाबुको मुख हेर्ने
नेवार	बच्चा जन्मेपछि ४ देखि ११ दिन सम्ममा न्वारान	इही (बेलविवाह), मागी विवाह र प्रेम विवाह	आफ्नो धर्मअनुसार मृत्यु संस्कार सम्पन्न	जात्राहरू (क्वाटी खाने) तिहारमा म्हपूजा गर्ने चलन
मगर	११ देखि १५ दिनसम्म न्वारान	मामा चेली फुपुचेलोसँग विवाह र मागी, जारी विवाह	दसदेखि १३ दिन भित्रमा काजक्रिया	कोरा नाच, घाटु नाच, नाग पूजा, लुतो फाल्ने चलन
लिम्बू	बच्चा जन्मिएपछि छोरी भए तीन दिन र छोरा भए चार दिनमा न्वारान	मागी र चोरी विवाह	मरेको शवलाई तोकिएको मसानघाटमा लगेर गाड्ने	प्रकृतिको पूजा, वर्षको दुईपटक उधौली र उभौली पूजा

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

विभिन्न जातजाति, जनजातिहरूले आफ्नो चाडपर्व, उत्सव, समारोह आदि मनाउँदै गरेका चित्र वा पोस्टरहरू शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिने छ ।

- कक्षालाई समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक समूहलाई उनीहरूको आफ्नो समाज/समुदायमा चलेका प्रचलनहरू जस्तै; जन्म, मृत्यु, विवाह, प्रमुख चाडपर्वहरू कसरी सम्पन्न गरिन्छ भन्ने सम्बन्धमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् । (१५ मिनेट)
- छलफल गरी उनीहरूले निकालेका निष्कर्षहरूलाई छोटो संवाद तयार गर्न लगाउनुहोस् । (२० मिनेट)
- विद्यार्थीले तयार गरेको संवाद कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् (५ मिनेट)
- प्रत्येक विद्यार्थीलाई पालैसँग आफ्नो जात र उसले आफ्नो जातीय संस्कारहरू (जन्मदा मृत्यु हुँदा, विवाह र प्रमुख चाड) कसरी मनाउँदै आएको छ ? व्यक्तिगत रूपमा खोजी गरी कक्षामा टिपोट प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । (४ मिनेट)
- माथिको कार्यलाई अघिल्लो दिन नै गृहकार्यको रूपमा दिनुहोस् ।

- पहिलो समूहलाई आफ्नो समुदायमा मनाइने विभिन्न जात्रा वा मेलामा केके कार्यहरू गरिन्छन् ? देखेको, सुनेको वा सहभागी भएको आधारमा भन्न लगाउनुहोस् (२० मिनेट)
- दोस्रो समूहलाई हाम्रो परम्परा जोगाउन केके गर्नुपर्छ ? सङ्क्षिप्त छलफल गरी त्यसको उपायहरू भन्न लगाउनुहोस् (२० मिनेट)

४. **मूल्याङ्कन**

(क) पहिलो दिन छलफल गरी तयार पारेको संवादको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । केही त्रुटि भए सुधार गरिदिनुहोस् ।

(ख) दोस्रो दिन विद्यार्थीले आफ्नो जातअनुसारको संस्कार प्रस्तुत गर्न सके सकेनन् ? प्रस्तुतिका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) तेस्रो दिनको प्रस्तुतिका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. **आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन**

दोस्रो दिन सबै विद्यार्थीको जातीय संस्कार प्रस्तुत गर्न समय नपुग्ने भएमा एक जातिबाट एकजनाको दरले प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

पाठ - २. सामाजिक असमानता

घन्टी ३

१. उद्देश्य

(क) सामाजिक असमानता पहिचान गर्न र त्यसलाई हटाउने उपायहरू छलफल गरी बताउन ।

(ख) असमानताविहीन समाजको उपयोग गर्न र त्यसको काल्पनिक चित्र बनाउन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

- समाजमा हुने भेद्भावहरू नै सामाजिक असमानता हुन् ।
- सामाजिक भेद्भावले सामाजिक असमानतालाई जन्माउँछ ।
- जातिभेद, रङभेद, लिङ्गभेद आदि सामाजिक भेदभावहरू हुन् ।
- सामाजिक असमानता र भेदभावले समाजमा विखण्डन ल्याउँछ ।
- सामाजिक असमानता र भेदभाव नभए मात्र सामाजिक न्याय, शान्ति र प्रगति हुन्छ ।
- सामाजिक असमानता हटाउन प्रयास गर्नु प्रत्येक चेतनशील नागरिकको कर्तव्य हुन आउँछ ।
- आपसी प्रेम, सहयोग र साझेदारीबाट यस्ता असमानता हटाउन सहयोग पुग्दछ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- सामाजिक असमानता झल्काउने विभिन्न चित्रहरू, सामाजिक असमानता नहुँदाको अवस्थाका चित्र कथा वा त्यससँग मिल्ने सन्दर्भसामग्री शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिने छ ।
- कक्षालाई समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- प्रत्येक समूहलाई सामाजिक असमानताहरू केके हुन् सक्छन् । सूची तयार पार्न लगाउनुहोस् । (१५ मिनेट)
- सूची तयार भइसकेपछि त्यस्ता सामाजिक असमानताहरू कुनकुन उपायबाट हटाउन सकिएला ? भनी छलफल गर्न लगाउनुहोस् र छलफलबाट निस्केका निष्कर्षहरूको बुँदागत टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । (२० मिनेट)
- टिपोट गरेका बुँदाहरू कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । (१० मिनेट)

- एउटा समूहलाई सामाजिक असमानता हटेमा (असमानताविहीन समाज भएमा) के फाइदा हुन्छ ? अर्थात् त्यस्तो समाजको उपयोग हामी कसरी गर्न सक्छौं ? भन्ने सम्बन्धमा छलफल गराई निष्कर्ष निकाल्न लगाउनुहोस् । (३० मिनेट)
- अर्को समूहलाई असमानताविहीन समाज कस्तो हुन्छ होला ? चित्र तयार गर्न लगाउनुहोस् । (चित्र रङ्गीन नै हुनुपर्छ भन्ने छैन) (३० मिनेट)
- छलफलको निष्कर्ष प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । (५ मिनेट)
- तयार भएको चित्र प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । (५ मिनेट)
- सामुदायिक कार्य (तिम्रो समुदायमा) गृहकार्यका रूपमा दिनुहोस् ।
- अघिल्लो दिन दिनुभएको सामुदायिक कार्य कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- सामुदायिक कार्यका लागि प्रयोगात्मक पुस्तिका प्रयोग गर्नुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) पहिलो दिनको कक्षाकार्यमा विद्यार्थीहरूले सामाजिक असमानताको सूची तयार पारेको र त्यस्ता असमानता हटाउने उपयुक्त उपायहरू कुन समूहले राम्रोसँग तयार गरी प्रस्तुत गऱ्यो ? त्यसको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) असमानताविहीन समाजको उपयोग गर्ने तरिकाको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) चित्र कस्तो तयार भयो ? मूल्याङ्कन गरी आफ्नो सुझाव पनि विद्यार्थीहरूलाई दिनुहोस् ।

(घ) सामुदायिक कार्यमा कसैले राम्रो टिपोर्ट प्रस्तुत गरेमा उत्कृष्टताका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

पहिलो, दोस्रो र तेस्रो दिनको कक्षाकार्य र गृहकार्यमा केकस्ता समस्याहरू आए ? ती समस्याहरू कुन क्रियाकलापसँग सम्बन्धित थिए, आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

पाठ – ३. सामाजिक समस्या

घण्टी ३

१. **उद्देश्य**

(क) सामाजिक समस्याहरू पत्ता लगाउन र तिनका निराकणका उपायहरू निकाल्न ।

(ख) सामाजिक समस्या निराकरणमा सहयोग पुऱ्याउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

- हाम्रो समाजमा गरिबी, अशिक्षा, अन्धविश्वास रूढिवादी परम्परा आदिका कारणले विभिन्न प्रकारका सामाजिक समस्याहरू विद्यमान छन् ।
- सामाजिक स्वीकृति पनि नभएका तर समाजमा चलिरहेका नराम्रा पक्षहरू सामाजिक समस्याहरू हुन् ।
- सामाजिक समस्या व्यक्ति एक्लैको प्रयासले समाधान हुन सक्दैन ।
- यस्ता समस्या समाधान गर्न व्यक्ति, समाज, सामाजिक सङ्घसंस्थाहरू, राज्य सबैको सामूहिक प्रयासबाट सम्भव हुन्छ ।
- शिक्षा, रोजगारी, जनचेतना, आयमूलक कार्य आदिको विस्तारबाट यस्ता समस्या विस्तारै समाधान गर्न सकिन्छ ।
- चेलीबेटी बेचविखन, लागू पदार्थको प्रयोग र ओसारपसार, देउकी, बादी, कमैयाप्रथा, महिलामाथि हुने दुर्व्यवहार र भेद्भाव, जातीय उत्पीडन, हलिया प्रथा आदि सामाजिक समस्याका उदाहरणहरू हुन् ।
- सामाजिक समस्याले राष्ट्रको आत्मसम्मान घटाउँछ र विकास र उन्नतिमा अवरोध पुऱ्याउँछ ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

- देउकी, कमैया, बादी, चेलीबेटी बेचविखन, लागू पदार्थ प्रयोग वा ओसारपसार आदि मध्ये केहीको चित्रहरू तथा त्यस्ता समस्या नियन्त्रण गर्ने प्रयासहरूका तस्बिर चित्र, पोस्टर, फिल्म आदि शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

- विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यपुस्तकमा दिइएको पाठ पढ्न लगाउनुहोस् । (१० मिनेट)
- सामाजिक समस्या भनेको के हो ? केही विद्यार्थीहरूलाई सोधी जवाफ दिन लगाउनुहोस् । विद्यार्थीहरूबाट स्पष्ट जवाफ आउन नसकेमा प्रस्ट पारिदिनुहोस् । (१५ मिनेट)
- बाँकी केही विद्यार्थीहरूलाई हाम्रो समाजमा विद्यमान सामाजिक समस्याहरू केके हुन् ? भनी सामाजिक समस्याहरू पहिचान गर्न लगाउनुहोस् र अन्त्यमा आफूले पनि सामाजिक समस्या बताइदिनुहोस् । (२० मिनेट)
- कक्षालाई समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।
- सामाजिक समस्या निराकरण गर्ने उपायहरू एउटा समूहलाई लेख्न लगाउनुहोस् । (१५ मिनेट)
- आफ्नो समुदायमा देखिएका समस्याहरू निराकरण गर्न तिमी कसरी सहयोग गर्छौ ? भनी अर्को समूहलाई निराकरणमा सहयोग पुऱ्याउने तरिकाहरू उल्लेख गर्न लगाउनुहोस् । (१५ मिनेट)
- "समाजको एउटा खराब व्यक्तिले अरूलाई पनि खराब बनाउन भन्ने कुरा पुष्टि गर्न तेस्रो समूहलाई लगाउनुहोस् । (१५ मिनेट)
- सामुदायिक कार्य गृहकार्यका रूपमा दिनुहोस् ।
- "घरकी महिला शिक्षित भए घरको सम्पूर्ण परिवार शिक्षित हुन्छ ।" भन्ने भनाइलाई एउटा समूहलाई पुष्टि गर्न लगाउनुहोस् । (१५ मिनेट)
- समुदायिक कार्य प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् (२५ मिनेट)

४. मूल्याङ्कन

(क) पहिलो, दोस्रो र तेस्रो दिनमा सञ्चालन गरिएको क्रियाकलापको सञ्चालनमा विद्यार्थीको सहभागिता उनीहरूको प्रस्तुति प्रतिवेदन लेखन आदिका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

कक्षा कार्य सञ्चालनमा केके समस्याहरू देखा परे ? विद्यार्थीको सहभागिता र प्रस्तुतिको आधारमा आफ्नो पनि मूल्याङ्कन गर्नुहोस् र सुधारका लागि प्रयास गर्नुहोस् ।

पाठ - ४. सामाजिक विकृति

घण्टी ३

१. उद्देश्य

(क) सामाजिक विकृतिहरू पत्ता लगाउन र त्यसको सूची तयार पार्न ।

(ख) सामाजिक विकृतिहरू रोक्ने उपायहरू निकाल्न र त्यसका सम्बन्धमा प्रतिवेदन तयार पार्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

- समाज र समाजका व्यक्तिहरूलाई प्रत्यक्ष असर पुऱ्याउने खालका नराम्रा क्रियाकलाप वा गतिविधिहरू नै सामाजिक विकृतिहरू हुन् ।
- चौरी, डकैती, वेश्यावृत्ति, लागू पदार्थ र नसालु पदार्थको सेवन, बालविवाह, जुवा तास खेल्नु, भ्रष्टाचार, घुसखोरी आदि सामाजिक विकृतिहरू हुन् ।
- चाडपर्वका नाममा फजुलखर्च गर्नु अनावश्यक तडकभडक गर्नु, आफ्नो संस्कृति बिर्सेर विदेशीको नक्कल गर्नु पनि सामाजिक विकृति नै हुन् ।
- सामाजिक विकृति पनि समाजको रोग हो ।
- समाजको प्रगतिमा बाधा पुऱ्याउँछ र हाम्रा मूल्य र मान्यतामा असर पुऱ्याउँछ ।
- सामाजिक विकृतिले हाम्रा सन्ततीहरूलाई कर्तव्य र जिम्मेवारीबाट विचलित र पलायन बनाउँछ ।
- सामाजिक विकृतिलाई हटाउन पनि सबैको सामूहिक प्रयत्नको खाँचो पर्दछ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- जुवातास खेलेको, रक्सी सेवन गरी लडिरहेको, भ्रष्टचारीलाई प्रहरीले पक्राउ गरेको आदि चित्र, पोस्टर, फोटो आदि शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
- कक्षालाई समूहमा विभाजन गरी निम्न कक्षाकार्य गराउनुहोस् ।
- विद्यार्थीलाई पाठ्यपुस्तकको पाठ पढ्न लगाउनुहोस् । (१० मिनेट)
- पहिलो समूहलाई सामाजिक विकृतिको अर्थ बताउन लगाउनुहोस् । (१५ मिनेट)

- दोस्रो समूहलाई आफ्नो समुदायमा देखिएका सामाजिक विकृति पत्ता लगाई त्यसको सूची बनाउन लगाउनुहोस् । (१५ मिनेट)
- विद्यार्थीहरूले तयार पारेको सूची कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । (१० मिनेट)
- "सामाजिक विकृतिले हाम्रो समाजलाई कसरी असर पारेको छ ? यसलाई कसरी रोक्न सकिन्छ ?" भन्ने विषयमा एउटा छोटो प्रतिवेदन एउटा समूहलाई तयार पार्न लगाउनुहोस् । (३० मिनेट)
- "एउटा कुहिएको आलुले सम्पूर्ण आलुलाई खराब पार्दछ" भन्ने भनाइ अर्को समूहलाई पुष्टि गर्न लगाउनुहोस् । (३० मिनेट)
- दुवै समूहले तयार पारेका लेखनकार्य कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । (१० मिनेट)
- सामुदायिक कार्य गृहकार्यका रूपमा दिनुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूले तयार गरी ल्याएका दुवै गृहकार्य कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । (४० मिनेट)

४. मूल्याङ्कन

(क) पहिलो दिनको कक्षाकार्य, दोस्रो दिनको प्रतिवेदन लेखन र तेस्रो दिनको गृहकार्य कुनकुन समूहले राम्रो गरे ? भनी पहिले विद्यार्थीहरूबाटै मूल्याङ्कन गराउनुहोस् र पछि आफूले निर्णय गरिदिनुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

अघिल्लो पाठमा झैं आफैंले गर्न लगाएका क्रियाकलापहरूको आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

पाठ – ५. सामाजिक विकृतिबाट बचाउन स्थानीय निकायको भूमिका

घण्टी ३

१. उद्देश्य

(क) सामाजिक विकृतिबाट बचाउन स्थानीय/सङ्घसङ्ख्याको भूमिका बताउन ।

(ख) स्थानीय निकाय / सङ्घसङ्ख्याको भूमिकाको सम्बन्धमा समाचार तयार पर्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

- सामाजिक विकृति नियन्त्रण गर्ने काममा गृह मन्त्रालय, स्वास्थ्य मन्त्रालय विभिन्न गैह्रसरकारी संस्थाहरू एवम् स्थानीय निकायहरूले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएका छन् ।
- विद्युतीय सञ्चारका साधनहरूमार्फत्, पत्रपत्रिकामार्फत पनि माथिका निकायहरूले जनचेतना जागृत गर्ने काम गर्दै आएका छन् ।
- जिल्ला विकास समितिले आफ्नो जिल्लाभित्रका नगरपालिका र गा.वि.स.हरूमा यस्ता कार्य नियन्त्रणका लागि बजेट नै छुट्याएको हुन्छ ।
- कतिपय स्थानीय सङ्घसङ्स्थाहरूले पनि यस्ता विकृतिविरुद्ध आफ्ना योजना र कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन र सञ्चालन गरिरहेका हुन्छन् ।
- यसमा हामी सबैको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- सामाजिक विकृतिविरुद्ध कुनै सङ्घ, सङ्ख्या, सरकारी निकायबाट गरिएका प्रयासहरूको फोटो, पोस्टर, पर्चा आदि उपलब्ध भएमा शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यपुस्तकको पाठ पढ्न लगाउनुहोस् । (१० मिनेट)
- कक्षाका सबै विद्यार्थीलाई आफ्नो गा.वि.स. /नगरपालिका क्षेत्रभित्र सामाजिक विकृति हटाउन ती निकायले के कस्तो भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् भन्ने विषयमा छलफल गरी त्यसको निष्कर्ष भन्न लगाउनुहोस् । (३० मिनेट)
- कक्षालाई समूहमा विभाजन गर्नुहोस् ।

- एउटा समूहलाई सामाजिक विकृति हटाउन आफ्नो गा.वि.स./न.पा.ले खेलेको भूमिकाका सम्वन्धमा समाचार तयार गर्न लगाउनुहोस् । (१५ मिनेट)
- अर्को समूहलाई सामाजिक विकृतिविरुद्ध स्थानीय निकायले थप केके काम गर्नुपर्ला ? त्यसको सूची तयार पार्न लगाउनुहोस् । (२५ मिनेट)
- उक्त समूहलाई "समाजलाई प्रगतितिर उन्मुख गराउन सबैको सहयोग जरुरी छ" भन्ने भनाइलाई पुष्टि गर्न लगाउनुहोस् । (२५ मिनेट)
- तीनओटै समूहले तयार पारेको कक्षाकार्य प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । (१५ मिनेट)
- सामुदायिक कार्य गराउनुहोस् ।
- कामका लागि शिक्षकले प्रयोगात्मक पुस्तिकाको सहयोग लिनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) पहिलो दिन गरेको कक्षा छलफल कार्यमा सहभागी भएर कसकसले कस्तो निष्कर्ष प्रस्तुत गरे मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । स्थानीय निकायले खेलेको भूमिकाप्रति विद्यार्थीको जानकारीको पनि मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) दोस्रो दिनको कक्षाकार्यमा समाचार लेखन, सूची तयार पार्ने काम र कथनलाई पुष्टि गर्ने काममा विद्यार्थीको दक्षता मूल्याङ्कन गर्नुहोस् र उनीहरूको लेखाइमा त्रुटि र कठिनाइ देखिए सहयोग गरिदिनुहोस् ।

(ग) तेस्रो दिनको समुदायिक कार्यको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

तीन दिनको सम्पूर्ण क्रियाकलाप पक्षको समग्र आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

एकाइ - ५.

नागरिक दायित्व

पाठ – १. बालअधिकार र कर्तव्य

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) पाठका विषयवस्तुलाई समाचार बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न ।

(ख) समुदायमा गएर शिक्षाबाट बञ्चित बालवालिकाका तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न ।

(ग) असहाय बालबालिकालाई सहयोग पुऱ्याउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

- असहायहरूका निम्ति नि:शुल्क शिक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- बालबालिकालाई आफ्ना अधिकार र कर्तव्यप्रति सजग गराउनुपर्दछ ।
- प्राथमिक विद्यालय बालमन्दिर परियोजनालाई आर्थिक तथा नैतिक सहयोगको आवश्यकता रहेको छ ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

- बालवालिकालाई बालअधिकार र कर्तव्य सम्बन्धमा विभिन्न समाचारपत्रहरूमा प्रकाशित समाचार टिपेर ल्याई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पाठमा दिइएका सम्पूर्ण विषयवस्तुलाई समेटेर छुट्टै शीर्षक राखेर समाचार बनाई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई बालअधिकारसम्बन्धी गोष्ठीको कार्यक्रम बनाई गोष्ठी सञ्चालन गर्न लगाउनुहोस् ।

- बालबालिकालाई आफूले मान्यजन र ठूलालाई गरेको आदर र सम्मान र तिनबाट पाएको माया र सद्भाव व्यक्त गर्न पाएको कुरा उल्लेख गर्दै चिठी लेखी कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- समुदायमा गएर शिक्षाबाट बञ्चित बालबालिकाका तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न फाराम तयार गर्न लगाउर्नुहोस् । तथ्याङ्क सङ्कलन फाराम बनाई सकेपछि कक्षालाई चार समूहमा विभाजित गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक समूहलाई आफ्ना समूहमा पर्न गएका बालबालिकाका तथ्याङ्क सङ्कलन फाराममा सुधार गर्न लगाई चारओटा राम्रा फाराम छान्न लगाउनुहोस् । चारओटा फाराम छानिसकेपछि चार समूहका चार नेतालाई बोलाई एउटा तथ्याङ्क फाराम सर्वसम्मतिबाट छान्न लगाउनुहोस् । उक्त तथ्याङ्क फारामलाई कक्षा र कक्षा बाहिरका मानिसमाथि पूर्व परीक्षण भर्न लगाउनुहोस् । पूर्व परीक्षणपछि त्यसमा पुन: संशोधन गर्न लगाउनुहोस् । तथ्याङ्क फारामको पुन: संशोधनपछि बालबालिकालाई चार समूहमा पुन: विभाजित गरी समुदायको चारतर्फ पठाउनुहोस् ।
- बालबालिकाले समुदायमा प्राप्त गरेका तथ्याङ्कलाई समूहगत रूपमा प्रस्तुत गरेका गर्न लगाउनुहोस् । समूहगत रूपमा प्रस्तुत गरिएका तथ्याङ्कलाई विद्यार्थीलाई सार्न वा टिप्न लगाउनुहोस् । त्यसपछि सबै तथ्याङ्कलाई समेटेर एउटा तालिकामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई समूहगत रूपमा अनाथ बालबालिका, असहाय महिला, वृद्ध, अपाङ्ग र अशक्तहरूको संरक्षण र उन्नतिका लागि गर्न सक्ने योगदानका निम्ति छलफल गर्न लगाउनुहोस् । छलफलको क्रममा प्रत्येक बालबालिकालाई आफूले कस्ताकस्ता व्यक्तिलाई कुन किसिमबाट सहयोग गर्न सक्छन् लेख्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक बालबालिकाले व्यक्तिगत रूपमा लेखिएका कुरा पालैपालो पढ्न लगाउनुहोस् । पढ्न लगाइएका कुरालाई अन्य बालबालिकालाई टिप्न लगाउनुहोस् । त्यसपछि समूहगत रूपमा टिपिएका कुनकुन कुराहरू राम्रा छन् छलफल गर्न लगाउनुहोस् । छलफलपछि कार्यान्वयन सम्बन्धमा कार्यक्रम बनाउन लगाउनुहोस् । त्यस्ता कार्यक्रममा कुनकुन मितिमा कसकसलाई भेट्ने र कुनकुन प्रकारले सहयोग गर्ने भन्ने कुरा स्पष्टसँग लेख्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई बालमन्दिरको क्रियाकलापलाई बालबालिकाका हिततर्फ अझै केन्द्रित गर्न केके गर्न सकिन्छ सुझाव दिन लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

तलको मूल्याङ्कन तालिकामा बालबालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेका भए गुणन (×) चिह्न दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैँ गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापका निम्ति अङ्क १ दिन लगाउनुहोस् ।

क्र.सं.	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	समाचार टिपेर कक्षामा सुनाएको	√	×	१	
२.	पाठका विषयवस्तु समेटेर समाचार बनाई सुनाएको	√	×	१	
३	बालअधिकारसम्वन्धी गोष्ठीको कार्यक्रम बनाई सञ्चालन गरेको	√	×	१	
४	चिठी लेखेर सुनाएको	√	×	१	
५	समुदायमा गएर तथ्याङ्क सङ्कलन गरेको	√	×	१	
६	छलफलमा भागलिएको	√	×	०	
७.	सहयोग गर्ने योजना बनाएको	√	×	१	
८.	बालहितमा सुझाव	१		१	
	जम्मा -			७	

५. आत्म मूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- तपाईंको शिक्षण कति प्रभावकारी भयो भनी अन्य मूल्याङ्कन गर्ने मुख्य आधार विद्यार्थीका मूल्याङ्कनबाट नै हुन सक्छ ।
- बालबालिकालाई सबै क्रियाकलाप गर्न उत्साहित गर्नुहोस् ।
- बालबालिकाले सबै क्रियाकलाप गरेर सत्प्रतिशत अङ्क नल्याए सुधारात्मक शिक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

पाठ – २. बालअधिकारप्रति नागरिक दायित्व

घन्टी : ३

१. उद्देश्य

(क) पाठका विषयवस्तुलाई कार्यपत्रको रूपमा कक्षामा प्रस्तुत गर्न ।

(ख) बालअधिकारप्रति नागरिक दायित्व सम्बन्धमा कार्यपत्र प्रस्तुत गर्न कार्यक्रम बनाउन ।

(ग) बालअधिकारप्रति नागरिक दायित्वसम्बन्धी कार्यपत्र समेटेर समाचार बनाई प्रस्तुत गर्न ।

(घ) कार्यपत्र सम्बन्धमा टिप्पणी तयार गर्न ।

(ङ) समुदायमा गएर विद्यालय समयमा कुनकुन बालबालिकाहरू विद्यालय नगएका छन् पत्ता लगाई प्रतिवेदन तयार गर्न ।

(च) समुदायमा बालबालिका हितमा अभिभावकबाट भएका सहयोग सम्बन्धमा प्राप्त जवाफ कक्षामा सुनाउन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तु

- दीर्घ जीवन बाँच्न पाउनु बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धिको आधारभूत सिद्धान्त ।
- स्वास्थ्यसम्बन्धी अज्ञानताका कारण वर्षेनि हजारौं बालबालिकाको मृत्यु
- नेपालमा ९१ जना प्रतिहजार बालबालिकाको विभिन्न रोग तथा कुपोषणबाट मृत्यु घर वरपर सफा राख्ने, दिसापिसाब चर्पीमा गर्ने, साबुन पानीले हात धुने, हरियो सागपात तथा फलफूल आफ्नै करेसाबारीमा उमार्ने र नियमित रूपमा खाने र कुपोषण हटाउने ।
- बच्चा जन्मने वित्तिकै आमाको विगौती दूध ख्वाउने ।
- झाडापखाला लागेमा जीवनजल बनाएर खान दिने ।
- पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाहरूलाई पोलियो खोप दिन लगाउने ।
- बालअधिकारप्रति नागरिक समाजलाई सचेत गराउने ।
- बालअधिकारप्रति सचेत गराउन गोष्ठीको आयोजना गर्ने ।
- बालअधिकार सम्बन्धमा विभिन्न निकाय र संस्थाहरूबाट भएका कामको प्रचार गर्ने ।
- १९९८ मा बालश्रम विरुद्ध विश्वयात्रा सञ्चालन भएको ।

- बालबालिकालाई समाजको अभिन्न अङ्गका रूपमा लिइएको ।
- राजनीति दलको चुनावी घोषणामा बालबालिकाको विषयलाई स्थान दिइएको ।
- बालबालिकाका हितका निम्ति ऐन कानुनको तर्जुमा गरिएको छ ।
- प्रतिवेदन निर्माणमा सरकारी, गैर सरकारी संस्थाका साथै बालबालिकालाई संलग्न गराएको ।
- बालबालिकाका स्थिति सम्बन्धमा समुदायको अध्ययन गरिएको ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- कक्षालाई चार समूहमा विभाजित गर्नुहोस् र पाठमा दिइएका विषयवस्तुलाई अध्ययन गरेर त्यसमा थप्न सक्ने बुँदाहरूमा छलफल गरेर टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । टिपोट गर्ने काम सकिसकेपछि प्रत्येक समूहलाई आफ्ना नेता छानेर पाठका विषयवस्तु तथा समूहमा टिपिएका कुराहरू प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई बालअधिकारप्रति नागरिकको दायित्व सम्बन्धमा आधा घण्टामा सक्ने गरी कार्यक्रम बनाउन लगाउनुहोस् । सबभन्दा उत्कृष्ट एक कार्यक्रमको छनोट गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकाहरूद्वारा तयार गरिएका गोष्ठीको कार्यक्रमअनुसार गोष्ठी सञ्चालन गर्न लगाउनुहोस् ।
- कार्यपत्र प्रस्तोताहरूले कार्यपत्र प्रस्तुत गरिसकेपछि दर्शक तथा स्रोता विद्यार्थीहरूलाई कार्यपत्र सम्बन्धमा अनिवार्य रूपमा प्रश्न सोध्न र दिइएका जवाफ टिप्न लगाउनुहोस् ।
- बालअधिकार सम्बन्धमा भएगरेका काम झल्कने गरी चित्रसमेतको पोस्टर तयार गरी प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- गोष्ठीका कार्यक्रम तथा विषयवस्तु समेट्ने गरी समाचार बनाई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- कार्यपत्रका सम्बन्धमा प्रत्येकलाई आआफ्ना विचार व्यक्त गर्न लगाउनुहोस् ।
- कक्षाका चार समूहलाई विद्यालयका चार दिशातर्फ पठाई विद्यालयको समयमा विद्यालय नजाने विद्यार्थी वा बालबालिकाका तथ्याङ्क र विद्यालय जाने कारण टिपेर ल्याउन र कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् । त्यस्ता बालबालिकाका निम्ति पढ्न जाने बालबालिकाले कसरी सहयोग पुऱ्याउन सक्छन् छलफल गरेर निष्कर्ष निकाली प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- कक्षाका बालबालिकालाई समुदायमा पठाई अभिभावकहरूले बालबालिकाका हितमा गरेका काम पत्ता लगाई त्यसको आधारमा कथा बनाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

तलको मूल्याङ्कन तालिकामा बालवालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेको भए गुणन (×) चिह्न दिनुहोस् ।

बालबालिकालाई पनि यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैँ गर्न लगाउनुहोस् । कैफियतमा क्रियाकलाप धेरै राम्रो भएको वा गर्न नसकिएको कारण उल्लेख गर्न लगाउनुहोस् । गरिएको क्रियाकलापको निम्ति अङ्क १ दिनुहोस् ।

क्र.सं.	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	छलफलमा भाग लिएको			१	
२.	कार्यक्रम बनाएको			१	
३.	गोष्ठी सञ्चालन गरेको			१	
४.	प्रश्नोत्तरमा भाग लिएको			१	
५.	चित्र तथा पोस्टर बनाएर प्रदर्शन गरेको			१	
६.	समाचार बनाएको			१	
७.	विचार व्यक्त गरेको			१	
८.	समुदायमा गएर विद्यालय नजाने बालबालिका पत्ता लगाएको			१	
९.	अभिभावकको कथा बनाएको			१	
	जम्मा अङ्क			९	

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- विद्यार्थीहरूले प्राप्त गरेका उपलब्धिहरू आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूलाई सक्रिय बनाइनेतर्फ आफ्नो ध्यान केन्द्रित गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूसँग पठनपाठनमा आइपरेका समस्यामाथि छलफल गरेर समाधानका उपाय पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूका कुनकुन सीपको विकासमा आफूबाट सहयोग प्राप्त भयो आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीले जानेका सबै कुरा आफूले जान्नुपर्छ भन्ने जरुरी छैन ।

पाठ - ३. व्यवस्थापिका

घन्टी: ३

१. उद्देश्य

(क) पाठमा दिइएका विषयवस्तुको आधारमा प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाको गतिविधि सम्बन्धमा समाचार बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न ।

(ख) काल्पनिक दलको घोषणापत्र तथा पोस्टर तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउने ।

(ग) निर्वाचन आयोगमा आफ्ना दलको नाम दर्ता गराउन ।

(घ) निर्वाचन आयोगबाट आफ्ना दलको चुनाव चिह्न प्राप्त गर्न ।

(ङ) कक्षामा निर्वाचन गराई निर्वाचन परिणाम घोषित गर्न ।

(च) संसदकोषको रंकम विकास कार्यमा खर्च गर्न सुझाव दिन ।

(छ) समुदायमा भएका समस्या क्रमैसँग सोधेर त्यसको समाधानका निम्ति आफ्ना क्षेत्रका संसदलाई निवेदन पठाउन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

- नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को भाग ८ धारा ४४ मा व्यवस्थापिकाको गठनसम्बन्धी प्रावधान उल्लेख भएको ।
- श्री ५ प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभा नामका दुई सदनसहितको व्यवस्थापिकलाई संसद भनिने ।
- प्रतिनिधि सभाका सदस्य सङ्ख्या २०५ रहने ।
- प्रत्येक जिल्लाबाट कम्तीमा पनि एकजना प्रतिनिधि सभाका सदस्य निर्वाचित हुने ।
- प्रत्येक जिल्लाको जनसङ्ख्याका आधारमा निर्वाचित हुने सदस्य सङ्ख्या निर्धारण गरिने ।
- प्रतिनिधि सभाको कार्यकाल पाँच वर्षको हुने ।
- संविधानको धारा ४६ मा राष्ट्रिय सभाको गठन र सदस्यहरूको पदावधिको व्यवस्था गरिएको ।
- राष्ट्रिय सभा स्थायी सदन हुने ।
- राष्ट्रिय सभाका सदस्यको पदावधि ६ वर्षको हुने ।
- प्रत्येक दुई वर्षमा राष्ट्रिय सभाका एक तिहाई सदस्यको पदावधि समाप्त हुने ।

- श्री ५ बाट मनोनीत १०, प्रतिनिधि सभाबाट कम्तीमा तीन महिलासमेत ३५ र विकास क्षेत्रबाट स्थानीय निकायका पदाधिकारीबाट निर्वाचित १५ गरी जम्मा ६० जना सदस्य राष्ट्रिय सभामा रहने ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

- बालबालिकाहरूलाई प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाका गतिविधि सम्बन्धमा बनाइएका समाचारका अङ्क पत्ता लगाई सारेर कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकाले पत्ता लगाएका समाचारका नमुनाका आधारमा पाठका विषयवस्तु समावेश गरी समाचार बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- माथिका दुई किसिमका समाचारमा भएका विषयवस्तु र समाचार निर्माण शैलीमा भिन्नता पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई काल्पनिक दलको पोस्टर र घोषणापत्र तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- प्रस्तुत भएका काल्पनिक दलहरूमध्ये श्रोता, दर्शक बालबालिकाले मन पराएका दुई दललाई निर्वाचनमा उमेदवार हुन अनुमति दिनुहोस् ।
- निर्वाचन आयोगबाट निर्वाचन चिह्न तथा उमेदवारको नाम घोषणा गर्न लगाउनुहोस् ।
- संसदकोषको रकम आफ्ना समुदायको विकासमा प्राथमिकतासाथ कुनकुन क्षेत्रमा खर्च गर्न सकिन्छ । प्राथमिकताका आधारमा सबभन्दा बढी क्षेत्र लेखेर कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकाहरूलाई समुदायमा गएर त्यहाँका मानिसहरूसँग त्यहाँ व्याप्त समस्या र समाधानका उपाय प्राथमिकताका साथ सोध्न पूर्व तयारी गर्न लगाउनुहोस् । पूर्व तयारी गर्दा कस्ताकस्ता भेट्ने मानिस, भेट्ने समय र स्थान भेट्ने मानिसलाई पूर्व जानकारी र भेट्ने उद्देश्य स्पष्ट गरेको, सोधिने प्रश्न सम्बन्धमा पूर्व जानकारी गराएको र प्रश्न सरल भएको र कक्षामा प्रश्नको पूर्व परीक्षण गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक बालबालिकालाई समुदायका मानिसले दिएका जवाफ छुट्टाछुट्टै लेख्न लगाउनुहोस् ।
- समुदायबाट प्राप्त समस्या र समाधानका उपाय उल्लेख गर्दै निर्वाचन क्षेत्रका संसदलाई निवेदन लेखेर कक्षामा सुनाउन र सबभन्दा राम्रो एउटा निवेदन छानेर जनप्रतिनिधि वा आफ्ना क्षेत्रका सांसदलाई पठाउन लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) यस पाठको मूल्याङ्कन गर्दा पाठको उद्देश्यअनुसार विद्यार्थीहरूले क्रियाकलाप गरे कि गरेनन्, गरेका भए कतिसम्म सफल भए, नगरेका भए किन गर्न सकेनन् मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । त्यस क्रियाकलापलाई सरल ढङ्गबाट कसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ, आफ्ना साथीहरूसँग सल्लाह लिनुहोस् र शिक्षणमा सुधार गर्नुहोस् ।

(ख) बालबालिकाले शिक्षकले दिएका निर्देशन पालन गरेका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेको भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैँ गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापका निम्ति अङ्क १ र नगरिएको क्रियाकलापका निम्ति शून्य अङ्क दिनुहोस् र दिन लगाउनुहोस् ।

क्र.सं.	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	वेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	समाचार अंश प्रस्तुत			१	
२.	समाचार वनाई पाठ प्रस्तुत गरेको			१	
३.	दूई समाचारबीचका भिन्नता पत्ता लगाएको			१	
४.	काल्पनिक दलको पोस्टर र घोषणा पत्र बनाई प्रस्तुत गरेको			१	
५.	निर्वाचनमा उमेदवारको छनोटमा भाग लिएको			१	
६.	निर्वाचन आयोगका रूपमा सहभागिता देखाएको			१	
७.	निर्वाचनको परिणाममा सहभागिता देखाएको			१	
८.	प्राथमिकता क्षेत्र लेखेर कक्षामा प्रस्तुत गरेको			१	
९.	समस्या र समाधान पत्ता लगाएको			१	
१०.	समस्या समाधानमा निवेदन लेखेर पठाएको			१	
	जम्मा अङ्क -	७२		१०	

५. आत्म मूल्याङ्कन / थप निर्देशन

बालबालिकाले सम्पन्न गरेका क्रियाकलापको आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

पाठ - ४. कार्यपालिका

घन्टीः ३

१. **उद्देश्य**

(क) पाठमा दिइएका संवादलाई अभिनयसाथ कक्षामा प्रस्तुत गर्न ।

(ख) निशान छापको चित्र बनाउन

(ग) पाठका विषयवस्तुलाई समाचारको आधारमा विस्तृत गर्न ।

(घ) पाठका विषयवस्तु र समाचारका आधारमा संवाद बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न ।

(ङ) निशान छापका चित्रलाई छुट्टाछुट्टै बनाउन ।

(च) निशान छापका चित्रहरूको बयान गर्न ।

(छ) समुदायमा आएका परिवर्तनको प्रतिवेदन तयार गर्न

(ज) शिक्षामा सुधार सम्बन्धमा सुझाव पठाउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तु**

- नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ मा कार्यपालिकाको कार्यविधिको उल्लेख गरिएको ।
- नेपाल अधिराज्यको कार्यकारिणी अधिकार श्री ५ र मन्त्रिपरिषद्मा रहेको ।
- श्री ५ बाट प्रतिनिधि सभामा बहुमत प्राप्त संसदीय दलको नेतालाई प्रधानमन्त्री नियुक्त गरिबक्सने ।
- प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा मन्त्रिपरिषद्को गठन हुने ।
- संसदमा बहुमत नल्याएको खण्डमा बहुमतको समर्थन प्राप्त दलको नेता प्रधानमन्त्री हुने ।
- प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा अन्य मन्त्रीहरूको नियुक्ति हुने ।
- श्री ५ मा प्रधानमन्त्रीले जाहेर गर्ने विषयहरू

  (क) मन्त्रिपरिषद्का निर्णयहरू (ख) संसदमा पेस गरिने विषय

  (ग) देशको समसामयिक परिस्थिति (घ) शान्ति सुरक्षा

  (ङ) राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक प्रशासनिक र वैदेशिक सम्बन्धका कुरा ।
- प्रधानमन्त्रीले श्री ५ संसद र मन्त्रिपरिषद्को बीच पुलको काम गर्ने ।

- श्री ५ बाट मन्त्रिपरिषद्लाई सुझाव वक्सने ।
- प्रधानमन्त्रीले आफ्ना मन्त्रीलाई निर्देशन दिने ।
- मन्त्रीहरू व्यक्तिगत रूपमा प्रधानमन्त्रीप्रति उत्तरदायी हुने तर सामूहिक रूपमा संसदप्रति उत्तरदायी हुने ।
- श्री ५ बाट प्रधामन्त्रीको सिफारिसमा प्रतिनिधि सभा विघटन हुन सक्दछ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- पाठमा दिइएका संवादलाई रमेश र धनिया बनेर दुईदुई जना बालबालिकालाई मनमनै पढ्न लगाउनुहोस् । सबै बालबालिकाले पढिसकेपछि पाठमा दिइएका विषयवस्तुलाई मौन भएर इसारासाथ रमेश र धनियाको रूपमा अभिव्यक्त गर्न लगाउनुहोस् । अन्य दर्शकहरूलाई कक्षाका सबै बालबालिकाहरूले मौन अभिनय गरिसकेपछि कुन जोडीले सबभन्दा बुझ्ने गरी अभिनय गर्न सक्यो भन्ने प्रश्न गर्नुहोस् । मौन अभिनयका बढी कुरा टिप्ने बुझ्ने गरी मौन अभिनयपछि कक्षालाई चार समूहमा विभाजित गर्नुहोस् र प्रत्येक समूहलाई नेपालमा प्रकाशित समाचारका केही प्रति बाड्नुहोस् । समाचारमा उल्लेख गरिएका सरकारको काम टिप्न लगाउनुहोस् । पाठमा उल्लेख गरिएका काम र समाचारमा लेखिएका कुरा समावेश गरी संवाद बनाउन लगाउनुहोस् । कक्षाका चार कुनाबाट चार जनालाई तिनले बनाएका संवाद पालैपालो पढ्न लगाउनुहोस् । कक्षाका एक जोडीलाई अगाडि बोलाई बोलेर अभिनय गर्न लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई निशान छाप बनाउन लगाई प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- निशान छापमा भएका चिह्नहरूलाई छुट्टाछुट्टै बनाउन लगाउनुहोस् र ठूलो कागजमा टाँसेर प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- निशान छापमा भएका चित्रहरूको लिखित र मौखिक रूपमा बयान गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई समुदायमा पठाई २०४७ मा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापछि बाटो, घर, खेत, शिक्षा, स्वास्थ्य वा अन्य केके कुराहरूमा परिवर्तन आएका छन् अवलोकन गरेर टिप्न लगाउनुहोस् । टिपिएका कुराहरू समावेश गरेर प्रतिवेदन बनाई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्ना समुदायमा शिक्षामा गर्नुपर्ने सुधार सम्बन्धमा शिक्षा मन्त्रीलाई निवेदन लेख्न र सुनाउन लगाउनुहोस् । सबभन्दा राम्रो एक निवेदनको छनोट गर्न लगाउनुहोस् । उक्त निवेदन शिक्षामन्त्रीलाई पठाउन लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

तलको तालिकामा बालबालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेको भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि त्यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैं गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापका निम्ति अङ्क १ दिनुहोस् । सामूहिक रूपमा गरिएको कामका निम्ति प्रत्येकलाई समान अङ्क दिनुहोस् ।

क्र.स.	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	बेठिक	अङ्क	कैफियत
१.	मौन अभिनयमा भाग लिएको			१	
२.	समाचार र पाठको आधारमा विषयवस्तु विस्तृत गरेको			१	
३.	बोलेर अभिनय गरेको			१	
४.	निशान छाप बनाएर प्रदर्शन गरेको			१	
५.	निशान छापको छुट्टाछुट्टै चित्र बनाएको			१	
६.	निशान छापको बयान गरेको			१	
७.	समुदायमा आएको परिवर्तनमा प्रतिवेदन तयार गरेको			१	
८.	शिक्षामा सुधार सम्बन्धमा सुझाव तयार गरेको			१	
		जम्मा -		८	

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

उद्देश्यअनुसारको उपलब्धि हासिल भए नभएको मूल्याङ्कन गरी सकेपछि नभएमा सुधारात्मक शिक्षण गर्नुहोस् ।

पाठ - ५. न्यायपालिका

घन्टी: ३

१. उद्देश्य

(क) छलफलमा सहभागी भएर टिपिएका विषयवस्तु प्रस्तुत गर्न ।

(ख) पाठमा दिइएको पत्रलाई सबैले सुन्ने गरी पढ्न ।

(ग) न्यायपालिकासम्बन्धी अन्तर्क्रियामा सहभागी हुन ।

(घ) कक्षाको नियम बनाई प्रस्तुत गर्न ।

(ङ) समुदायको भ्रमण गरेर न्यायपालिकासम्बन्धी प्रश्नको जवाफ प्राप्त गर्न ।

(च) मुद्दा गर्दा पाउने दु:खको चर्चा गर्दै पत्र लेख्न ।

(छ) एकाइमा दिइएका सर्वोच्च अदालतको चित्र बनाई प्रस्तुत गर्न ।

(ज) एकाइमा दिइएका कविता स्वर मिलाएर पढ्न ।

(झ) एकाइका सारांश भन्न र शब्दार्थको प्रयोग गर्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तु

- नेपालको न्यायपालिका सर्वोच्च अदालत, पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालत गरी तीन तहमा विभाजित हुन्छ ।
- सर्वोच्च अदालत सबैभन्दा माथिल्लो तह हो ।
- सैनिक अदालतबाहेक सबै अदालत सर्वोच्चको मातहतमा हुन्छ ।
- सर्वोच्च अदालतले आफ्ना मातहतका अदालतको निरीक्षण र सुपरिवेक्षण गर्दछ ।
- कसैले न्यायपालिकाको अपहेलना गरेमा दण्डको भागी हुन्छ ।
- प्रधान न्यायाधीशबाहेक सर्वोच्च अदालतमा बढीमा चौध न्यायाधीश रहन्छन् ।
- मुद्दाको सङ्ख्या बढ्न गएमा सर्वोच्चमा अस्थायी न्यायाधीशको नियुक्ति गर्न सकिनेछ ।
- श्री ५ बाट संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा सात वर्षकोनिम्ति न्यायाधीशको नियुक्ति हुन्छ ।
- सर्वोच्च अदालतमा न्यायाधीश पदमा कम्तीमा पाँच वर्ष काम गरेको व्यक्ति प्रधान न्यायाधीशका निम्ति योग्य हुनेछन् ।

- प्रधान न्यायाधीश हुन पुनरावेदन अदालतको न्यायाधीशको हैसियतमा वा सो सरहको न्याय सेवाको कुनै पदमा कम्तीमा दसवर्ष काम गरेको व्यक्ति हुनुपर्नेछ ।
- न्यायाधीशको क्षमता विकाससम्बन्धी अन्तर्क्रियामा न्यायिक सक्रियता, न्यायपालिकाका चुनौती, छिटोछरितो न्याय, विश्वव्यापीकरणका सम्बन्धमा वर्तमान न्यायापालिकाले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिका र चुनौतीहरू, बार र बेन्चको सम्बन्ध र न्यायिक अनुशासनसम्बन्धी विषयहरू राखिएका छन् ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- पाठमा उल्लेख गरिएका मुख्यमुख्य बुँदाहरू छुट्टाछुट्टै कागजमा टिप्नुहोस् र कक्षालाई चार समूहमा विभाजित गरेर प्रत्येकलाई समानरूपमा पर्ने गरी कागजका टुक्रा बाँड्नुहोस् । कागजको टुक्रामा लेखिएका बुँदालाई छलफलका आधारमा विस्तृत गरेर लेख्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक समूहलाई आफूले लेखेको कुराहरू सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- कक्षा कोठाका चार कुनाबाट चारजना बालबालिकालाई पाठमा दिइएका चिठी पालैपालो पढ्न लगाउनुहोस् । अन्य बालबालिकालाई चिठीमा लेखिएका कुरा सम्झे जति भन्न लगाउनुहोस् । कुनकुन बालबालिकाले धेरै बुँदाहरू सम्झन सके तिनको अभिलेख राख्नुहोस् ।
- कक्षाका केही बालबालिकालाई न्यायाधीशका रूपमा अगाडि बोलाई आफ्ना साथीहरूतर्फ फर्केर बस्न लगाउनुहोस् । यिनलाई न्यायाधीशका अन्तर्क्रियामा राखिएका विषयलाई प्रश्न बनाई अन्य दर्शक श्रोतालाई सोध्न लगाउनुहोस् । प्रश्नका उत्तर सम्बन्धमा अगाडि बस्ने न्यायाधीशहरूले आफ्ना साथीहरूसँग सल्लाह गरेर एकजनालाई जवाफ दिन लगाउनुहोस् । प्रश्नकर्ताहरूलाई पनि आफ्ना समूहका साथीहरूसँग छलफल गरेर प्रश्न सोध्न लगाउनुहोस् । प्रश्नको उत्तरमा चित्त नबुझेमा पुन: प्रश्न सोध्न वा प्रश्नलाई स्पष्ट पार्न लगाउनुहोस् ।
- प्रश्नकर्ता र जवाफ दिने दुवैलाई सोधिएका प्रश्न र दिइएका जवाफ आआफ्ना कापीमा टिप्न लगाउनुहोस् । अन्तर्क्रियाको अन्त्यमा दिइएका जवाफको सारसङ्क्षेप प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- ६ ओटा शीर्षकमा ६ दिनको अन्तर्क्रिया कार्यक्रम बनाउन लगाउनुहोस् । सबभन्दा राम्रो कार्यक्रम छनोट गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई कक्षामा पालन गर्नुपर्ने नियम बनाउन लगाउनुहोस् । सवभन्दा बढी नियम बनाउनेलाई बनाइएको नियम सुनाउन लगाउनुहोस् । कक्षालाई चार समूहमा विभाजित गरी आफ्ना साथीहरूले बनाएका नियमलाई समेटेर चार समूहलाई चार बेग्लाबेग्लै नियमका सूची पढ्न लगाउनुहोस् ।

- बालबालिकालाई समुदायमा पठाई कानुन सम्बन्धमा जानकारी राख्ने व्यक्तिलाई न्यायिक सक्रियताका निम्ति के गर्नुपर्छ ? न्यायपालिकाका चुनौतीहरू केके हुन् ? छिटोछरितो न्याय कसरी प्रदान गर्न सकिन्छ ? वर्तमान सन्दर्भमा न्यायपालिकाको भूमिका कस्तो हुनुपर्दछ ? बार र बेन्चको सम्बन्धमा सुधार गर्न केके गर्नुपर्छ ? न्यायिक अनुशसान के हो ? जस्ता प्रश्नहरू सोधेर जवाफ टिपेर कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- समुदायमा प्राप्त जवाफको आधारमा प्रतिवेदन तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- समुदायमा मुद्दा लडेर दुःख पाएका व्यक्तिका कुरा उल्लेख गरिएको पत्र लेखेर कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- सर्वोच्च अदालत भवनको चित्र बनाई प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- एकाइ शीर्षकमुनि दिइएको कविता स्वर मिलाई वाचन गर्न लगाउनुहोस् ।
- एकाइको अन्त्यमा दिइएको क्रियाकलापको सारांश दोहोऱ्याउन लगाउनुहोस् । कतिओटा क्रियाकलापहरू सम्झन सकेका छन् तिनको अभिलेख राख्नुहोस् ।
- एकाइका प्रत्येक पाठमा दिइएका शब्दार्थहरूको अर्थ खुल्ने गरी न्यायपालिकासँग सम्बन्धित वाक्य बताउन लगाई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

तलको तालिकामा बालबालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेका भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि त्यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैँ गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापका निम्ति अङ्क १ दिनुहोस् ।

क्र.सं	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	छलफलमा सहभागिता			१	
२.	पत्र वाचन गरेको			१	
३.	प्रश्नोत्तरमा भाग लिएको			१	
४.	अन्तर्क्रियामा भाग लिएको			१	
५.	कक्षाको नियम बनाएको			१	
६.	समुदायबाट जवाफ प्राप्त गरेको			१	
७.	प्रतिवेदन तयार गरेको			१	
८.	पत्र लेखेर कक्षामा सुनाएको			१	
९	सर्वोच्चको चित्र बनाएर प्रदर्शन गरेको			१	
१०.	कविता पाठ गरेको			१	
११.	एकाइको सारांश भनेको			१	
१२.	शब्दार्थको वाक्य बनाएको			१	
	जम्मा अङ्क			१२	

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- बालबालिकाले गरेका क्रियाकलापका आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- कक्षा समयबाहिर वास्तविक जीवनमा पनि बालबालिकाका गतिविधिको अवलोकन गर्दै आफ्ना शिक्षणको प्रभावकारिताको परीक्षण गर्नुहोस् ।
- तपाईंको शिक्षणपछि बालबालिकाका दैनिक जीवनमा परिवर्तन आए कि आएनन् परीक्षण गर्नुहोस् ।
- अवलोकनबाट मात्र मूल्याङ्कन पूरा नभए अन्तर्वार्ता र लिखित परीक्षाद्वारा बालबालिका र आफ्नो आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

एकाइ - ६

हाम्रो पृथ्वी

पाठ - १. धरातलमा ल्याउने परिवर्तनका तत्त्वहरू

घन्टीः २

१. **उद्देश्य**

(क) धरातलमा परिवर्तन ल्याउने तत्त्वहरू पहिचान गरी विश्लेषण गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

(क) पृथ्वीको बाहिरी सतह समान किसिमको (एकनासको) छैन । कहीँ अग्लो, कहीँ होचो, कहीँ पहाड, कहीँ मैदान, कहीँ उच्च समस्थली (पठार) आदि छन् । पृथ्वीको यही बाहिरी सतहलाई धरातल (Topography) भनिन्छ । पृथ्वीको सतहको विभिन्न आकृतिलाई धरातलीय स्वरूप / भू-स्वरूप (Relief feature) भनिन्छ ।

(ख) पृथ्वीको धरातलीय स्वरूप परिवर्तन भइरहन्छ । उदाहरणका लागि हाम्रो देशको हिमालय पर्वत र पहाडहरू रहेको ठाउँमा आजभन्दा ३ करोड वर्ष अघि टेथिस (Tethys) नाम गरेको समुद्र थियो । त्यस्तै उत्तर अमेरिकाको पूर्वपट्टि रहेको अप्लेचियन पहाड दिनदिनै होचो बन्दैछ । कतिपय समुद्रका किनारी भाग समुद्रमा डुब्दछन् भने कतिपय समुद्रबीचमा नयाँ टापु देखा पर्दछन् ।

(ग) पृथ्वीको सतहलाई परिवर्तन गर्ने तत्त्वहरू २ किसिमका छन् :

(१) भित्री तत्त्व (२) बाहिरी तत्त्व

- भित्री तत्त्वअन्तर्गत भूकम्प र ज्वालामुखी पर्दछन् ।
- बाहिरी तत्त्वअन्तर्गत नदी, हिमनदी, वायु, वर्षा, तुसारो, सूर्यको ताप, जीवजन्तु आदि पर्दछन् ।

(घ) पृथ्वीको भित्री तत्त्वहरू (भूकम्प र ज्वालामुखी) ले तुरुन्तै पृथ्वीको सतह परिवर्तन गर्दछन् । जस्तो; भूकम्पबाट हुने हलचलले पृथ्वीको सतहमा तुरूरुतै परिवर्तन हुन्छ । त्यस्तै ज्वालामुखीबाट निस्कने लाभाले पनि पृथ्वीको सतहमा तुरुन्तै परिवर्तन ल्याउँछ ।

(ङ) नदी, हिमनदी, वायु, वर्षा, सूर्यको प्रकाश (ताप) आदिले सतहलाई विस्तारै खिचाउने काम गर्छ र पृथ्वीको सतहमा विस्तारै परिवर्तन हुन्छ ।

३. शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप

(क) यस पाठको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका निम्ति ज्वालामुखी, नदी, हिमनदी, वायु, वर्षा, आदिको चित्र, भिडियो टेप (उपलब्ध भएमा) आदि शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिने छ ।

(ख) पहिलो घण्टी (पहिलो दिन) विद्यार्थीहरूलाई पाठ पढ्न लगाई शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको अघि उनीहरूलाई धरातलमा परिवर्तन ल्याउने तत्त्वहरूको छोटो जानकारी गराउनुहोस् । त्यसपछि आफ्नो विद्यालय/समुदाय वरिपरिको धरातलीय स्वरूप अवलोकन गराउनुहोस् वा गर्न लगाउनुहोस् ।

(ग) दोस्रो घण्टी (दोस्रो दिन) पृथ्वीको आन्तरिक (भित्री तत्त्व) र बाहिरी तत्त्वहरूको छुट्टाछुट्टै सूची बनाउन लगाई आफ्नो विद्यालय वरपर वा समुदाय वरपरको धरातलमा कुन प्रकारको तत्त्वले परिवर्तन गरिरहेको छ ? भनी पहिचान गर्न लगाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीले कक्षाकार्यमा तयार पारेको भित्री र बाहिरी तत्त्वहरूको सूचीका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) अवलोकन, छलफल र प्रश्नोत्तर विधिका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) कक्षाकार्यका अतिरिक्त गृहकार्य दिई त्यसका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

निम्न कुराका आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् :

- उद्देश्य प्राप्त हुन सक्यो वा सकेन ?
- कक्षाकार्यमा सबै विद्यार्थी सहभागी हुन सके सकेन ?
- विषयवस्तुप्रति विद्यार्थीको रुचि कस्तो रह्यो ?

माथिका प्रश्नहरूका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

ज्वालामुखी, भूकम्प आदिको भिडियो टेप उपलब्ध भएमा शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्नुहोस् ।

पाठ – २. पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको प्राकृतिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्था

घन्टीः ३

१. उद्देश्य

(क) पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको प्राकृतिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्थाको चित्रण गर्न र त्यस विकास क्षेत्रको नक्सा बनाएर भर्न ।

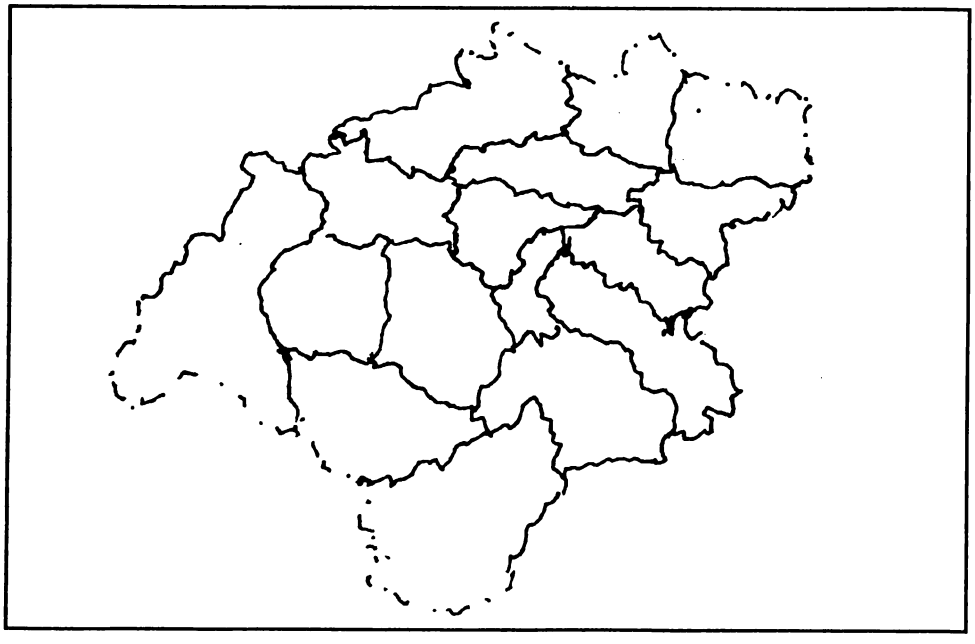

पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको नक्सा

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

- प्राकृतिक अवस्था पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा गण्डकी, लुम्बिनी र धवलागिरी गरी तीनओटा अञ्चलहरू १६ जिल्ला, गण्डकीमा ६ जिल्ला (कास्की, लमजुङ, तनहुँ, गोर्खा, स्याङ्जा र मनाङ) लुम्बिनीमा ६ जिल्ला (नवलपरासी, रूपन्देही, कपिलवस्तु, अर्घाखाँची, पाल्पा र गुल्मी) धवलागिरीमा ४ जिल्ला (पर्वत, बाग्लुङ, म्याग्दी र मुस्ताङ) पर्दछन् ।
- यस विकास क्षेत्रको जम्मा क्षेत्रफल २९,००० वर्ग कि.मि. छ ।
- यस विकास क्षेत्रको उत्तरमा हिमाली प्रदेश, मध्य खण्ड पहाडी प्रदेश र दक्षिणमा तराई प्रदेश पर्दछ ।

- हिमाली प्रदेशमा अन्नपूर्ण, माछापुच्छ्रे, धवलागिरी, मनास्लु, हिमालचुली आदि चुचुराहरू प्रसिद्ध छन् ।
- हिमश्रृङ्खला श्रेणीका बीचबीचमा फराकिला हिमाली उपत्यकाहरू छन्, जसलाई "भोट" भनिन्छ । मुस्ताङ भोट, मनाङ भोट, लार्के भोट यस विकास क्षेत्रमा पर्ने मुख्य हिमाली उपत्यका (भोट) हरू हुन् ।
- काली गण्डकी, बूढी गण्डकी, मर्स्याङ्दी, दरौदी, मादी, सेती गण्डकी, तिनाउ नदी यस विकास क्षेत्रका मुख्य नदीहरू हुन् ।
- फेवाताल, रूपाताल, वेगनास ताल तिलिचो ताल यहाँका प्रसिद्ध ताल हुन् । तिलिचो ताल नेपालकै सबैभन्दा अग्लो स्थान (५,००० मी.) को उचाइमा रहेको छ ।
- पहाडी प्रदेश विभिन्न डाँडा, उपत्यका टार र बँसीले बनेको छ । पोखरा यहाँको मुख्य उपत्यका हो । नेपालको सबैभन्दा बढी पानी पर्ने ठाउँ पनि पोखरा नै हो । यसलाई नेपालको चेरापुञ्जी पनि भनिन्छ ।
- तराई प्रदेश समथर र उब्जाउ माटोले बनेको छ ।

सामाजिक अवस्था

- २०५८ को जनगणनाअनुसार यस विकास क्षेत्रको जम्मा जनसङ्ख्या ४५,६९,०६५ छ र जनघनत्व १५५ जना प्रतिवर्ग कि.मि. पर्दछ ।
- तराई प्रदेश र पोखरा उपत्यका घना जनआवादीका क्षेत्र हुन् । मनाङ जिल्ला कम जनघनत्व भएको क्षेत्र हो ।
- उत्तरी खण्डको हिमाली प्रदेशमा थकाली, मनाङ्गी जातिहरू बस्छन् भने मध्य पहाडी प्रदेशमा गुरुङ, मगरहरू बसोबास गरेका छन् भने थारू जाति दक्षिणी खण्डमा बस्दछन् । ब्राह्मण, क्षेत्री एवम् नेवारहरू विभिन्न ठाउँमा बसोबास गरेका छन् ।
- दसैँ, तिहार, छट, ल्होसार आदि यहाँका मुख्य चाडपर्वहरू हुन् ।
- मुक्तिनाथ, मनकामना, गोरखाकाली, जलेश्वर, लुम्बिनी, विन्ध्यवासिनी, वाग्लुङ कालिका यहाँका प्रसिद्ध धार्मिक स्थल हुन् ।

आर्थिक अवस्था

- यस विकास क्षेत्रको मुख्य पेसा कृषि हो । कृषिका साथै पर्यटन, व्यापार र उद्योग अन्य पेसाहरू हुन् ।

पाठ – २. पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको प्राकृतिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्था

घन्टी: ३

१. उद्देश्य

(क) पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको प्राकृतिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्थाको चित्रण गर्न र त्यस विकास क्षेत्रको नक्सा बनाएर भर्न ।

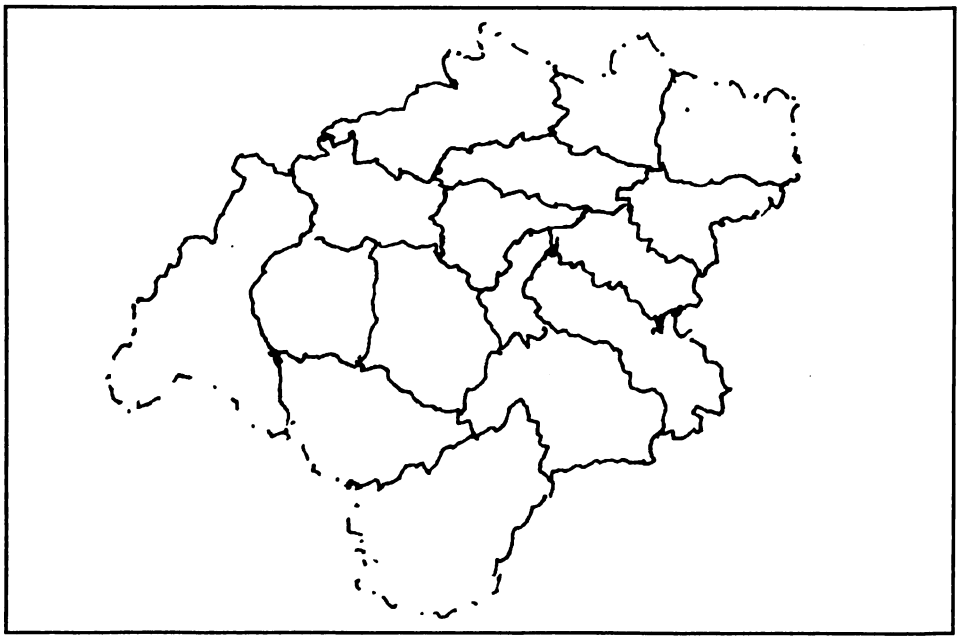

पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको नक्सा

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

- प्राकृतिक अवस्था पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा गण्डकी, लुम्बिनी र धवलागिरी गरी तीनओटा अञ्चलहरू १६ जिल्ला, गण्डकीमा ६ जिल्ला (कास्की, लमजुङ, तनहुँ, गोर्खा, स्याङ्जा र मनाङ) लुम्बिनीमा ६ जिल्ला (नवलपरासी, रूपन्देही, कपिलवस्तु, अर्घाखाँची, पाल्पा र गुल्मी) धवलागिरीमा ४ जिल्ला (पर्वत, बाग्लुङ, म्याग्दी र मुस्ताङ) पर्दछन् ।
- यस विकास क्षेत्रको जम्मा क्षेत्रफल २९,००० वर्ग कि.मि. छ ।
- यस विकास क्षेत्रको उत्तरमा हिमाली प्रदेश, मध्य खण्ड पहाडी प्रदेश र दक्षिणमा तराई प्रदेश पर्दछ ।

- हिमाली प्रदेशमा अन्नपूर्ण, माछापुच्छ्रे, धवलागिरी, मनास्लु, हिमालचुली आदि चुचुराहरू प्रसिद्ध छन् ।
- हिमश्रृङ्खला श्रेणीका बीचबीचमा फराकिला हिमाली उपत्यकाहरू छन्, जसलाई "भोट" भनिन्छ । मुस्ताङ भोट, मनाङ भोट, लार्के भोट यस विकास क्षेत्रमा पर्ने मुख्य हिमाली उपत्यका (भोट) हरू हुन् ।
- काली गण्डकी, बूढी गण्डकी, मर्स्याङ्दी, दरौदी, मादी, सेती गण्डकी, तिनाउ नदी यस विकास क्षेत्रका मुख्य नदीहरू हुन् ।
- फेवाताल, रूपाताल, वेगनास ताल तिलिचो ताल यहाँका प्रसिद्ध ताल हुन् । तिलिचो ताल नेपालकै सबैभन्दा अग्लो स्थान (५,००० मी.) को उचाइमा रहेको छ ।
- पहाडी प्रदेश विभिन्न डाँडा, उपत्यका टार र बँसीले बनेको छ । पोखरा यहाँको मुख्य उपत्यका हो । नेपालको सबैभन्दा बढी पानी पर्ने ठाउँ पनि पोखरा नै हो । यसलाई नेपालको चेरापुञ्जी पनि भनिन्छ ।
- तराई प्रदेश समथर र उब्जाउ माटोले बनेको छ ।

सामाजिक अवस्था

- २०५८ को जनगणनाअनुसार यस विकास क्षेत्रको जम्मा जनसङ्ख्या ४५,६९,०६५ छ र जनघनत्व १५५ जना प्रतिवर्ग कि.मि. पर्दछ ।
- तराई प्रदेश र पोखरा उपत्यका घना जनआवादीका क्षेत्र हुन् । मनाङ जिल्ला कम जनघनत्व भएको क्षेत्र हो ।
- उत्तरी खण्डको हिमाली प्रदेशमा थकाली, मनाङ्गी जातिहरू बस्छन् भने मध्य पहाडी प्रदेशमा गुरुङ, मगरहरू बसोबास गरेका छन् भने थारू जाति दक्षिणी खण्डमा बस्दछन् । ब्राह्मण, क्षेत्री एवम् नेवारहरू विभिन्न ठाउँमा बसोबास गरेका छन् ।
- दसैं, तिहार, छट, ल्होसार आदि यहाँका मुख्य चाडपर्वहरू हुन् ।
- मुक्तिनाथ, मनकामना, गोरखाकाली, जलेश्वर, लुम्बिनी, विन्ध्यवासिनी, वाग्लुङ कालिका यहाँका प्रसिद्ध धार्मिक स्थल हुन् ।

आर्थिक अवस्था

- यस विकास क्षेत्रको मुख्य पेसा कृषि हो । कृषिका साथै पर्यटन, व्यापार र उद्योग अन्य पेसाहरू हुन् ।

- पोखरा, वुटवल, भैरहवा, तानसेन यस क्षेत्रका मुख्य वाणिज्य केन्द्रहरू हुन् ।
- मर्स्याङ्दी कालिगण्डकी मोदी मुख्य जलविद्युत् केन्द्र हुन् ।
- सिद्धार्थ राजमार्ग, पृथ्वी राजमार्ग, पोखरा वाग्लुङ राजमार्ग, महेन्द्र राजमार्गले यस क्षेत्रको आर्थिक विकासमा सहयोग पुऱ्याएका छन् ।
- पोखरा, भैरहवा, जोमसोममा हवाई सेवा उपलब्ध छ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) यो पाठ अध्यापनका लागि विकास क्षेत्र छुट्टयाएको नेपालको नक्सा, एटलस, विकास क्षेत्रको नक्सा प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

(ख) पहिलो घण्टी (पहिलो दिन) विद्यार्थीहरूलाई पाठ पढ्न लगाउनुहोस् र सङ्क्षेपमा आफूले पनि बताई दिनुहोस् ।

(ग) त्यसपछि विकास क्षेत्र छुट्टयाएको नेपालको नक्सा अथवा एटलसको मद्दतले पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् ।

(घ) पाठका आधारमा पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको प्राकृतिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्था प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ङ) पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको नक्सा बनाउन लगाउनुहोस् र त्यस नक्सामा ४ ओटा टाकुरा (माछापुच्छ्रे, धवलागिरी, अन्नपूर्ण, मनास्लु) ३ ओटा नदी (काली गण्डकी, मर्स्याङ्दी, सेती गण्डकी) ४ ओटा ताल (फेवा, रूपा, बेगनास र तिलिचो) ३ ओटा धार्मिक केन्द्र (लुम्बिनी, मुक्तिनाथ, मनकामना), कुनै ३ ओटा वाणिज्य केन्द्र पोखरा, भैरहवा, बुटवल भर्न लगाउनुहोस् ।

(च) पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्यटन उद्योगको विकासका राम्रा राम्रा सम्भावनाहरू केके छन् ? यस विकास क्षेत्रको आर्थिक समस्या र विकासमा वाधा पुऱ्याउने कुराहरू केके छन् ? यस विकास क्षेत्रका राम्रा कुराहरूलाई कसरी हाम्रो समुदायका निम्ति उपयोग गर्न सक्छौं ? आदि प्रश्नहरू दिएर समूहमा छलफल गर्न लगाई टिपोट गर्न लगाउनुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गराउनुहोस् ।

तिम्रो समुदायमा

- पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको आर्थिक र सामाजिक अवस्था र आफू बसेको ठाउँको / समुदायको आर्थिक र सामाजिक अवस्था तुलना गर्न लगाउनुहोस् ।
- यो काम विद्यार्थीहरूलाई गृहकायको रूपमा दिनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) पहिलो, दोस्रो र तेस्रो घण्टीमा गरिएका कक्षाकार्य, समूह छलफल, छलफलको टिपोट प्रस्तुतीकरण र गृहकार्यका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) पाठसँग सम्बन्धित मौखिक प्रशनहरू सोधेर पनि मूल्याङ्कन गर्न सक्नुहुनेछ ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

(क) के तोकिएको घन्टीभित्र तपाईंले शिक्षण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सक्नुभयो ?

(ख) क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा केके समस्याहरू देखिए ?

(ग) दिइएको शिक्षण क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा उद्देश्य प्राप्त भयो भएन ?

माथिका प्रश्नका आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् । माथिको शिक्षण क्रियाकलाप गर्दा तपाईंले कक्षालाई २/३ समूहमा विभाजन गरी गर्न सक्नुहुनेछ ।

पाठ – ३. मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्रको प्राकृतिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्था

घन्टी: ३

१. उद्देश्य

(क) मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्रको प्राकृतिक सामाजिक र आर्थिक अवस्थाको चित्रण गर्न र त्यस विकास क्षेत्रको नक्सा बनाएर भर्न ।

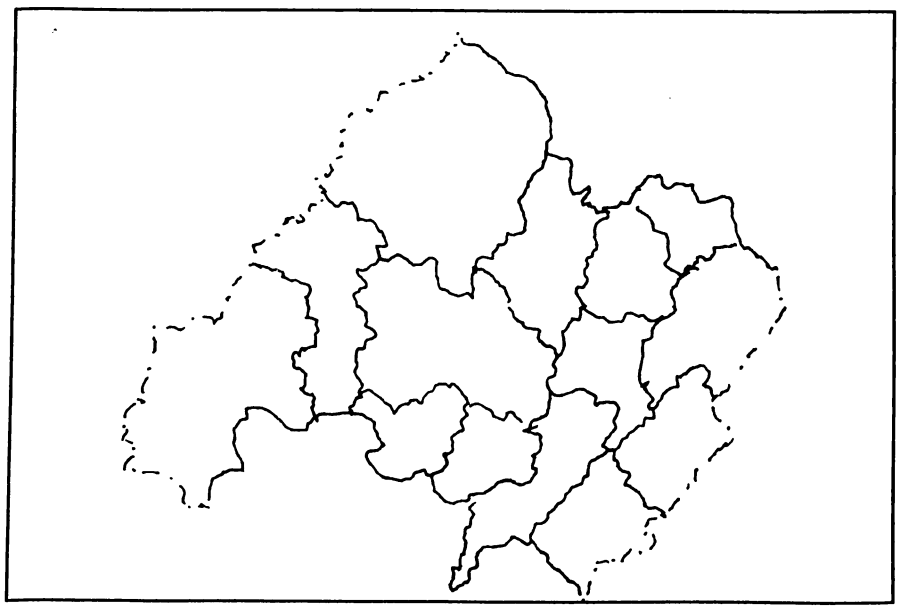

मध्यपश्चिमाञ्चलको नक्सा

२. विषयवस्तु

प्राकृतिक अवस्था

- मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा कर्णाली, राप्ती र भेरी गरी ३ अञ्चल र १५ ओटा जिल्लाहरू पर्दछन् । कर्णाली अञ्चलमा ५ जिल्ला (हुम्ला, जुम्ला, मुगु, डोल्पा र कालिकोट) राप्ती अञ्चलमा ५ जिल्ला (दाङ, सल्यान, प्युठान, रुकुम र रोल्पा) र भेरीमा ५ जिल्ला (बाँकी, बर्दिया, सुर्खेत, दैलेख र जाजरकोट) जिल्लाहरू पर्दछन् ।
- पाँच विकास क्षेत्रमध्ये यो सबैभन्दा ठूलो विकास क्षेत्र हो । यसको जम्मा क्षेत्रफल लगभग ४२,००० वर्ग कि.मि. छ ।
- यो विकास क्षेत्र पनि हिमाली, पहाडी र तराई प्रदेश मिलेर बनेको छ ।
- उत्तरपट्टिको हिमाली खण्डमा काञ्जिरोवा, सिस्ने, पत्रासी यहाँका मुख्य हिमशृङ्खला हुन् ।

- नालाकंकर यहाँको सबैभन्दा अग्लो हिमाल हो ।
- पहाडी प्रदेश र तराई प्रदेशको बीचमा सुर्खेत उपत्यका, दाङ र देउखुरी उपत्यका रहेका छन् तर यी उपत्यकाहरू भित्री मधेशमा पर्दछन् ।
- हावापानीको दृष्टिले हिमाली प्रदेश ठण्डा, पहाडी प्रदेश न्यानो र तराई प्रदेश गर्मी छ ।
- हुम्ला कर्णाली, मुगु कर्णाली, सेती, भेरी, बबई, राप्ती यहाँका मुख्य नदीहरू हुन् ।
- रारताल (मुगु) फोक्सुन्डो ताल (डोल्पा), कुभिन्डे ताल (सल्यान) स्यार्पुताल (रुकुम) बाह्रकुने ताल (दाङ) बुलबुले ताल (सुर्खेत) आदि यस क्षेत्रका नाम चलेका तालहरू हुन् ।
- सेफोक्सुन्डो र रारा राष्ट्रिय निकुञ्ज शाही बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज यसै विकास क्षेत्रमा पर्दछून् ।

सामाजिक अवस्था

- २०५८ को जनगणनाअनुसार यस विकास क्षेत्रको जनसङ्ख्या ३०,२२,२१० छ । जनघनत्व ७१ जना प्रतिवर्ग कि.मि. छ ।
- तराई क्षेत्रका साथै सुर्खेत उपत्यका तुलनात्मक रूपले बढी जनसङ्ख्या बसोबास भएका क्षेत्रहरू हुन् । उत्तरतिर हिमाली खण्डमा जनसङख्याको बसोबास ज्यादै कम छ ।
- उत्तरी खण्डमा मगर र तामाङ, मध्यखण्डमा ब्राह्मण र क्षेत्री तथा दक्षिणी खण्डमा थारूहरू बढी बसोबास गरेका छन् ।
- दसैं, तिहार, ल्होसार, छट, माघिया होली यहाँ बसोबास गर्ने जातिका मानिसहरूको मुख्य पर्वहरू हुन् ।
- जुम्लाको चन्दननाथ, सुर्खेतको देउती बज्यै लाटी कोइली र काक्रे विहार प्युठानको स्वर्गद्वारी, दैलेखको पादुकास्थान यस क्षेत्रका प्रमुख धार्मिक स्थलहरू हुन् ।

आर्थिक अवस्था

- यस विकास क्षेत्रको प्रमुख पेसा कृषि हो । कृषिमा धान, गहुँ, मकै, जौ, कोदो, फापर मुख्य खाद्यान्न बाली हो । तेलहन, उखुसूर्ती नगदेवाली हुन् ।
- आँप, लिची, कटहर, नासपाती, ओखर मुख्य फलफूल हुन् भने हिमाली प्रदेशमा जडीबुटी उत्पादन गर्ने कामसमेत थालिएको छ ।
- नेपालगञ्ज, वीरेन्द्रनगर घोराही, तुलसीपुर यहाँका मुख्य व्यापारिक केन्द्र हुन् ।
- महेन्द्रराजमार्ग, नेपालगञ्ज-सुर्खेत सडक लमही- तुलसीपुर सडक भालुवाङ प्युठान सडकले यहाँको आर्थिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउँदै आएका छन् तर यातायातको सुविधा उत्तर खण्डमा पुग्न सकेको छैन ।
- नेपालगञ्ज, जुम्ला र सुर्खेतमा हवाई सेवा उपलब्ध छ ।

३. शिक्षणक्रियाकलाप

- यो पाठ अध्यापनका लागि विकास क्षेत्र छुट्टयाइएको नेपालको नक्सा, एटलस, विकास क्षेत्रको नक्सा शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिने छ ।
- विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यपुस्तकको पाठ पढ्न लगाउनुहोस् ।
- एटलस वा नक्साको सहयोगबाट मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् र त्यहाँ पर्ने अञ्चल र जिल्लाहरूको सूची तयार पार्न लगाउनुहोस् ।
- पाठका आधारमा मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको प्राकृतिक अवस्था, सामाजिक अवस्था र आर्थिक अवस्थाबारेमा भन्न लगाउनुहोस् ।
- मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको नक्सा कोर्न लगाई त्यहाँ पर्ने मुख्य हिमशृङ्खला, नदी, ताल, वाणिज्य केन्द्र सडक मार्ग आदि भर्न लगाउनुहोस् । (यसका लागि पाठ्यपुस्तकको क्रियाकलापमा दिइएका स्थानहरू भर्न लगाउन सक्नुहुनेछ ।
- मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको उन्नती गर्न र त्यहाँका मानिसहरूको जीवनस्तर उठाउन के गर्नुपर्ला ? भन्ने प्रश्नका सन्दर्भमा प्रधानमन्त्रीलाई एउटा चिठी लेख्न लेख्न लगाई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- मध्यपश्चिमाञ्चलमा सञ्चालित उद्योगहरूको सूची तयार पार्न लगाई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।

तपाईँको समुदायमा रहेका दुवै प्रश्नहरू गृहकार्य अथवा कक्षाकार्यको रूपमा पनि दिन सक्नुहुनेछ ।

४. मूल्याङ्कन

(क) समूहकार्य कक्षाकार्य, गृहकार्यका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) थप मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने भएमा लिखित वा मौखिक प्रश्नहरू प्रयोग गर्न सक्नुहुनेछ ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- तोकिएका उद्देश्यहरू प्राप्त भए भएनन् ?
- शिक्षणसामग्री, क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा कस्ता समस्या देखिए ?
- तोकिएको समयभित्र क्रियाकलाप सम्पन्न भयो भएन ? आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा नजान्ने विद्यार्थीहरूलाई जान्ने विद्यार्थीहरूसँग सहयोग लिन प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।

पाठ – ४. सुदूरपश्चिमाञ्चल क्षेत्रको प्राकृतिक, सामाजिक र आर्थिक अवस्था

घन्टीः ३

१. उद्देश्य

(क) सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको प्राकृतिक, सामाजिक र आर्थिकको वर्णन गर्न र त्यस विकास क्षेत्रको नक्सा बनाएर भर्न ।

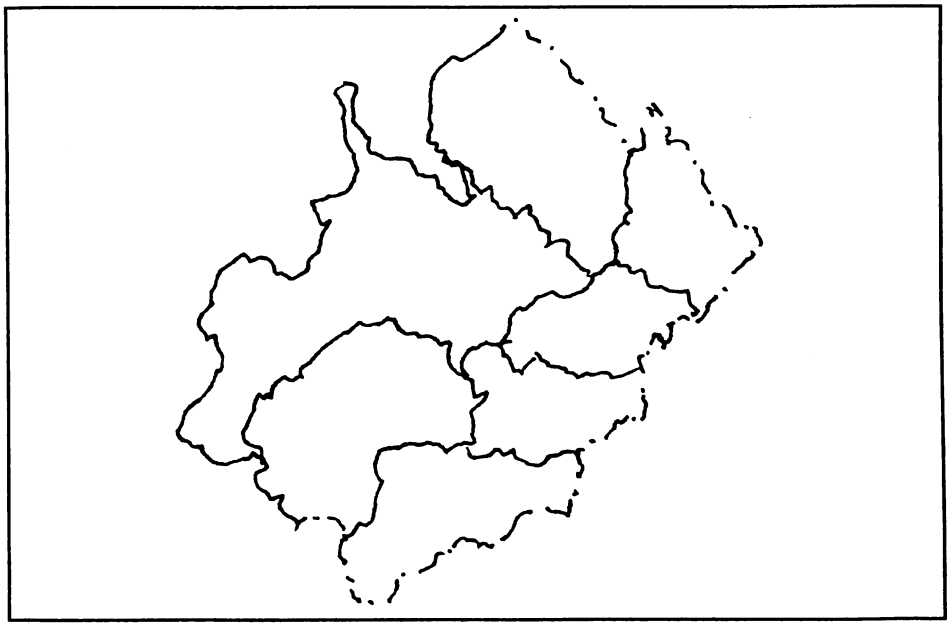

सुदुर पश्चिमाञ्चलको नक्सा

२. विषयवस्तु

प्राकृतिक अवस्था

- यो विकास क्षेत्रमा २ ओटा अञ्चल सेती र महाकाली र ९ ओटा जिल्ला पर्दछन् । सेती अञ्चलमा ५ जिल्ला (कैलाली, डोटी, अछाम, बझाङ र बाजुरा) र महाकाली अञ्चलमा ४ जिल्ला (कञ्चनपुर, डडेलकुरा, वैतडी र दार्चुला) पर्दछन् ।
- पाँच विकास क्षेत्रमध्ये यो सबैभन्दा सानो विकासक्षेत्र हो । यसको क्षेत्रफल १९.५ हजार वर्ग कि.मि छ ।
- विकासको उत्तरखण्ड हिमाली प्रदेश, मध्यखण्ड पहाडी प्रदेश र दक्षिणखण्ड तराई प्रदेश पर्दछ ।
- हिमाली प्रदशेमा अपि, सैपाल र व्यास हिमाल पर्दछन् ।

- शाही शुक्लाफाँटा वन्यजन्तु आरक्ष (कञ्चनपुर) र खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज (डोटी) यस विकास क्षेत्रमा पर्दछन् ।
- सेती र महाकाली नदी यस क्षेत्रका मुख्य नदी हुन् ।
- बझाङको सुर्मा सरोवर र डोटीको खप्तड ताल, कैलालीको घोडाघोडी ताल कञ्चनपुर सिंहपुरको रानीताल यहाँका प्रशिद्ध तालहरू हुन् ।
- हिउँदमा पश्चिमी वायुको प्रभावले यहाँ अरू विकास क्षेत्रमा भन्दा बढ्ता पानी पर्छ ।

सामाजिक अवस्था

- २०५८ को जनगणनाअनुसार यस विकास क्षेत्रको जनसङ्ख्या २२,०१,९६१ छ । जनघनत्व प्रतिवर्ग कि.मि.११२ जना पर्दछ ।
- तराईका जिल्ला कैलाली र कञ्चनपुरमा आवादी वाक्लो छ भने क्रमश: उत्तरतिर कम हुँदै गएको छ ।
- ब्राह्मण, क्षेत्री, ठकुरी, थारू वादी यस क्षेत्रका मुख्य वासिन्दाहरू हुन् ।
- दसैँ, तिहार, गौरा र माघी यस विकास क्षेत्रका मुख्य चाड हुन् ।

आर्थिक अवस्था

- विकास क्षेत्रको प्रमुख पेसा कृषि नै हो ।
- धनगढी, महेन्द्रनगर, दिपायल यहाँका मुख्य व्यापारिक केन्द्र हुन् ।
- महेन्द्र राजमार्ग, धनगढी- डडेलधुरा - राजमार्ग, डडेलधुरा, दिपायल सडकले यहाँको आर्थिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउँदै आएका छन् ।
- महेन्द्रनगर, धनगढी, दिपायल, साँफेवगरमा हवाई मैदान भए तापनि हवाई यातायात नियमित र भरपर्दो छैन ।
- उत्तरतर्फका बझाङ, बाजुरा, दार्चुला जिल्लामा सडक यातायात सुचारू हुन सकेको छैन ।

३. शिक्षणक्रियाकलाप

(क) विकास क्षेत्र विभाजन गरिएको नेपालको नक्सा, एट्लस शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्नुहोस् ।

- पाठ्यपुस्तकको पाठ पढ्न लगाई विद्यार्थीहरूलाई सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र पत्ता लगाउन लगाई त्यस विकास क्षेत्रमा पर्ने अञ्चल र जिल्लाहरूको सूची बनाउन लगाउनुहोस् ।

- यस विकास क्षेत्रको प्राकृतिक अवस्था, सामाजिक अवस्था र आर्थिक अवस्थाका बारेमा कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको नक्सामा मुख्यमुख्य नदी, ताल, हिमाल, सडक, राष्ट्रिय निकुञ्ज, वाणिज्य केन्द्रहरू भर्न लगाउनुहोस् ।
- सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको कुनकुन इलाकामा पर्यटन उद्योगको विकास गर्न सकिन्छ ? किन ?
- अरू विकास क्षेत्रमाभन्दा यहाँ किन हिउँदमा बढ्ता पानी पर्छ ?
- निम्न तालिका तुलना गर्न लगाउनुहोस् ।

शीर्षक	सुदूरपश्चिमाञ्चल क्षेत्र	आफ्नो स्थानीय समुदाय
१. कृषि उत्पादन		
२. जनजातिहरू		
३. उद्योगधन्दा		

माथि प्रस्तुत गरिएका प्रश्नहरू र तालिका विद्यार्थीलाई तीन समूहमा विभाजन गरी बेग्लाबेग्लै रूपमा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) प्रत्येक घन्टीमा गरिएका शिक्षण क्रियाकलापहरूमा विद्यार्थीको सहभागिता, उनीहरूले तयार पारेका सूची नक्सा आदिका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्क / थप निर्देशन

अघिल्ला पाठहरूकै आधारमा यस पाठको पनि आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् । जस्तै;

(क) के यो पाठ तपाईंले तोकिएकै घन्टीमा पूरा गर्नुभयो ?

(ख) पाठको समाप्तिपछि उद्देश्य प्राप्त भयो ?

(ग) विद्यार्थीले सक्रियतापूर्वक क्रियाकलापहरूमा भाग लिए ?

(घ) जान्ने विद्यार्थीलाई प्रोत्साहन दिँदै नजान्ने विद्यार्थीहरूलाई सहयोग गर्ने वातावरण बनाउनुभयो ?

पाठ – ५. नक्सा कार्य

घन्टी: ३

१. **उद्देश्य**

(क) नेपालको नक्सा बनाउन र त्यसमा उचित सङ्केतहरू भर्न ।

२. **विषयवस्तु**

- कुनै पनि धरातलीय स्वरूपलाई कागज वा कपडामा उतार्ने काम नै नक्सा कार्य हो ।
- मुख्य रूपले नक्सालाई दुई भागमा बाँडिएको हुन्छ: (१) प्राकृतिक नक्सा (२) राजनीतिक नक्सा
- नदी, ताल, हिमाल, उच्चभूमि, मैदान आदि जस्ता प्राकृतिक कुराहरू देखाउने नक्सालाई प्राकृतिक नक्सा (Physical map)भनिन्छ ।
- मानिसले निमाएण गरेका कुराहरू जस्तो: देश, राजधानी, जिल्ला अञ्चल, सडक मार्ग, रेलमार्ग आदि देखाउने नक्सालाई राजनीतिक नक्सा (Political map) भनिन्छ ।
- नक्सा तयार पार्ने काममा सकेसम्म सीसाकलमको प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसो गर्दा नमिलेको ठाउँमा बारम्बार मेटेर मिलाउन सकिन्छ । नक्सा सफा देखिन्छ । कागज पनि खेर जाँदैन ।

  नक्सा बनाउँदा उपयुक्त सङ्केतहरू राख्नुपर्छ । जस्तो : चुचुरो देखाउँदा (Δ) नदी देखाउँदा (⟍) सडक वा राजमार्ग देखाउँदा (=) ताल देखाउँदा (⬭) सहर / कुनै ठाउँ देखाउँदा (•) इत्यादि ।

  नक्सा तयार गरिसकेपछि नक्साको उत्तर दिशा देखाउनुपर्छ । नक्साको उत्तर दिशा देखाउने रेखालाई उत्तरी रेखा (North Line) भनिन्छ । यसका लागि नक्साको माथिल्लो भागमा (↑) चिह्न राख्नुपर्छ ।
- अर्को महत्त्वपूर्ण कुरा नक्सा तयार गरिसकेपछि मात्र (Scale) राख्न पनि बिर्सनुहुँदैन ।
- मान (स्केल) भनेको नक्सा कोरिने कागज र जमिनको वास्तविक दूरीको अनुपात हो अर्थात् नक्साका कुनै दुई विन्दुबीचको दूरी र ती दुई बीचको वास्तविक दूरीको अनुपात नै स्केल हो । जस्तै; पूर्वाञ्चलका दुई सहरहरू विराटनगर र धरानबीचको वास्तविक दूरी ४० कि.मि. छ तर नक्सामा हामीले ती दुई सहरको दूरीलाई ४ से.मि.को दूरीमा देखायौं भने स्केल १ से.मि.= १० कि.मि. हुन्छ ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

नक्सा कार्यका लागि पेन्सिल (सिसाकलम) नेपालको नक्सा वा विकास क्षेत्रको नक्सा वा एटलस स्केल (नापो) इत्यादि शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सक्नुहुनेछ ।

- कक्षा ६ र ७ मा पनि नक्सा कार्य गर्नुपर्ने भएकाले नक्सासम्बन्धी पूर्व ज्ञान र सीप विद्यार्थीहरूमा कति छ पत्ता लगाउनुहोस् ।
- पूर्व ज्ञान र सीपका आधारमा नक्सा बनाउन लगाउनुहोस् । यसका लागि निम्न उपाय उपयुक्त हुन सक्दछ ।
- १२ से.मि. लम्बाइको AB रेखा ६ से.मि. चौडाइको AC रेखा खिच्न लगाउनुहोस् र त्यसलाई जोड्न लगाउनुहोस् । अब ABCD को चर्तुभुज तयार भयो ।
- अब उक्त चतुर्भुजलाई ठीक आधाआधा भागमा विभाजन गर्न लगाई EF रेखा तान्न लगानुहोस् ।
- ठीक त्यसै गरी AC र BD रेखालाई पनि आधाआधा भागमा विभाजन गर्न लगाउनुहोस् । G र H विन्दु नामकरण गर्न लगाउनुहोस् ।
- AE र FD लाई पनि पनि ठीक आधाआधा भागमा विभाजन गर्न लगाई I र J विन्दु नामकरण गर्न लगानुहोस् ।
- I र J विन्दु जोड्न लगाउनुहोस् । G र J विन्दु पनि जोड्न लगाउनुहोस् ।
- IH र GJ समानान्तर रेखाभित्र नेपालको नक्सा बनाउन लगाउनुहोस् । यस नेपालको नक्सा बनाउँदा EF रेखा ठीक बीचमा पर्नुपर्छ ।

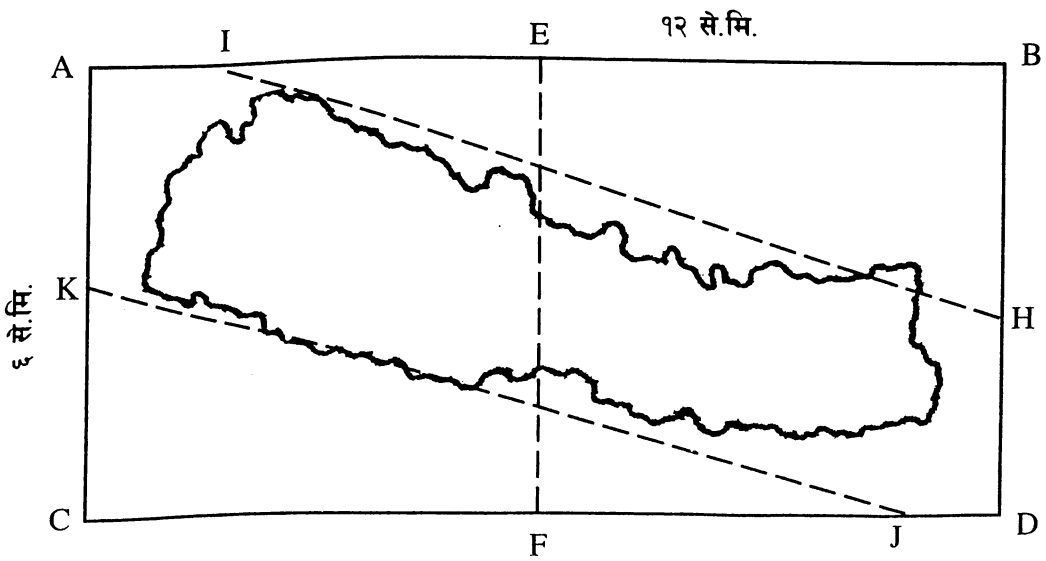

पाठ - ५. नक्सा कार्य

घन्टी: ३

१. उद्देश्य

(क) नेपालको नक्सा बनाउन र त्यसमा उचित सङ्केतहरू भर्न ।

२. विषयवस्तु

- कुनै पनि धरातलीय स्वरूपलाई कागज वा कपडामा उतार्ने काम नै नक्सा कार्य हो ।
- मुख्य रूपले नक्सालाई दुई भागमा बाँडिएको हुन्छ: (१) प्राकृतिक नक्सा (२) राजनीतिक नक्सा
- नदी, ताल, हिमाल, उच्चभूमि, मैदान आदि जस्ता प्राकृतिक कुराहरू देखाउने नक्सालाई प्राकृतिक नक्सा (Physical map)भनिन्छ ।
- मानिसले निमाएण गरेका कुराहरू जस्तो: देश, राजधानी, जिल्ला अञ्चल, सडक मार्ग, रेलमार्ग आदि देखाउने नक्सालाई राजनीतिक नक्सा (Political map) भनिन्छ ।
- नक्सा तयार पार्ने काममा सकेसम्म सीसाकलमको प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसो गर्दा नमिलेको ठाउँमा बारम्बार मेटेर मिलाउन सकिन्छ । नक्सा सफा देखिन्छ । कागज पनि खेर जाँदैन ।

  नक्सा बनाउँदा उपयुक्त सङ्केतहरू राख्नुपर्छ । जस्तो : चुचुरो देखाउँदा (Δ) नदी देखाउँदा (⟍) सडक वा राजमार्ग देखाउँदा (=) ताल देखाउँदा (⬭) सहर / कुनै ठाउँ देखाउँदा (•) इत्यादि ।

  नक्सा तयार गरिसकेपछि नक्साको उत्तर दिशा देखाउनुपर्छ । नक्साको उत्तर दिशा देखाउने रेखालाई उत्तरी रेखा (North Line) भनिन्छ । यसका लागि नक्साको माथिल्लो भागमा (↑) चिह्न राख्नुपर्छ ।
- अर्को महत्त्वपूर्ण कुरा नक्सा तयार गरिसकेपछि मात्र (Scale) राख्न पनि बिर्सनुहुँदैन ।
- मान (स्केल) भनेको नक्सा कोरिने कागज र जमिनको वास्तविक दूरीको अनुपात हो अर्थात् नक्साका कुनै दुई विन्दुबीचको दूरी र ती दुई बीचको वास्तविक दूरीको अनुपात नै स्केल हो । जस्तै; पूर्वाञ्चलका दुई सहरहरू विराटनगर र धरानबीचको वास्तविक दूरी ४० कि.मि. छ तर नक्सामा हामीले ती दुई सहरको दूरीलाई ४ से.मि.को दूरीमा देखायौँ भने स्केल १ से.मि.= १० कि.मि. हुन्छ ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

नक्सा कार्यका लागि पेन्सिल (सिसाकलम) नेपालको नक्सा वा विकास क्षेत्रको नक्सा वा एटलस स्केल (नापो) इत्यादि शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सक्नुहुनेछ ।

- कक्षा ६ र ७ मा पनि नक्सा कार्य गर्नुपर्ने भएकाले नक्सासम्बन्धी पूर्व ज्ञान र सीप विद्यार्थीहरूमा कति छ पत्ता लगाउनुहोस् ।
- पूर्व ज्ञान र सीपका आधारमा नक्सा बनाउन लगाउनुहोस् । यसका लागि निम्न उपाय उपयुक्त हुन सक्दछ ।
- १२ से.मि. लम्बाइको AB रेखा ६ से.मि. चौडाइको AC रेखा खिच्न लगाउनुहोस् र त्यसलाई जोड्न लगाउनुहोस् । अब ABCD को चर्तुभुज तयार भयो ।
- अब उक्त चतुर्भुजलाई ठीक आधाआधा भागमा विभाजन गर्न लगाई EF रेखा तान्न लगानुहोस् ।
- ठीक त्यसै गरी AC र BD रेखालाई पनि आधाआधा भागमा विभाजन गर्न लगाउनुहोस् । G र H विन्दु नामकरण गर्न लगाउनुहोस् ।
- AE र FD लाई पनि पनि ठीक आधाआधा भागमा विभाजन गर्न लगाई I र J विन्दु नामकरण गर्न लगानुहोस् ।
- I र J विन्दु जोड्न लगाउनुहोस् । G र J विन्दु पनि जोड्न लगाउनुहोस् ।
- IH र GJ समानान्तर रेखाभित्र नेपालको नक्सा बनाउन लगाउनुहोस् । यस नेपालको नक्सा बनाउँदा EF रेखा ठीक बीचमा पर्नुपर्छ ।

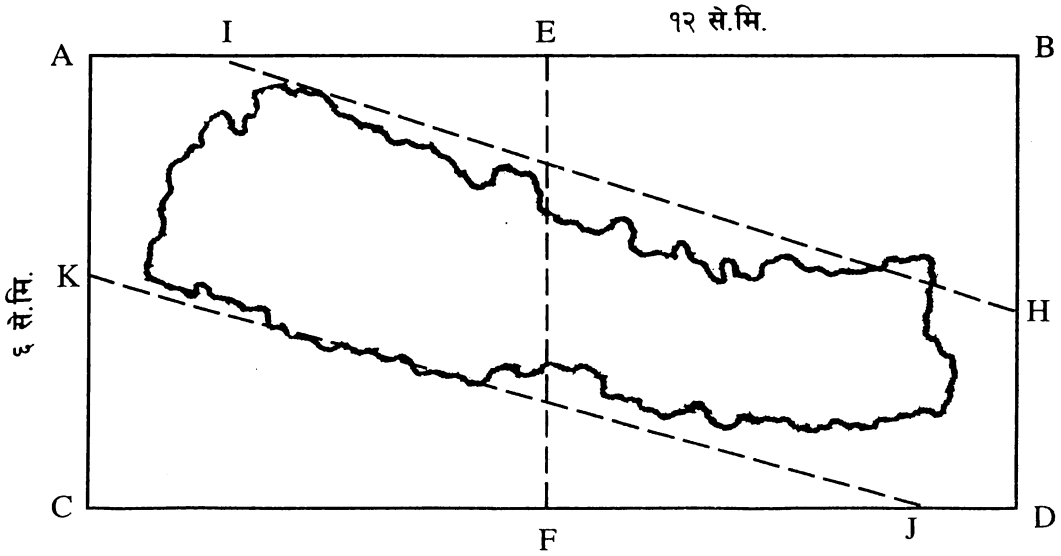

- नक्सा बनाउन जानीसकेपछि वा जान्ने विद्यार्थीलाई यो तरिका प्रयोग नगरी सोझै नक्सा बनाउन लगाउन सकिन्छ ।
- नेपालको नक्सा तयार भइसकेपछि उपयुक्त सङ्केतसहित चुचुरो, नदी, ताल, सडक, सहर हरू, कृषि उत्पादनको हुने क्षेत्रहरू आदि भर्न सिकाउनुहोस् । जस्तै : सगरमाथा चुचुरो, कर्णाली नदी, राराताल, पृथ्वी राजमार्ग, धनकुटा, चिया उत्पादन (खेती) हुने क्षेत्र आदि ।
- पहिलो र दोस्रो दिन सिकेका कुराहरूलाई कक्षामा गर्न लगाउनुहोस् । यो पाठ सीप पक्षसँग सम्बन्धित भएकाले जति बढी अभ्यास गराउन सक्यो त्यति नै विद्यार्थीहरूले राम्रो नक्सा तयार पार्न सक्नेछन् । त्यसैले यसलाई बारम्बार बनाउन प्रोत्साहित गर्नुहोस् र पाठ्यपुस्तकका क्रियाकलापहरूसमेत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) नेपालको नक्सा बनाएर भर्ने कक्षा कार्य, गृहकार्य दिनुहोस् र त्यसका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । जस्तै; नेपालको नक्सा बनाई त्यसमा कर्णाली नदी, धनगढी, कान्जिरोवा हिमाल, राराताल, महेन्द्रराजमार्ग, पोखरा, सूर्ती खेती हुने क्षेत्र, बीरेन्द्रनगर देखाऊ ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- के तपाईंले सिकाउनुभएका आधारमा विद्यार्थीहरूले नेपालको नक्सा बनाउन सिके ?
- उनीहरूले बनाएको नक्सामा ठीकठीक सङ्केत भर्न जाने ?
- माथिका प्रश्नहरूका आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् र विद्यार्थीहरूलाई यस कार्यमा बारम्बार प्रोत्साहित गर्नुहोस् ।

पाठ - उत्तर र दक्षिण अमेरिकाको प्राकृतिक अवस्था र सामाजिक जनजीवन

घन्टी: ४

१. **उद्देश्य**

(क) उत्तर अमेरिकाको प्राकृतिक अवस्था र सामाजिक जनजीवन बताउन ।

(ख) दक्षिण अमेरिकाको प्राकृतिक अवस्था र सामाजिक जनजीवन बताउन ।

(ग) ती दुई महादेशबीच प्राकृतिक र सामाजिक अवस्थाको तुलना गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

उत्तर अमेरिका

- उत्तर अमेरिका क्षेत्रफलको हिसाबले तेस्रो ठूलो महाद्विप हो ।
- यसको क्षेत्रफल २ करोड ४२ लाख २७ हजार वर्ग कि.मि. छ ।
- यस महादेशको स्थिति (फैलावट) ८° उत्तर अक्षांशदेखि ८२° उत्तर अक्षांशसम्म र २०° पश्चिम देशान्तरदेखि १६५° पश्चिम देशान्तरसम्म फैलिएको छ ।
- १००° को देशान्तर रेखाले यो महादेशलाई झन्डै दुई बराबर भागमा विभाजन गरेको छ ।
- यो महादेश उत्तरबाट दक्षिणतर्फ क्रमश साँघुरो हुँदै गएको छ ।
- महादेशको पूर्वमा आन्ध्र महासागर, पश्चिममा प्रशान्त महासागर, उत्तरमा सुमेरु महासागर र दक्षिणमा क्यारेवियन सागर पर्दछन् ।
- पनामा नहरले यस महासागरलाई दक्षिण अमेरिकाबाट छुट्याइएको छ ।
- धरातलीय स्वरूपअनुसार यस महादेशलाई तीन भागमा बाँड्न सकिन्छ -

  (क) पूर्वको उच्चभूमि (ख) बीचको मैदानी भाग (ग) पश्चिमको पहाडी भाग
- पूर्वको उच्चभूमि प्राचीन चट्टानले बनेको छ । यो भाग ग्रीनलैण्डदेखि फ्लोरिडासम्म फैलिएको छ ।
- बीचको मैदानी भाग यहाँको समथर र उब्जाउ माटोले बनेको छ । यो मिसिसिपी नदीले बनाएको मैदानी भाग हो । यो मैदान उत्तरदेखि मेक्सिको खाडीसम्म फैलिएको छ ।
- पश्चिमको पहाडी भागमा उत्तरदेखि दक्षिणसम्म फैलिएको रकी (Rocky) पर्वत शृङ्खला

पर्दछ । यो पर्वत शृङ्खलाको बीचबीचमा बेँसी मरुभूमि र ज्वालामुखी पहाडहरू पर्दछन् । माउन्ट म्याकिन्ले यहाँको सबैभन्दा अग्लो चुचुरो हो ।

- यो महादेशको जनसङ्ख्या लगभग ४६ करोड छ ।
- यो महादेश समशीतोष्ण मण्डलमा पर्ने हुनाले ठण्डा हावापानी छ ।
- उद्योग, व्यापार र कृषिमा यस महादेशका वासिन्दाले ठूलो उन्नति गरेकाले जीवनस्तर उच्च छ । उनीहरू आर्थिक रूपले सम्पन्न छन् ।
- मोटर, जहाज, रेल यातायातको सर्वत्र सुविधा छ ।
- यहाँको मुख्य भाषा अङ्ग्रेजी र धर्म क्रिश्चियन हो ।

दक्षिण अमेरिका

- क्षेत्रफलको हिसाबले चौथो ठूलो महादेश ।
- यसको क्षेत्रफल १ करोड ७८ लाख ३२ हजार वर्ग कि.मि. छ ।
- महादेशको स्थिति (फैलावट) १२° उत्तर अक्षाशदेखि ५५° देक्षिण अक्षांशसम्म ३५° पश्चिम देशान्तरदेखि ८१° पश्चिम देशान्तरसम्म फैलिएको छ ।
- यो महादेश पनि उत्तरबाट दक्षिणतर्फ क्रमश: साघुँरो हुँदै गएको छ ।
- यसको उत्तर दक्षिण लम्बाइ ७६०० कि.मि र पूर्वपश्चिम चौडाइ ५१५० कि.मि. छ ।
- यस महादेशको पूर्वमा आन्ध्रमहासागर, पश्चिममा प्रशान्त महासागर, उत्तरमा क्यारिवियन सागर र दक्षिणमा दक्षिण महासागर (कुमेरु महासागर) पर्दछ ।
- यस महादेशको धरातलीय स्वरूपलाई उत्तर अमेरिका जस्तै तीन भागमा बाँडिएको छ - (१) पूर्वको उच्च भूमि (२) बीचको मैदानी भाग र (३) पश्चिमको पहाडी भाग ।
- पूर्वको उच्चभूमिअन्तर्गत ब्राजिलको उच्चभूमि र गायनाको उच्चभूमि पर्दछन् । यी दुई उच्चमूमिलाई अमेजन नदीले छुट्ट्याएको छ । यी दुवै प्राचीन चट्टानद्वारा निर्मित उच्चभूमि हुन् ।
- बीचको मैदानी भाग नदीद्वारा निर्मित हो । उत्तरमा ओरोनो नदीले बनाएको मैदान, बीचमा अमेजन नदीले बनाएको मैदान र दक्षिणतर्फ लाप्लाटा नदीले बनाएको मैदान पर्दछन् ।
- पश्चिमको पहाडी भागअन्तर्गत एन्डिज पर्वत यहाँको मुख्य पर्वत शृङ्खला हो । यो पर्वत उत्तरदेखि दक्षिणसम्म फैलिएको छ । यस पर्वत शृङ्खलाअन्तर्गत अनेकौं ज्वालामुखी पहाडहरू छन् । एकान्कागुआ यहाँको सबैभन्दा अग्लो चुचुरो हो ।
- दक्षिण अमेरिका उष्ण मण्डलमा परेकाले यहाँको हावापानी गर्मी छ ।

- यहाँको जनसङ्ख्या लगभग ३३ करोड छ ।
- कृषि, पशुपालन र खनिजमा यो महाद्वीप निकै अगाडि छ ।
- कफी, कोका, उखु र सूर्ती यहाँ प्रशस्त उत्पादन हुन्छ भने पशुपालन (भेडापालन) व्यवसाय यहाँ निकै फस्टाएको छ ।
- खनिजमा पेट्रोल (भेनेजुएला) तामा जस्ता (पेरु र चिली) प्रशस्त पाइन्छ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- पाठका लागि एटलस, संसारको नक्सा, उत्तर तथा दक्षिण अमेरिकाको गतिविधि झल्कने विभिन्न पोस्टर, चित्र, पत्रपत्रिका आदि शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोगमा ल्याउन सकिन्छ ।
- नक्सा वा एटलसको सहायताले उत्तर अमेरिका महादेश देखाउन लगाउनुहोस् र त्यहाँ पर्ने रकी पर्वत, अप्लेचियन पहाड, मिसिसिपी नदी, मेक्सिको खाडी, ग्रेटलेक, प्रशान्त र हिन्द महासागर आदि देखाउन लगाउनुहोस् ।
- उत्तर अमेरिकामा पर्ने देशहरू, त्यहाँको आर्थिक क्रियाकलापहरू सामाजिक जनजीवन आदिबारेमा प्रश्नोत्तर वा छलफल विधिद्वारा विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराउनुहोस् ।
- उत्तर अमेरिकाको नक्सा उतार्न/बनाउन/ट्रेस गर्न लगाई विभिन्न कुराहरू (नदी, ताल, पहाड, मुख्य सहरहरू) भर्न लगाउनुहोस् ।
- दक्षिण अमेरिकाको नक्सामा एन्डिज पर्वत, टिटाकाका ताल, अमेजन नदी, ब्राजिलको उच्च भूमि, एटाकामा मरुभूमि आदि देखाउन लगाउनुहोस् ।
- त्यसपछि त्यहाँको आर्थिक तथा सामाजिक जनजीवनका बारेमा प्रश्नोत्तर वा छलफल विधिद्वारा अध्यापन गराउनुहोस् र आफूले पनि त्यसका बारेमा बताइदिनुहोस् ।
- निम्न कुराका आधारमा उत्तर तथा दक्षिण अमेरिकाको तुलना गर्न लगाउनुहोस् :

महाद्विप	पर्वत शृङ्खला	नदी	बोलिने भाषा	मुख्य उत्पादन	हावापानी	जनसङ्ख्या
उत्तर अमेरिका दक्षिण अमेरिका						

- विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूले सुनेको जानेका आधारमा वा उनीहरूका कोही आफन्तहरू अमेरिका बसेको भए त्यसका आधारमा वा अमेरिकाबाट आएका पर्यटकहरूसँग सोधेर अमेरिकाका बारेमा केही कुरा लेख्न लगाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले उत्तर तथा दक्षिण अमेरिकाको नक्सा बनाएको नक्सामा सोधिएका कुराहरू देखाएको त्यहाँको जनजीवन बनाएको कुराका आधारमा मूल्याङ्कन गर्ने ।

५. आत्मूल्याङ्कन / थप निर्देशन

यस पाठमा दिइएका उद्देश्यहरूका आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

पाठ - ७. अफ्रिकाको प्राकृतिक अवस्था र सामाजिक जनजीवन

घन्टीः २

१. **उद्देश्य**

(क) अफ्रिकाको प्राकृतिक अवस्था र सामाजिक जनजीवन वताउन ।

(ख) अफ्रिकाको नक्सामा विभिन्न कुराहरू भरेर देखाउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

- क्षेत्रफलको हिसाबले दोस्रो ठूलो महाद्वीप ।
- जम्मा क्षेत्रफल लगभग ३ करोड २ लाख ४७ हजार वर्ग कि.मि. ।
- महाद्वीपको स्थिति ३७° उत्तरी अक्षांशदेखि ३५° दक्षिण अक्षांशसम्म र १७° पश्चिम देशान्तरदेखि ५१° पश्चिम देशान्तरसम्म फैलिएको छ ।
- पूर्वमा हिन्द महासागर र लालसागर, पश्चिममा आन्ध्रमहासागर, उत्तरमा भूमध्यसागर र दक्षिणमा हिन्द महासागर पर्दछ ।
- महादेशका वीचमा भूमध्यसागरले काटेको हुनाले अधिकांश भाग उष्ण मण्डलमा पर्दछ र ज्यादै गर्मी हुन्छ ।
- महादेशको अधिकांश भाग मरुभूमि र जङ्गलले ढाकेको छ । उत्तरतर्फ 'सहारा' मरुभूमि (विश्वकै ठूलो मरुभूमि) र दक्षिणतर्फ कालाहारी मरुभूमि पर्दछन् ।
- पहादेशको धरातलीय स्वरूपलाई पनि तीन भागमा वाँड्न सकिन्छ -

  १. पहाडी भाग, २. किनाकी मैदान र ३. उच्च समस्थली ।
- अफ्रिका महादेशको दक्षिण पूर्वमा केन्या, किलिमन्जारो र ड्राकेन्सवर्ग पर्वतश्रेणीहरू पर्दछन् र उत्तर पश्चिममा एट्लस पर्वत श्रेणी छ ।
- अफ्रिकाको किनारी भाग वरिपरि मात्र मैदानको रूपमा रहेको छ र यो मैदानी भाग ज्यादै कम छ ।
- अफ्रिकाको अधिकांश भाग उच्च समस्थली (पठार) छ । यो भाग ज्यादै प्राचीन तथा कडा चट्टानले बनेको छ । त्यसैले यहाँ वहुमूल्य खनिज (सुन, हीरा) पाइन्छ । यस भागको ठाउँठाउँमा ज्वालामुखी पहाडहरू पनि छन् ।

- नाइल, कङ्गो, नाइजर, जाम्बेजी आदि प्रशिद्ध नदीहरू हुन् ।
- भिक्टोरिया, टाँगानिका, अलवर्ट, भोल्टा मुख्य ताल हुन् ।
- अफ्रिकालाई स्वेज नहरले एसियाबाट र भूमध्यसागरले युरोपबाट छुट्टयाइएको छ ।
- अफ्रिका महादेशमा अधिकांश कालाजातिहरू वसोवास गर्दछन् । इजिप्ट (मिश्र) देश र त्यस वरपरका देशहरूमा मुसलमान जाति पनि पाइन्छन् ।
- खनिज साधन र जलस्रोतमा सम्पन्न महादेश भए पनि प्राविधिक ज्ञानको कमी, पुँजीको अभाव र प्रतिकुल हावापानीले गर्दा पछाडी नै परेको छ ।
- नाइजेरिया, इजिप्ट, दक्षिण अफ्रिका आदि देश आर्थिक विकासमा निकै अगाडि छन् तर यी देशबाहेक अन्य देशको आर्थिक अवस्था ज्यादै कमजोर छ ।
- इजिप्टको नाइल नदी आसपासमा मानव सभ्यताको विकास भएको पाइन्छ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) यस पाठका लागि एट्लस,अफ्रिकाको नक्सा, संसारको नक्सा, अफ्रिकाको जनजीवन झल्कने पोस्टर, तस्बिर आदि शैक्षिक सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

- विद्यार्थीहरूलाई समूहमा विभाजित गर्नुहोस् र पाठ्यपुस्तकको पाठ पढ्न लगाउनुहोस् । त्यसपछि अफ्रिका महादेशको प्राकृतिक अवस्था कस्तो छ ? (मरुभूमि/ पहाड नदी आदिका बारेमा सोध्नुहोस् । प्राकृतिक साधनमा धनी भएपनि किन यो महादेशपछि परेको हो ? कुनकुन देशले आर्थिक विकास गरेका छन् ? यस महादेशको अफ्रिकाको कुन क्षेत्र तिमीलाई मनपर्छ र किन ? हावापानी के कारणले विषम (Extreme) भएको होला ? आदि प्रश्नहरू बेग्लाबेग्ला समूहलाई सोधेर प्रश्नको उत्तर दिन लगाउनुहोस् ।
- एट्लसमा वा विश्वको नक्सामा अफ्रिकाका महादेश पहिचान गर्न लगाई अफ्रिकाको नक्सा बनाउन लगाउनुहोस् । त्यसपछि त्यहाँका प्राकृतिक कुराहरू जस्तै; सहारा मरुभूमि, नाइल नदी, जाम्बेजी नदी, भिक्टोरिया ताल, एट्लस र ड्राकेन्सवर्ग पर्वत, भूमध्यरेखा, लाल सागर, जिब्राल्टर जलसंयोजक आदि देखाउन लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

- विद्यार्थीहरूको कक्षा कार्यमा सहभागिता, नक्सा निमार्ण र त्यसमा उचित सङ्केतसहित भरेका कुराहरूका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- तपाईंले समूहमा सोधेका विभिन्न प्रश्नहरू र ती प्रश्नहरूमा विद्यार्थीहरूले दिएका उत्तरका आधारमा पनि मूल्याङ्कन गर्न सक्नुहुनेछ ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- के तपाईंले विद्यार्थीहरूलाई समूहमा विभाजन गरी सोधेका प्रश्नका उत्तरहरू दिन सिके ?
- संसारको नक्सामा अफ्रिका महादेश पहिचान गरी अफ्रिका महादेशको नक्सा तयार गरी माथि उल्लेख गरिएका कुराहरू भर्न सके ? आदि प्रश्नहरूका आधारमा आफ्नो आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूलाई "तिम्रो समुदायमा" दिइएका कार्यहरू गृहकार्यका रूपमा दिई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

एकाइ - ७.

मानव सभ्यता र हाम्रो विगत

पाठ - १. (क) मानव सभ्यता र हाम्रो विगत

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) मानव सभ्यता र हाम्रो विगतमा रहेका देवलको चित्र बनाउन ।

(ख) त्रिरत्न सौन्दर्यगाथामा लेखिएका वाक्यको अर्थ बताउन ।

(ग) श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहका जीवनीको वयान गर्न ।

(घ) श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहका विजय अभियानको वर्णन गर्न ।

(ङ) पाठका विषयवस्तु अभिनयका रूपमा प्रस्तुत गर्न ।

(च) पाठमा दिइएका नक्सालाई ठूलो बनाई प्रस्तुत गर्न ।

(छ) नक्सामा महत्त्वपूर्ण स्थानहरू भर्न ।

(ज) आफ्ना मातापिताका सफलताका कुरा भन्न समुदायमा योगदान दिने व्यक्तिको जीवनी झल्कने संवाद बनाई अभिनय गर्न ।

(झ) समुदायका मानिसको कामको विवरण तयार गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तु**

- श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको जन्म वि.सं.१७७९ पौष २७ गते तद्नुसार सन् १७३३ जनवरी ७ मा भएको थियो ।
- काठमाडौँ उपत्यकामाथि विजय प्राप्त गर्न नुवाकोटमाथि अधिकार गर्नु आवश्यक थियो ।
- नुवाकोट माथि श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहका पिता नरभुपाल शाहले पनि आक्रमण गरेका भए पनि लडाइमा हार भएको थियो ।
- श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहबाट राजा हुने वित्तिकै नुवाकोटमाथि आक्रमण भएको थियो तर हार भयो ।

- श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको नुवाकोटमाथि दोस्रो पटक आक्रमण गर्दा विजय प्राप्त भयो ।
- नुवाकोटको सुरक्षामा रहेका जयन्त रानाका छोरा शङ्खमणि राना मारिए ।
- नुवाकोटपछिको बेलकोटको युद्धमा जयन्त राना पनि मारिए ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- एकाइ शीर्षकमा दिइएको देवलको चित्र बनाई कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् । प्रदशित चित्रहरूमध्ये उत्कृष्ट तीन चित्र घोषणा गर्न लगाउनुहोस् ।
- त्रिरत्न सौन्दर्यगाथाको अर्थ लेख्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक बालबालिकालाई आफूले लेखेका अर्थ सुनाउन लगाउनुहोस् । त्यस लेखाइबाट तत्कालीन इतिहासको कुन कुरा झल्किन्छ भन्न लगाउनुहोस् ।

  (त्रिरत्न = श्री ५ राजेन्द्र
  = भीमसेन थापा,
  = ललित त्रिपुरासुन्दरी)
- श्री ५ पृथ्वीनारयाण शाहको जीवनी तथा नुवाकोट विजयको कथा बनाई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- मोहिनी र सोनानीका संवाद अभिनय साथ प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । प्रस्तुत गरिएका संवाद र अभिनयका सम्बन्धमा अन्य दर्शक तथा स्रोतालाई टिप्पणी लेख्न लगाउनुहोस् । सबभन्दा राम्रो संवाद र अभिनय गर्नेलाई धन्यवाद दिनुहोस् ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई पाठमा दिइएका नक्सा आफ्नो कापीमा ठूलो पारेर ठाउँ तथा नदीको नाम लेखेर कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्ना मातापिताका सफलताका कथा लेखेर कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् । सबैको मातापिताका सफलताका कथा सङ्कलन गरेर प्रकाशित गराउन लगाउनुहोस् ।
- समुदायको भ्रमण गराई समुदायमा योगदान दिने व्यक्ति पत्ता लगाई योगदान दिएको क्षेत्रसमेत उल्लेख गरी जीवनीको संवाद बनाई अभिनयसाथ प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- समुदायमा क्रियाशील व्यक्तिको गतिविधिको अवलोकन गरेर जीवनी तयार गर्न लगाउनुहोस् । उक्त जीवनी कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- एकीकरण र विस्तारमा अन्तर देखाउँदै श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहबाट एकीकरण भएको कुरा प्रमाणित गर्दै एक निबन्ध तयार गरी कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

तलको तालिकामा बालबालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेको भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि त्यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैँ गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापका निम्ति अङ्क दिनुहोस् ।

क्र.सं	मूल्याङ्कनका क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	चित्र बनाई प्रस्तुत गरेका			१	
२.	अर्थ लेखी सुनाएको			१	
३.	कथा बनाई सुनाएको			१	
४.	संवादको अभिनय गरेको			१	
५.	नक्सा ठूलो पारेर प्रदर्शन गरेको			१	
६.	सफलताको कथा लेखेको			१	
७.	योगदान दिनेको जीवनी लेखेको			१	
८.	समुदायमा सक्रिय व्यक्तिको जीवनी लेखेको			१	
९.	एकीकरण र विस्तारमा फरक छुट्याएर निबन्ध तयार गरेको			१	
			जम्मा अङ्क -	९	

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- बालबालिकाका शिक्षणसिकाइ गतिविधिमा रुचि बढेको आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीको सक्रियताबाट विद्यार्थीको पाठप्रतिको रुचि बढेको थाहा पाइन्छ ।
- मूल्याङ्कन तालिकाको राम्रो नतिजाबाट आत्ममूल्याङ्कन गर्न सजिलो हुन्छ ।
- श्रेणीमापन (Raliug scals)बाट पनि मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । जस्तै; नराम्रो, राम्रो, धेरै राम्रो र उत्कृष्ट गरी चार श्रेणीमा अङ्क विभाजन गरी मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

१. उत्कृष्ट - ३, २. धेरै राम्रो - २,

३. राम्रो - १, ४. नराम्रो - ०

पाठ – १. (ख) एकीकरण अभियानका प्रमुख स्थलहरू

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) मिति र घटनाको आधारमा ऐतिहासिक कथा लेखेर प्रस्तुत गर्न ।

(ख) मिति र घटनाको आधारमा समय रेखा बनाई प्रस्तुत गर्न ।

(ग) आफू र आफ्ना साथीले एक महिनामा गरेका कामको तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न ।

(घ) पाठमा दिइएका चित्र बनाई वर्णन गर्न ।

(ङ) आफ्नो समुदायमा वर्ष दिनमा भएका प्रमुख घटनाको तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न ।

(च) आफ्नो समुदायमा भएका पाँच घरको चित्र बनाई वर्णन गर्न । समुदायमा कुनै घर बनाउन लागेको समय, निर्माण सामग्रीको तयारी र विभिन्न अवस्था झल्कने समय रेखा बनाउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तु**

- वि.सं. १७९९ मा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको राज्यारोहण भएको ।
- राज्यारोहण भएकै वर्ष श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहबाट नुवाकोट आक्रमण र असफलता ।
- वि.सं. १८०१ मा नुवाकोट विजय ।
- नुवाकोट विजय गरेको तीन वर्षमा कीर्तिपुरमाथि पहिलो आक्रमण । कीर्तिपुरको आक्रमणमा गोरखालीहरूको पराजय भएको थियो ।
- कीर्तिपुरमा पराजित भएको ६ वर्षपछि मकवानपुरमाथि विजय ।
- त्यसको लगतै हरिहरपुरमा विजय ।
- वि.सं. १८१९ मा गुरगिन खाँको नेतृत्वमा आएको बङ्गालका शासक मिरकासिमको फौजको पराजय ।
- गुरगिन खाँको पराजय भएको ३ वर्षपछि फेरि दोस्रो पटक कीर्तिपुरमा आक्रमण र हार ।
- त्यसै वर्ष कीर्तिपुरमा नाकाबन्दी र कीर्तिपुर बासीद्वारा आत्मसमर्पण ।
- कीर्तिपुरले आत्मसमर्पण गरेको दोस्रो वर्ष कप्तान किनलकको नेतृत्वमा आएको अङ्ग्रेज फौज पराजित ।
- कप्तान किनलक पराजित भएको एक वर्षपछि कान्तिपुर विजय ।
- कान्तिपुर विजय भएको एघार दिनपछि पाटनमाथि अधिकार ।

- वि.सं.१८२६ मा भक्तपुरमाथि अधिकार ।
- भक्तपुरमाथि विजय गरेको ४ वर्षपछि चौदण्डीमाथि अधिकार ।
- चौदण्डीमाथि विजय प्राप्त गरेको १ वर्षपछि कोसी पारी विजयपुरमा विजय र नेपालको सिमाना पूर्वमा टिस्टा नदी ।
- वि.सं. १८३१ माघ १ मा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको स्वर्गारोहण ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- एकीकरण अभियानका मुख्य बुँदाको आधारमा ऐतिहासिक कथा बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । कथा बनाउँदा तिथि मितिको प्रयोग नगरेर आजभन्दा २०६१ वर्ष अघि भनी सुरु गर्न लगाई घटनाहरू एकएक गरी प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- कक्षाका दुईजना साथी छानेर ती दुईको नाम राखेर कथा सुनेको आधारमा संवाद बनाउन लगाई अभिनय गर्न लगाउनुहोस् । एक जोडाले संवाद बोलेर अभिनय गर्दा दर्शक विद्यार्थीलाई संवादमा छुटेका वा अशुद्धि टिप्न लगाउनुहोस् र अभिनयका राम्रा पक्षमाथि बोल्न लगाउनुहोस् ।
- एकीकरणको प्रमुख घटनाहरूमा मिति समावेश गरेर सूची तयार गर्न लगाउनुहोस् ।
- एकीकरणका घटना र मिति समावेश गरेर समयरेखा र समय तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । समयरेखा र तालिका बनाउँदा स्केलका आधार लिन लगाउनुहोस् । समयरेखा र तालिकामा १ से.मि. = कति वर्ष हो भनी लेख्न लगाउनुहोस् । समयरेखा र तालिका आकार ठाडो र तेर्स्रो दुवै हुन सक्छ भनी जानकारी गराउनुहोस् ।
- समयरेखा र समय तालिकामा घटना र मिति भएको ठाउँमा घटनासँग सम्बन्धित स्थलको चित्र बनाई राख्न लगाउनुहोस् । यसरी चित्र राखेर बनाइएका समयरेखा र समय तालिकालाई चित्राङ्कित समय तालिका भनिन्छ भनी जानकारी गराउनुहोस् ।
- चित्राकिङ्त तालिका प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- पाठमा दिइएका चित्रहरूलाई आफ्नो कापीमा सार्न लगाउनुहोस् र प्रत्येक चित्रमा भएका एकएक कुरा लेख्न लगाउनुहोस् । कक्षामा चित्र प्रदर्शन गर्दै चित्रको वर्णन गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकाले एक महिनामा गरेका कामहरू उल्लेख गर्दै समय तालिका बनाउन लगाउनुहोस् । त्यसपछि आफ्ना कक्षा वा छिमेकका साथीले एक महिनामा गरेका विभिन्न काम मितिसमेत सोधेर टिप्न लगाउनुहोस् र त्यसको आधारमा समय तालिका बनाउन लगाउनुहोस् । आफ्नो र आफ्ना साथीका समय तालिकाका कुरा तुलना गर्दै कथा बनाई तालिका प्रदर्शन र कथा सुनाउन लगाउनुहोस् ।

- पाठमा दिइएका चित्र जस्तै कुनै अन्य ठाउँमा भएका घर वा मन्दिरको एक चित्र बनाई चित्रको विवरण लेखी कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई आफ्ना समुदायमा वर्षदिनमा भएका प्रमुख घटना समेटेर समय तालिका बनाई कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई कक्षाबाट बाहिर आई त्यसको वरिपरिका समुदायमा भएका पाँच घरको चित्र बनाई कक्षाभित्र गएर प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- समुदायमा कुनै घर बनाउन लागेको समय, निर्माण सामग्री तयार गर्दा र अन्य कामको समय उल्लेख गरेर समयरेखा बनाई प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

तलको तालिकामा बालबालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेको भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि त्यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैँ गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापको निम्ति अङ्क १ दिनुहोस् ।

क्र.सं	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	कथा बनाएको र प्रस्तुत गरेको			१	
२.	संवाद लेखेर अभिनय गरेको र प्रमुख बुँदा टिपेको			१	
३.	सूची तयार गरेको			१	
४.	स्केलको प्रयोग गरेर समयरेखा वनाएको			१	
५.	चित्राङ्कित तालिका बनाएको			१	
६.	चित्र सारेको			१	
७.	आफ्नो र आफ्ना साथीको समयरेखा बनाएको			१	
८.	घर र मन्दिरको चित्र बनाएको			१	
९.	समुदायमा वर्ष दिनमा भएको कामको समय तालिका बनाएको			१	
१०.	समुदायका पाँच घरको चित्र बनाएको			१	
११.	समुदायको घर निर्माणसम्बन्धी समय रेखा बनाएको			१	
		जम्मा अङ्क -		११	

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- बालबालिकाले क्रियाकलापप्रति देखाएको अभिरुचिबाट आफ्नो आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- एक पटकको सफलता वा असफलतावाट उत्तेजित नवन्नुहोस् ।
- चित्र बनाउन समय लाग्न सक्छ धैर्य गर्नुहोस् ।

- वि.सं.१८२६ मा भक्तपुरमाथि अधिकार ।
- भक्तपुरमाथि विजय गरेको ४ वर्षपछि चौदण्डीमाथि अधिकार ।
- चौदण्डीमाथि विजय प्राप्त गरेको १ वर्षपछि कोसी पारी विजयपुरमा विजय र नेपालको सिमाना पूर्वमा टिस्टा नदी ।
- वि.सं. १८३१ माघ १ मा श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको स्वर्गारोहण ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- एकीकरण अभियानका मुख्य बुँदाको आधारमा ऐतिहासिक कथा बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । कथा बनाउँदा तिथि मितिको प्रयोग नगरेर आजभन्दा २०६१ वर्ष अघि भनी सुरु गर्न लगाई घटनाहरू एकएक गरी प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- कक्षाका दुईजना साथी छानेर ती दुईको नाम राखेर कथा सुनेको आधारमा संवाद बनाउन लगाई अभिनय गर्न लगाउनुहोस् । एक जोडाले संवाद बोलेर अभिनय गर्दा दर्शक विद्यार्थीलाई संवादमा छुटेका वा अशुद्धि टिप्न लगाउनुहोस् र अभिनयका राम्रा पक्षमाथि बोल्न लगाउनुहोस् ।
- एकीकरणको प्रमुख घटनाहरूमा मिति समावेश गरेर सूची तयार गर्न लगाउनुहोस् ।
- एकीकरणका घटना र मिति समावेश गरेर समयरेखा र समय तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । समयरेखा र तालिका बनाउँदा स्केलका आधार लिन लगाउनुहोस् । समयरेखा र तालिकामा १ से.मि. = कति वर्ष हो भनी लेख्न लगाउनुहोस् । समयरेखा र तालिका आकार ठाडो र तेर्स्रो दुवै हुन सक्छ भनी जानकारी गराउनुहोस् ।
- समयरेखा र समय तालिकामा घटना र मिति भएको ठाउँमा घटनासँग सम्बन्धित स्थलको चित्र बनाई राख्न लगाउनुहोस् । यसरी चित्र राखेर बनाइएका समयरेखा र समय तालिकालाई चित्राङ्कित समय तालिका भनिन्छ भनी जानकारी गराउनुहोस् ।
- चित्राकिङ्त तालिका प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- पाठमा दिइएका चित्रहरूलाई आफ्नो कापीमा सार्न लगाउनुहोस् र प्रत्येक चित्रमा भएका एकएक कुरा लेख्न लगाउनुहोस् । कक्षामा चित्र प्रदर्शन गर्दै चित्रको वर्णन गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकाले एक महिनामा गरेका कामहरू उल्लेख गर्दै समय तालिका बनाउन लगाउनुहोस् । त्यसपछि आफ्ना कक्षा वा छिमेकका साथीले एक महिनामा गरेका विभिन्न काम मितिसमेत सोधेर टिप्न लगाउनुहोस् र त्यसको आधारमा समय तालिका बनाउन लगाउनुहोस् । आफ्नो र आफ्ना साथीका समय तालिकाका कुरा तुलना गर्दै कथा बनाई तालिका प्रदर्शन र कथा सुनाउन लगाउनुहोस् ।

- पाठमा दिइएका चित्र जस्तै कुनै अन्य ठाउँमा भएका घर वा मन्दिरको एक चित्र बनाई चित्रको विवरण लेखी कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई आफ्ना समुदायमा वर्षदिनमा भएका प्रमुख घटना समेटेर समय तालिका बनाई कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई कक्षाबाट बाहिर आई त्यसको वरिपरिका समुदायमा भएका पाँच घरको चित्र बनाई कक्षाभित्र गएर प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- समुदायमा कुनै घर बनाउन लागेको समय, निर्माण सामग्री तयार गर्दा र अन्य कामको समय उल्लेख गरेर समयरेखा बनाई प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

तलको तालिकामा बालबालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेको भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि त्यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैँ गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापको निम्ति अङ्क १ दिनुहोस् ।

क्र.सं	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	कथा बनाएको र प्रस्तुत गरेको			१	
२.	संवाद लेखेर अभिनय गरेको र प्रमुख बुँदा टिपेको			१	
३.	सूची तयार गरेको			१	
४.	स्केलको प्रयोग गरेर समयरेखा बनाएको			१	
५.	चित्राङ्कित तालिका बनाएको			१	
६.	चित्र सारेको			१	
७.	आफ्नो र आफ्ना साथीको समयरेखा बनाएको			१	
८.	घर र मन्दिरको चित्र बनाएको			१	
९.	समुदायमा वर्ष दिनमा भएको कामको समय तालिका बनाएको			१	
१०.	समुदायका पाँच घरको चित्र बनाएको			१	
११.	समुदायको घर निर्माणसम्बन्धी समय रेखा बनाएको			१	
			जम्मा अङ्क -	११	

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- बालबालिकाले क्रियाकलापप्रति देखाएको अभिरुचिबाट आफ्नो आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- एक पटकको सफलता वा असफलताबाट उत्तेजित नबन्नुहोस् ।
- चित्र बनाउन समय लाग्न सक्छ धैर्य गर्नुहोस् ।

पाठ - २. राजेन्द्रलक्ष्मीको शासनकाल

घन्टी : ३

१. उद्देश्य

(क) राजेन्द्रलक्ष्मीले गरेका कामलाई आफ्नैं तर्फबाट व्यक्त गर्न ।

(ख) राजेन्द्रलक्ष्मीले व्यक्त गरेको भनाइलाई मुक्त अभिनयसाथ व्यक्त गर्न ।

(ग) राजेन्द्रलक्ष्मीले व्यक्त गरेका कुरालाई संवादमा परिवर्तन गर्न ।

(घ) राजेन्द्रलक्ष्मी संवादलाई नृत्य शैलीमा प्रस्तुत गर्न ।

(ङ) आफ्ना तीन पुस्ताका तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न ।

(च) राष्ट्रको भलाइका निम्ति काम गर्न साथीलाई चिठी लेख्न ।

(छ) आफ्नो जीवनमा घटेका घटना लेखेर कक्षामा सुनाउन ।

(ज) समुदायको भ्रमण गरेर राष्ट्रको विकासमा योगदान दिने नारीको दिनचर्याको टिपोट गर्न ।

(झ) राष्ट्रको विकासमा योगदान दिने नारीको जीवनी तयार गरी कक्षामा सुनाउन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तु

- वडामहारानी राजेन्द्रलक्ष्मीका पिता पाल्पाका राजा मुकुन्दसेन द्वितीय थिए ।
- राजेन्द्रलक्ष्मीको विवाह श्री ५ प्रतापसिंह शाहसँग भएको थियो ।
- श्री ५ प्रतापसिंह शाहको मृत्यु २६ वर्षको अल्पायुमा भयो ।
- श्री ५ रणबहादुर शाहको मुमा राजेन्द्रलक्ष्मीबाट नायवी ग्रहण ।
- राजेन्द्र लक्ष्मी र देवर बहादुर शाहको संयुक्त शासन सञ्चालन ।
- पछि भाउजु देवरमा मत भिन्नता ।
- चौविसी राज्यहरूमाथि आक्रमण
- कास्की, लमजुङ र तनहुँमा गोरखालीको अधिकार ।
- अन्य चौविसी राज्यहरूमाथि गोरखाको अधिकारमा ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- बालबालिकालाई अभिनय साथ राजेन्द्रलक्ष्मीले बोलेका कुरा भन्न लगाउनुहोस् । यसरी एकजनाले अभिनय साथ भनेको कुरालाई अर्को एकजनालाई ईशाराद्वारा व्यक्त गर्न लगाउनुहोस् । एक समूहले अभिनय गर्दा दर्शक स्रोताहरूले गरिएका कामहरू एकएक गरेर टिप्न र सुधारका निम्ति सुझाव पनि टिप्दै गएर अन्त्यमा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई राजेन्द्रलक्ष्मीले बोलेको कुरा नृत्यशैलीमा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- यस्तो नृत्य गर्न लगाउँदा आफूले जानेको कुनै पनि नृत्य गर्न लगाउनुहोस् । त्यसपछि राजेन्द्रलक्ष्मीले बोलेको कुरालाई आधार बनाई नृत्य गर्न लगाउनुहोस् । जस्तै; मेरो नाम राजेन्द्रलक्ष्मी हो भन्ने देखाउन नृत्य शैलीमा दायाँ हात आफ्नो छात्तीमा राख्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई सबभन्दा माथि आफ्ना हजुरवुवा र हजुरमुमाको नाम, त्यसपछि आफ्ना आमाबुवाको नाम र अन्त्यमा आफ्ना भाइ बहिनीका नाम राखेर तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- राजेन्द्रलक्ष्मीको कामको उदाहरण दिँदै आफ्ना साथीलाई राष्ट्रको भलाइका निम्ति काम गर्न चिठी लेखेर कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् । सुन्ने बालबालिकाहरूले चिठीमा थप्नुपर्ने कुराहरू टिप्दै गर्न निर्देशन दिनुहोस् । सबैले चिठी सुनाई सकेपछि चिठीमा थप्नुपर्ने कुरा भन्न लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्ना जीवनमा घटेका महत्त्वपूर्ण घटनाहरूका कथा लेखेर सुनाउन लगाउनुहोस् । अन्य स्रोताहरूलाई कथा भन्नेको नाम, कथाका विषयवस्तु र कथा मनपर्ने कारण लेख्न र भन्न लगाउनुहोस् ।
- समुदायको भ्रमण गरेर राष्ट्रको विकासमा योगदान दिने नारीको दिनचर्याको अवलोकनको टिपोट गरेर कथा बनाई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

तलको तालिकामा बालबालिकाले निर्देशन पाल्न गरेको भए ठीक (√) र नगरेको भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि त्यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैँ गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापका निम्ति अङ्क १ दिनुहोस् ।

क्र.सं.	मूल्याङ्कनका क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	अभिनय गरेको			१	
२.	नृत्य गरेको			१	
३.	तीन पुस्ताको तालिका बनाएको			१	
४.	साथीलाई चिठी लेखेको			१	
५.	घटनाको कथा लेखेको			१	
६.	दिचर्याको टिपोट गरेको			१	
७.	वादविवादमा भाग लिएको			१	
			जम्मा अङ्क -	७	

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- यस पाठमा बालबालिकाले कति प्रतिशत क्रियाकलाप सम्पन्न गरे त्यसका आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- आफ्नो मूल्याङ्कनपछि अझै सक्रियतासाथ बालबालिकालाई सक्रिय बनाउनुहोस् ।

पाठ – ३. राणाकालीन प्रधानमन्त्रीहरूका सामाजिक कार्यहरू

घन्टी : ३

१. उद्देश्य

(क) राणा प्रधानमन्त्री भीमशमशेर मृत्युदण्ड उन्मुलन गर्न जारी गरेको सनदको अर्थ बताउन ।

(ख) राणा शासनकालमा भएका सामाजिक काम झल्कने अभिनय गर्न ।

(ग) राणा शासनकालमा भएका सामाजिक सुधारको समय तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न ।

(घ) राणा शासनकाल सम्बन्धमा सोध्न प्रश्न बनाउन ।

(ङ) प्रश्नमा आवश्यक सुधार गर्न ।

(च) राणा शासनकालमा मृत्युदण्ड कायम रहेको पत्ता लगाउन ।

(छ) राणा शासनकालमा भएको मृत्युदण्ड सम्बन्धमा सम्पादकलाई चिठी लेख्न ।

(ज) २०४७ सालको संविधानले मृत्युदण्ड खारेज गरेको कुराको समर्थन गर्दै समाचार बनाउन ।

(झ) राणा शासनकालमा बनेका वस्तुको निर्माण मिति, बनाउने व्यक्ति र त्यसबाट हुने फाइदाको उल्लेख गर्दै पुरातत्व विभागलाई पत्र लेख्न ।

(ञ) पुरातात्विक वस्तुको संरक्षणका निम्ति एक महिनाको कार्यक्रम बनाउन ।

(ट) आफूले बनाएको कार्यक्रमअनुसार काम गर्दा भएका सुधार टिपेर ल्याई कक्षामा सुनाउन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तु

- वि.सं.१९८८ श्रावण ४ गते प्रधानमन्त्री भीमशमशेरले मृत्यु दण्ड उन्मुलन गर्ने सनद जारी ।
- मृत्युदण्ड उन्मुलन गरेकाले प्रचण्ड गोरखाका सदस्यलाई दामल गरी जन्म कैद ।
- जुद्ध शमशेरद्वारा सनदको उल्लेख गर्दै चार सहिदलाई मुत्यु दण्ड ।
- श्री ५ सुरेन्द्र र जङ्गबहादुरको शासनकालमा बनेको मुलुकी ऐनमा विदेशमा शिवालय धर्मशाला बनाउनु भन्ने उल्लेख ।
- जङ्गबहादुरको ३१ वर्षको शासनकालमा मुलुकी ऐन लागू र गिद्धेप्रेसको स्थापना ।
- रणोद्वीप सिंह ८ वर्षको शासनकालमा संस्कृत पाठशाला र छात्राबासको व्यवस्था ।
- वीरशमशेरको १६ वर्षको शासनकालमा वीर अस्पताल, वीर पुस्तकालय र वीर धाराको निर्माण ।

- देवशमशेरको ११४ दिनको शासनकालमा देशका विभिन्न भागमा पाठशाला स्थापना र गोरखापत्रको प्रकाशन ।
- चन्द्रशमशेरको २८ वर्षको शासनकालमा सती र दासप्रथाको अन्त्य र त्रिचन्द्र कलेजको स्थापना ।
- भीमशमशेरको ३ वर्षको शासनकालमा मृत्यु दण्डलाई कैदमा परिणत ।
- जुद्धशमशेरको १३ वर्षको शासनकालमा औद्योगीकीकरणको सुरुवात ।
- पद्मशमशेरको ३ वर्षको शासनकालमा कन्या पाठशाला, प्रौढ शिक्षाको व्यवस्था र वैधानिक कानुन निर्माण ।
- मोहनशमशेरको २ वर्षको शासनकालमा शिक्षकहरूको सङ्ख्या र तलवमा वृद्धि, सरकारी तथा गैरसरकारी पदहरूको विज्ञापन । राष्ट्रसङ्घको सदस्य हुने प्रयास ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- कक्षालाई चार समूहमा विभाजित गर्नुहोस् र प्रत्येक समूहलाई मृत्युदण्डको पिडामाथि छलफल गरेर टिपोट तयार गर्न लगाउनुहोस् । त्यसपछि भीमशमशेरले मृत्युदण्ड उन्मुलन गर्नुपर्ने कारण केके हुनसक्छ र त्यसबाट कस्ताकस्ता सकारात्मक कुरा भएका हुनसक्छ आदि बारेमा छलफल पछि टिपेर कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- भीमशमशेरको मृत्युदण्डसम्बन्धी सनदको अर्थ भन्न लगाउनुहोस् र सनदलाई सरल नेपाली भाषामा लेखेर सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- केही बालबालिकालाई राणा शासनकालमा भएका सामाजिक कामहरूको मुक्त अभिनय गर्न लगाउनुहोस् र अन्य बालबालिकालाई मुक्त अभिनयद्वारा व्यक्त गरिएका र लेखिएका कुराहरू भन्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई राणा शासनकालमा भएका सुधारको सम्बन्धमा सोध्न प्रश्न बनाउन लगाउनुहोस् । बनाइएका प्रश्नलाई आपसी छलफलपछि सुधार्न लगाउनुहोस् । सुधारिएका सबभन्दा राम्रो प्रश्न कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- भीमशमशेरले मृत्युदण्ड उन्मुलन गरे पनि राणा शासनकालमा नै मृत्युदण्ड दिएको उदाहरण प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- राणा शासनकालमा मृत्युदण्ड कायम रहेको उदाहरण दिँदै सम्पादकलाई चिठी लेखेर कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई २०४७ सालको संविधानमा मृत्युदण्ड खारेज गरेको कुरा उल्लेख गर्दै

समाचार बनाई सुनाउन लगाउनुहोस् । समाचार बनाउन तत्कालीन समाचारको खोजी गर्न पनि लगाउनुहोस् ।

- राणाशासनकालमा बनेका कुनै पनि वस्तुको चित्र बनाई कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- समुदायमा राणा शासनकालमा बनेका वस्तुको निर्माण मिति, बनाउने व्यक्ति र त्यसबाट हुने फाइदा उल्लेख गर्दै त्यसको संरक्षणको निम्ति पुरातत्व विभागलाई पत्र लेखेर कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- समुदायमा भएका पुरातात्विक वस्तुको संरक्षणका निम्ति एक महिनाको कार्यक्रम बनाई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् । सबभन्दा राम्रो कार्यक्रम छनोट गरेर त्यसअनुसार काम गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई आफूले बनाएका कार्यक्रमअनुसार काम गर्दा भएका सुधार टिपेर ल्याई कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।

४. मल्याङ्कन

तलको तालिकामा बालबालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेको भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि त्यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैँ गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापको निम्ति अङ्क १ दिन लगाउनुहोस् ।

क्र.सं.	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	छलफलमा सहभागी भएको			१	
२.	सनदको अर्थ भनेको			१	
३.	मुक्त अभिनय गरेको			१	
४.	प्रश्न बनाएको			१	
५.	उदाहरण प्रस्तुत गरेको			१	
६.	सम्पादकलाई चिठी लेखेको			१	
७.	समाचार बनाएको			१	
८.	चित्र बनाएको			१	
९.	कार्यक्रम बनाएको			१	
१०.	सुधारका कुरा टिपेको			१	
	जम्मा अङ्क -			१०	

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- विद्यार्थीका क्रियाकलापबाट आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूले पूर्ण सन्तुष्टिका साथ सबैं काम गरेमा तपाईं पूर्ण सफल मानिनु हुनेछ ।
- मूल्याङ्कन तालिकाबाट पूर्ण मूल्याङ्कनको अनुभव नभएमा श्रेणी मापनको आधारमा नराम्रो राम्रो, धेरै राम्रो, अति धेरै राम्रो भनी श्रेणी मापन गर्नुहोस् ।
- आत्मसन्तुष्टि नभएसम्म क्रियाकलापहरू पटकपटक दोहोऱ्याउनुहोस् ।

पाठ - ४. श्री ५ महेन्द्रको सामाजिक सुधार

घन्टी : ३

१. उद्देश्य

(क) श्री ५ महेन्द्रको सामाजिक सुधार समेटेर भाषण गर्न ।

(ख) श्री ५ महेन्द्रको सामाजिक सुधारको चर्चा गर्न गोष्ठीमा सहभागी हुन ।

(ग) समुदायमा गएर छोराछोरीमा भेदभाव गरिएको कुरा पत्ता लगाउन ।

(घ) पढ्न नजाने बालबालिकालाई पढ्न सहयोग गर्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तु

- २०१८ सालमा श्री ५ महेन्द्रबाट कानुनविद् शम्भुप्रसाद ज्ञवालीको अध्यक्षतामा कानुन आयोग गठन गरिएको । पूर्व पश्चिम राजमार्ग निर्माण गर्ने योजना भएको ।
- २०२० साल भाद्र १ गते नेपाल अधिराज्यभर मुलुकी ऐन लागू भएको ।
- मुलुकी ऐन लागू भएको दिनलाई मुक्ति दिवसको रूपमा लिइएको ।
- मुलुकी ऐनमा जात, वर्ण, धर्म, लिङ्गका आधारमा भेदभाव गर्न नपाइने उल्लेख ।
- श्री ५ महेन्द्रबाट विज्ञान अध्ययन गोष्ठीको उद्घाटन गर्दै शान्ति, सुख र समृद्धिका लागि काम गर्न निर्देश ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- बालबालिकालाई चार समूहमा विभाजित गर्नुहोस् र समाज सुधारका निम्ति गर्नुपर्ने चार ओटा कामको शीर्षक छानेका हुन घोषणा गर्न लगाउनुहोस् । एक समूहले छानेका शीर्षक अर्कोसँग मिल्न गएमा एउटा समूहलाई शीर्षक परिवर्तन गर्न लगाउनुहोस् । यसरी चार समूहले शीर्षक छनोट गरिसकेपछि प्रत्येक समूहलाई आफ्ना समूहका साथीको वीचमा छलफल गराई छानेको शीर्षकमा भाषण तयार गर्न लगाउनुहोस् ।
- चार समूहलाई दसदस मिनेटमा सक्ने गरी चारओटा गोष्ठीको कार्यक्रम वनाउन लगाउनुहोस् र गोष्ठी सञ्चालन गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक समूहलाई आफूले तयार गरेको मुख्य भाषण पढ्न लगाउनुहोस् । अन्य समूहका बालवालिकालाई त्यसमाथि टिप्पणी गर्न लगाउनुहोस् ।

- चार समूहलाई श्री ५ महेन्द्रको सामाजिक सुधारलाई समेटेर चारओटा भाषण तयार गर्न लगाई कक्षामा पढ्न लगाउनुहोस् ।
- चार समूहलाई श्री ५ महेन्द्रको सामाजिक सुधारलाई समाचारको रूपमा लेखेर प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । समूहका प्रत्येकलाई छुट्टाछुट्टै समाचार वनाई सवभन्दा राम्रो छानेर प्रस्तुत गराउन पनि सकिन्छ ।
- बालबालिकालाई समुदायमा पठाएर पढ्ने कुरामा बालक र बालिकामा भेदभाव गरिएको छ कि पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् । यसरी भेदभाव गरिएको भए यिनका अभिभावकलाई सम्झाई छोराछोरी दुवैलाई पाठशाला पठाउन अनुरोध गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई समुदायमा गएर पढ्नबाट वञ्चित बालबालिकालाई पढाई दिने समय मिलाउन र कक्षामा भन्न लगाउनुहोस् । यसबाट पाठशाला जाने बालबालिकालाई शिक्षण गर्ने अनुभव हुन्छ भने नजानेले पढ्न सिक्छन् भन्ने कुरा बताई दिनुहोस् ।

४. मल्याङ्कन

तलको तालिकामा बालबालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेको भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि त्यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैं गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापको निम्ति अङ्क १ दिन लगाउनुहोस् ।

क्र.सं.	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	शीर्षक छानेर भाषण बनाएको	√		१	
२.	गोष्ठीको कार्यक्रम बनाएको	√		१	
३.	भाषण पढेको	√		१	
४.	समाचार बनाएको	√		१	
५.	खेलमा भाग लिएको	√		१	
६.	समुदायको भ्रमण गरेको	√		१	
७.	पढ्न सहयोग गरेको	√		१	
	जम्मा अङ्क -			७	

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- बालबालिकाका सहभागिताका आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- स्पष्ट निर्देशनको अभावमा पनि बालबालिका अलमलिन सक्छन् । त्यसैले स्पष्टसँग बुझ्ने गरी निर्देशन दिनुहोस् ।
- आत्ममूल्याङ्कनको आधारमा शिक्षणमा सुधार गर्दै जानुहोस् ।
- पेसाका आधारमा जातको निर्माण भएको कुरालाई ख्याल गरी यो सन्देश विद्यार्थीहरूसम्म पुऱ्याउँदा उपयुक्त हुन्छ ।

पाठ – ५. प्राचीन रोमको सभ्यता

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) रोमको सभ्यतासम्बन्धी संवाद बनाई प्रस्तुत गर्न,

(ख) पुस्तक लेखन सम्बन्धमा विचार व्यक्त गर्न,

(ग) सन्दर्भ ग्रन्थको सूची तयार गर्न,

(घ) रोमको भौगोलिक स्थितिको अन्तर्वार्ता लिन र तालिका बनाउन,

(ङ) समुदायको भ्रमण गरेर भाषा, कला र संस्कृतिको विकाससम्बन्धी प्रश्न सोधेर प्रतिवेदन तयार गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तु**

- समुद्री किनारदेखि १२ माइल टाढा टाइवर नदीको किनारमा रोम सहर रहेको छ ।
- रोमलस र रोमस नामका दाजुभाइको नामबाट रोमको नाम रहन गएको ।
- पैट्रिसियन र प्लेवियनको बीचमा सङ्घर्ष
- प्लेवियनहरू गरिब थिए । यिनका अधिकार खोसिएका थिए ।
- यी दुवैका बीचमा सम्झौता भयो ।
- प्लेवियनहरूले अधिकार प्राप्त गरे जसलाई बाह्रपाता (Twelve table) भनिन्छ ।
- रोमनहरूले उत्तरी अफ्रिकाको एउटा शक्तिशाली राज्य कार्थेजमाथि आक्रमण गरे जसलाई ट्युनिक युद्ध भनिन्छ ।
- कार्थजको हार भएपछि यहाँका बासिन्दा रोमका दास भए ।
- रोमका सम्राट जुलियस सिजरले रोमको साम्राज्य पश्चिमा स्पेनदेखि पूर्वमा युफ्रेल्स नदी, दक्षिणमा सहारा र उत्तरमा बेलायतसम्म फैलाए ।
- अगट्स सिजरको समयलाई रोमको स्वर्णयुग भनिन्छ ।
- रोममा नै सर्वप्रथम कानुनको निर्माण भयो ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

- रोमको सभ्यता झल्कने संवाद बनाउन लगाउनुहोस् । सबैले संवाद बनाई सकेपछि प्रत्येकलाई

आफूले बनाएका संवाद पढ्न लगाउनुहोस् । सबभन्दा बढी विषयवस्तु समेटिएका संवाद कसले बनाएको छ पत्ता लगाउन भन्नुहोस् । त्यस्तो संवाद दुई तीन पटकसम्म भन्न लगाउनुहोस् ।

- सबै बालबालिकालाई रोमन साम्राज्यको नक्सा बनाई प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- जुलियस सिजरको चित्र ठूलो पारेर बनाउन लगाई प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- रोमको सभ्यता कथाको रूपमा लेखेर कक्षामा सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई यिनलाई कस्तो पुस्तक मन पर्छ लेख्न लगाउनुहोस् । सबैले लेखि सकेपछि ती सबैलाई एउटा ठूलो कागजमा लेखेर सबैले देख्ने र पढ्ने गरी टाँस्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पुस्तकालयमा गएर रोमको सभ्यताको विषयमा लेखिएका पुस्तकको सूची तयार गर्न लगाउनुहोस् र सबैले पढ्ने गरी टाँस्न लगाउनुहोस् । पाठशालाका पुस्तकालयमा उक्त पुस्तकहरू राख्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई समुदायमा पठाई मानिसहरूलाई रोमको भौगोलिक स्थितिसम्बन्धी प्रश्न र प्राप्त जवाफलाई तालिकामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मल्याङ्कन

तलको तालिकामा बालबालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेको भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । बालबालिकालाई पनि त्यस्तै तालिका बनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैं गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापको निम्ति अङ्क १ दिन लगाउनुहोस् ।

क्र.सं	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	संवाद सस्मरणको अभ्यास गर्न सकेको				
२.	रोमन साम्राज्यको नक्सा बनाएको				
३	जुलियस सिजरको चित्र बनाएको				
४.	रोमको सभ्यताको कथा लेखेर				
५.	बालबालिकाले मन पर्ने पुस्तक सम्बन्धमा धारणा प्रस्तुत गरेको				
६.	पुस्तकको सूची तयार पारेको				
७.	रोमको भौगोलिक अवस्थाको जानकारीको तथ्याङ्क सङ्कलन गरेको				
	जम्मा अङ्क -				

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- विद्यार्थीका क्रियाकलापका आधारमा आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

पाठ - ६. पुनर्जागरण

घन्टी : ३

१. उद्देश्य

(क) पुनर्जागरणसम्बन्धी चिठी पढेर सुनाउन,

(ख) पुनर्जागरणमा भएका आविष्कारलाई वर्तमान युगमा आफूले प्रयोग गरेका कुराको वयान गर्न,

(ग) पाठमा दिइएका विषयवस्तुको आधारमा मिति, नाम र काम देखाउने गरी तालिका बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न,

(घ) पाठमा दिइएका विषयवस्तु र अन्य पुस्तकको आधारमा संवाद बनाई कक्षामा अभिनय गरी देखाउन,

(ङ) समुदायमा उपलब्ध आधुनिक यन्त्रको चित्र बनाई वर्णन गर्न,

(च) यन्त्रको फाइदाको विषयमा सोधेर प्रतिवेदन तयार गर्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तु

- पुनर्जागरणको प्रारम्भ इटलीबाट भयो र जर्मनी, फ्रान्स र बेलायत हुँदै सारा युरोपमा फैलियो ।
- पुनर्जागरण कालमा साहित्य, कला, विज्ञान र भौगोलिक खोजका क्षेत्रमा अभूतपूर्व प्रगति भयो ।
- इटलीका महाकवि अलिधेरी दाँतेले विश्व प्रसिद्ध ग्रन्थ डिमाइन कमेडीको रचना गरेका थिए ।
- इटलीका अर्का मानवतावादी साहित्यकार पेट्रार्क थिए ।
- लियोनार्दो दा भिन्ची, माइकल एन्जेलो, राफेलो सान्जियो पुनर्जागरणकालीन इटलीका प्रसिद्ध चित्रकार हुन् ।
- लियोनार्दो दा भिन्चीका प्रसिद्ध चित्र मोनालिसा हो ।
- माइकल एन्जेलोको र लास्ट जजमेन्ट विश्व प्रसिद्ध चित्र हो ।
- द लास्ट जजमेन्ट सिस्टाइन चापेल नामको घरको भित्तामा बनाइएको छ ।
- लोरेन्जो गिवर्टी र डेनाटेलो इटलीका प्रसिद्ध मूर्तिकार हुन् ।
- फिलियो ब्रुनेलेस्की इटलीका वास्तुकला विशेषज्ञ हुन् ।
- इटलीका प्रसिद्ध वैज्ञानिक ग्यालिलियोले दुरविनको आविष्कार गरेर पृथ्वी र अन्य ग्रह सूर्यको वरिपरि घुम्दछ भन्ने देखाई दिए ।

- पुनर्जागरणले गर्दा भौगोलिक खोजको युगको थालनी ।
- स्पेनका राजा फर्डिनेन्ड र रानी इसावेलाले क्रिस्टोफर कोलम्बसलाई पूर्वीय देशको भ्रमण गर्न पठाए ।
- क्रिस्टोफर कोलम्बसले अमेरिका पत्ता लगाए ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

- बालबालिकालाई एकपटक मनमनै पाठमा दिइएको चिठी पढ्न लगाउनुहोस् । त्यसपछि त्यस चिठीलाई सबभन्दा छिटछिटो बुझ्न सक्ने गरी कसकसले पढ्न सक्छ सोध्नुहोस् । छिटछिटो पढ्न सक्नेमध्ये चार जनालाई सबैले सुन्ने गरी पढ्न लगाउनुहोस् । घडी भएका एक विद्यार्थीलाई घडी हेरेर कसकसले कति समयमा पढ्न सके भन्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पुनर्जागरण कालमा भएका कुनकुन आविष्कारहरू वर्तमान युगमा प्रयोग गरिएका छन् लेखेर सुनाउन लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पाठमा दिइएका विषयवस्तुको आधारमा वर्ष, नाम र काम देखाउने तालिका बताई प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई पुस्तकालयमा गएर विश्वको इतिहासमा पुनर्जागरणसम्बन्धी पाठ पढ्न लगाउनुहोस् । पाठमा दिइएका विषयवस्तु र विश्वको इतिहासमा लेखिएका कुराका आधारमा संवाद बनाइ अभिनय गरी प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- समुदायमा उपलब्ध आधुनिक कुनै एक यनत्रको चित्र बनाई चित्रमुनि त्यसको वर्णन लेखी कक्षामा प्रदर्शन गर्न लगाउनुहोस् ।
- बालबालिकालाई समुदायमा पठाई आधुनिक यन्त्रबाट भएका फाइदा सोधेर प्रतिवेदन तयार गर्न लगाउनुहोस् । बालबालिकाहरूलाई एक अर्काका प्रतिवेदनमा सुधार गर्नुपर्ने र राम्रा कुरा लेख्न लगाउनुहोस् । साथीले दिएका सुझावका आधारमा प्रतिवेदनमा सुधार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।
- एकाइका सारांश र पाठमा दिइएका शब्दार्थको विभिन्न वाक्य बनाई ऐतिहासिक लेख तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मल्याङ्कन

तलको तालिकामा वालवालिकाले निर्देशन पालन गरेको भए ठीक रेजा (√) र नगरेको भए गुणन चिह्न (×) दिनुहोस् । वालवालिकालाई पनि त्यस्तै तालिका वनाई आफ्नो मूल्याङ्कन आफैं गर्न लगाउनुहोस् । प्रत्येक क्रियाकलापको निम्ति अङ्क १ दिन लगाउनुहोस् ।

क्र.सं.	मूल्याङ्कन क्षेत्र	ठीक	बेठीक	अङ्क	कैफियत
१.	वुझ्ने गरी छिटछिटो चिठी पढेको	√		१	
२.	वर्तमान युगमा आविष्कारको प्रयोग पत्ता लगाएको	√		१	
३	आविष्कारको वर्ष, नाम र कामको तालिका वनाएको	√		१	
४.	पुस्तकालयको प्रयोग गरेर संवाद वनाएको	√		१	
५.	यन्त्रको चित्र वनाएको	√		१	
६.	प्रतिवेदन तयार गरेको	√		१	
७.	ऐतिहासिक लेख	√		१	
	जम्मा अङ्क -			७	

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- विद्यार्थीका गरेका क्रियाकलापवाट आत्ममूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- पुनर्जागरण नभएको भए के हुन्थ्यो र कसो गरेमा पुनर्जागरण हुन्छ ? विद्यार्थीहरूलाई अन्तर्क्रियामार्फत् जानकारी गराउनुहोस् ।

एकाइ - ८.

हाम्रो आर्थिक क्रियाकलाप

पाठ - १. कृषि उत्पादनका प्रमुख क्षेत्रहरू

घन्टी: ३

१. **उद्देश्य**

(क) कृषि उत्पादनका प्रमुख क्षेत्रहरूलाई नक्सामा देखाउन ।

(ख) बालीलाई खाद्य र नगदेबालीमा वर्गीकरण गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

- हावापानी, वर्षा र माटोका आधारमा कृषि उत्पादन कतै बढी र कतै कम हुन्छ ।
- कृषि उत्पादनका प्रमुख क्षेत्रहरूलाई उत्पादनका आधारमा पनि छुट्टयाउन सकिन्छ ।
- बालीलाई खाद्य र नगदे बालीमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।
- खाद्यबालीमा धान, मकै, गहुँ, जौ, कोदो, फापर आदि पर्दछन् ।
- नगदेबालीमा उखु, जुट, तेलहन, सुर्ती, आलु, चिया, कफी, कपास, अलैंची आदि पर्दछन् ।
- न्यानो हावापानी, पर्याप्त वर्षा र मलिलो माटोमा धान उत्पादन हुन्छ ।
- तराईका जिल्लाहरू र पहाडका बँसीहरूमा धान बढी उत्पादन हुन्छ ।
- उपयुक्त (समशीतोष्ण) हावापानी, वर्षा, मलिलो, बलौटे र अन्य माटोमा मकै उत्पादन हुन्छ । मकै नेपाल अधिराज्यका पहाडी प्रदेशका जिल्लाहरू र हिउँदमा तराईका जिल्लाहरू समेतमा हुन्छ ।
- न्यानो हावापानी, पर्याप्त वर्षा र मलिलो माटोमा उखु, जुट, सुर्ती, तेलहन आदि उत्पादन हुन्छ ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

(क) कृषि उत्पादनका प्रमुख क्षेत्रहरूलाई बालीका आधारमा छुट्टयाउन लगाउनुहोस् । धान, मकै, गहुँ, कोदो, जौ उत्पादन हुने क्षेत्रहरूलाई नेपालको नक्सामा सङ्केत गरी देखाउन लगाउनुहोस् ।

यसै गरी उखु, जुट, सुर्ती, तेलहन, आलु, चिया, कफी, अलैंची, कपास उत्पादन हुने प्रमुख क्षेत्रलाई नेपालको नक्सामा देखाउन लगाउनुहोस् । विद्यार्थीहरूलाई समूहमा विभाजन गरी यो कार्य गर्न लगाउनुहोस् । पालैपालो प्रस्तुत गर्न लगाई बाँकी समूहलाई मूल्याङ्कन पनि गर्न लगाउनुहोस् ।

(ख) बालीलाई वर्गीकरण गर्न लगाउनुहोस् । वर्गीकरण गर्दा कक्षालाई दुई समूहमा विभाजन गरी खाद्यबाली र नगदेबाली केके हुन् ? तिनीहरू कस्ता मौसम र ठाउँमा हुन्छन् र आर्थिक विकासमा कस्तो योगदान पुऱ्याउँछन् भन्ने विषयमा वादविवाद गराउनुहोस् । खाद्यबाली र नगदेबालीका फाइदाहरूसमेत काडबोर्डमा लेख्न लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । जुन समूहले राम्रो तर्क दिन सक्छ त्यसलाई पुरस्कृत गर्नुहोस् र अर्को समूहलाई स्यावासी दिनुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूलाई योजना कार्य दिई आफ्नो समुदायमा उत्पादन हुने वाली, ती बालीका लागि आवश्यक वर्षा, हावापानी र माटो कस्तो चाहिन्छ, त्यस सम्बन्धमा विवरण तयार गर्न लगाउनुहोस् ।

विवरणको नमुना निम्नानुसार हुन सक्नेछ :

क्र.सं	विवरण	हावापानी, वर्षा र माटो
१.	आफ्नो समुदायमा उत्पादन हुने बाली	मकै
२.	मकै उत्पादनका लागि आवश्यक हावापानी	समशीतोष्ण जलवायु
३.	मकै उत्पादनका लागि आवश्यक वर्षा	उपयुक्त वर्षा
४.	मकै उत्पादनका लागि आवश्यक माटो	मलिलो, वलौटे र अन्य माटो

४. मूल्याङ्कन

(क) नेपालको नक्सामा कृषि उत्पादनका प्रमुख क्षेत्रहरूलाई वालीका आधारमा छुट्टयाए/नछुट्टयाएको अवलोकन गरी विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । विद्यार्थीहरूले सवै वालीहरूलाई राम्रोसँग सङ्केत गरी नक्सामा देखाएमा उत्कृष्ठ ठहऱ्याई पुरस्कृतसमेत गर्नुहोस् । सङ्केतकै आधारमा कुन बाली कहाँ वढी उत्पादन हुन्छ भन्ने कुरा पत्ता लगाउन सजिलो पर्दछ ।

(ख) खाद्य र नगदेवाली केके हुन् ती कुनकुन ठाउँमा, कहिले र कस्तो हावापानीमा उत्पादन हुन्छन् भनी तर्कपूर्ण ढङ्गले प्रस्तुत गरे नगरेको आधारमा विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन निम्न आधारमा गर्न सकिनेछ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) विद्यार्थीहरूलाई समूहमा विभाजन गरी साना उद्योगले देशको आर्थिक विकासमा पुऱ्याउने योगदान सम्वन्धमा छलफल गराउनुहोस् । छलफलबाट निष्केको निचोडलाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । सवैभन्दा राम्रो निचोड प्रस्तुत गर्ने समूहलाई पुरस्कृत पनि गर्नुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूलाई औद्योगिक व्यावसाय ऐन २०५४ अनुसार मझौला र ठूला उद्योगको परिभाषा लेख्न लगाउनुहोस् र पालैपालो प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूलाई मझौला र ठूला उद्योग सञ्चालन भएको ठाउँमा अवलोकन गर्न लगाउनुहोस् । आफ्नो समुदायमा मझौला र ठूला उद्योग सञ्चालक वा उद्योगपति वा त्यससम्वन्धी चासो राख्ने व्यक्ति छन् भने त्यस्ता व्यक्तिसँग मझौला र ठूला उद्योगले पुऱ्याएको योगदान सम्वन्धमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् । छलफलमा निस्केको निष्कर्षलाई वुँदागत रूपमा टिप्न लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) साना उद्योगले देशको विकासमा पुऱ्याएको योगदान सम्बन्धमा सबैभन्दा राम्रो तर्क प्रस्तुत गर्ने समूहलाई पुरस्कृत गरी अन्य समूहका विद्यार्थीहरूको पनि मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) औद्योगिक व्यवसाय ऐन २०५४ अनुसार मझौला र ठूला उद्योगलाई परिभाषित गरेका आधारमा विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) मझौला र ठूला उद्योगले देशको आर्थिक विकासमा पुऱ्याएको योगदानलाई उद्योगपतिसँग गरेको छलफलका आधारमा बुँदाहरू वनाई कक्षामा प्रस्तुत गरे नगरेका आधारमा विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरूलाई आफू बसेको स्थानमा साना, मझौला र ठूला उद्योगबाट उत्पादित वस्तुको सूची तयार गर्न लगाई ती उद्योगहरूबाट देशको आर्थिक विकासमा पुऱ्याएको योगदानसमेत उल्लेख गर्न लगाउन सकिनेछ ।

एकाइ - ९.

हाम्रो अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र सहयोग

पाठ - १. मित्रराष्ट्रहरूको परिचय

घन्टी: ३

१. **उद्देश्य**

(क) नेपालले अपनाएको विदेश नीति उल्लेख गर्न ।

(ख) मित्रराष्ट्रहरूसँगको परिचयबाट हुने फाइदा बताउन ।

(ग) नेपालसँग दौत्य सम्बन्ध कायम भएका देशहरूलाई विश्वको नक्सामा देखाउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

- नेपालले धेरै देशहरूसँग दौत्य सम्बन्ध कायम गरेको छ ।
- नेपालले असंलग्न परराष्ट्र नीति अँगालेको छ ।
- यही तटस्थ नीतिका कारणले गर्दा धेरै देशहरूसँग सम्बन्ध र सहयोग विस्तार भएको हो ।
- अन्य देशहरूसँगको परिचयले गर्दा आफ्नो देशको संस्कृति, कलाकौशलको प्रचारप्रसार गर्न सजिलो हुन्छ ।
- अरू देशको आर्थिक अवस्था, सामाजिक जनजीवन, विकास निर्माण, भौगोलिक अवस्था आदिको जानकारी लिन सकिन्छ ।
- आधुनिक प्रविधिको कारणले गर्दा समसामयिक घटनाहरू, अन्य गतिविधिसमेतको जानकारी लिन सजिलो हुन्छ ।
- देशको सामाजिक र आर्थिक विकासमा समेत सहयोग प्राप्त हुने गर्दछ ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

(क) विद्यार्थीहरूलाई नेपालले कस्तो विदेश नीति अपनाएको छ । समूहमा छलफल गराउनुहोस् । समूहले निकालेको निचोडलाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । जुन समूहको प्रस्तुतीकरण राम्रो छ । त्यसलाई स्यावासीसमेत दिनुहोस् र अन्य समूहलाई त्यसैगरी प्रस्तुत गर्न प्रेरित गर्नुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूलाई आवश्यकतानुसार समूह विभाजन गर्नुहोस् । प्रत्येक समूहलाई मित्रराष्ट्रवाट हुने फाइदाहरूको सूची वनाउन लगाउनुहोस् । ती सूचीलाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाई आफ्नो निष्कर्षसमेत वताइदिनुहोस् ।

(ग) कक्षामा विश्वको नक्सा प्रदर्शन गरी कुन देश कहाँ पर्छ पत्ता लगाउन लगाउनुहोस् । यसरी विद्यार्थीहरूले विभिन्न देशको अवस्थितिको जानकारी प्राप्त गरेपछि नेपालसँग दौत्य सम्वन्ध कामय भएका देशहरूलाई नक्सामा सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् । जुन विद्यार्थीले राम्रोसँग सङ्केत गर्दछ त्यसलाई पुरस्कृत गर्नुहोस् । (नेपालसँग दौत्य सम्वन्ध कायम भएका राष्ट्रहरूको सूची कक्षा ६ को सामाजिक अध्ययनको पाठ्यपुस्तकको एकाइ नौ को पहिलो पाठमा दिइएको छ । त्यसलाई सन्दर्भ लिई र थप भएका राष्ट्र भए अन्य स्रोतसमेत लिन सकिनेछ ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले नेपालले अपनाएको विदेश नीति सम्वन्धमा तर्कपूर्ण प्रस्तुति गरे नगरेका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । उनीहरूले प्रस्तुत गर्ने तर्क निम्नानुसारको हुन सक्नेछ ।

नेपालले अपनाएको परराष्ट्र नीतिका मूलभूत पक्षहरू : पारस्पारिक हित, क्षेत्रीय अक्षुण्णता, सार्वभौमिकताको सम्मान, अनाक्रमण, अहस्तक्षेप समानता, शान्तिपूर्ण सह-अस्तित्व आदि ।

(ख) विद्यार्थीहरूले मित्र राष्ट्रबाट हुने फाइदाको सूची बनाए नक्साका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहास् । फाइदाहरू निम्नलिखित हुन सक्नेछन् :

- अन्य देशको जानकारी लिन सकिने ।
- अन्य देशको सामाजिक, राजनीतिक र आर्थिक अवस्था थाहा पाइने ।
- आफ्नो देशलाई अघि बढाउन राम्राराम्रा नीति बनाई कार्यान्वयन गर्न मद्दत पुग्ने ।
- आफ्नो देशलाई आर्थिक र प्राविधिक सहयोग प्राप्त हुने ।
- आफ्नो देशको कला र सस्कृतिको प्रचारप्रसार गर्न सकिने ।

अरू देशको समसामयिक गतिविधि थाहा पाइने आदि ।

(ग) विद्यार्थीहरूले विश्वको नक्सामा नेपालसँग दौत्य सम्बन्ध कायम भएका राष्ट्रहरू राम्रोसँग सङ्केत गरी देखाए नदेखाएका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूको समुदायमा कोही विदेश गएको मानिस छ भने ऊ गएको देशको वारेमा जानकारी लिन लगाउन सकिनेछ ।

पाठ – २. चीन र जापानसँगको सम्बन्ध र सहयोग

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) चीन र नेपालसँगको सम्बन्ध र सहयोग उल्लेख गर्न ।

(ख) नेपाल र जापानसँगको सम्बन्ध र सहयोग बताउन ।

(ग) आफ्नो समुदायको विकासका लागि मित्रराष्ट्रहरूसँग सहयोग लिने चिठी तयार गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

चीन र नेपालको सम्वन्ध प्राचीनकालदेखि नै रहँदै आएको छ ।

- अंशुवर्माले भृकुटीको विवाह तिब्वतका राजा स्रङचङगम्पोसँग गरी नेपाल चीन सम्बन्धलाई सुदृढ तुल्याएका थिए ।
- नेपाल र जनगणतन्त्र चीनवीच २०१२ साल (सन् १९५५) मा दौत्य सम्वन्ध कामय भएको थियो ।
- १९४९ को क्रान्तिपछि चीनले ठूलो आर्थिक र सामाजिक प्रगति गरेको छ ।
- चीनले नेपाललाई यातायात, उद्योग, जलविद्युत् आदि क्षेत्रमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।
- नेपाल र जापानको सम्वन्ध २०१३ साल (सन् १९५६) मा भएको हो ।
- नेपाल र जापान दुवै राजतन्त्रात्मक मुलुक हुन् ।
- जापानीहरू असाध्य मिहिनेती छन् ।
- जापानले नेपालको विकासमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

(क) विद्यार्थीहरूलाई नेपाल र चीनवीचको सम्वन्ध र सहयोगका सम्वन्धमा छलफल गराउनुहोस् । छलफल गराउँदा नेपाल र चीनवीच दौत्य सम्वन्ध कायम भएको तिथि मिति, चीनले नेपाललाई पुऱ्याएको सहयोग आदि सम्वन्धमा ध्यान केन्द्रित गराउनुहोस् । सामूहिक रूपमा गरिएको छलफलका आधारमा निष्कर्ष निकाल्न लगाउनुहोस् ।

(ख) नेपाल र जापानसँगको सम्वन्ध र सहयोगका वारेमा विद्यार्थीहरूलाई समूह विभाजन गरी जापानले कुनकुन क्षेत्रमा नेपाललाई सहयोग पुऱ्याएको छ वुँदा टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । टिप्न लगाएका वुँदाहरू दुई समूहलाई पालैपालो प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । अन्य समूहलाई

त्यसमा नपुग कुराहरू भए थप गर्न लगाउनुहोस् र अन्त्यमा निष्कर्ष बताइदिनुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो समुदायमा गर्नुपर्ने विकासको आवश्यकता पहिचान गर्न लगाउनुहोस् । सबै विद्यार्थीबाट प्राप्त भएको आवश्यकतालाई प्राथमिकीकरण गर्न लगाउनुहोस् । प्राथमिकीकरणका आधारमा मित्रराष्ट्रहरूबाट सहयोग उपलब्ध गराइदिन चिठी तयार गर्न लगाउनुहोस् । चिठीको नमुना यसप्रकार हुन सक्नेछ :

मिति : २०६१।३।१

श्री महामहिम राजदूत
चिनियाँ राजदूतावास, काठमाडौं ।

विषय : सहयोग उपलब्ध गराइदिने सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा माढ़नकुँडारी गा.वि.स.मा खानेपानीको अभाव भई जनताहरूलाई पिउने पानीको समस्या परेको छ । श्री ५ को सरकारले उपलब्ध गराएको स्रोत र साधनले गाउँका सबै जनतालाई खानेपानी उपलब्ध गराउन नसकिने भएकाले तपाईंको राजदूतावासमार्फत् चीन सरकारसँग खानेपानी उपलब्ध गराउन आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराइदिनुहुन हामी विनम्र अनुरोध गर्दछौं ।

निवेदक

_____

माढ़नकुँडारीका जनताहरू

४. **मूल्याङ्कन**

(क) विद्यार्थीहरूले छलफलमा भाग लिए नलिएका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) जापानले नेपाललाई पुऱ्याएको सहयोग सम्बन्धमा बुँदा टिपोट गरे नगरेको आधारमा विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । उनीहरूको राम्रोसँग बुँदा टिपेको भए अति उत्तम र नटिपेको भए सामान्य वा निम्न ठहऱ्याई विद्यार्थीहरूको सोही अनुपातमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूले आफ्नो समुदायको आवश्यकता पहिचान गरे नगरेको प्राथमिकीकरण गरे नगरेको र चिठीको नमुना तयार गरे नगरेको आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. **आत्म मूल्याङ्कन / थप निर्देशन**

विद्यार्थीहरूलाई चीन र जापानले पुऱ्याएको सहयोगलाई तालिकामा तयार गर्न लगाई प्रस्तुत गराउन पनि सकिनेछ ।

पाठ – २. चीन र जापानसँगको सम्बन्ध र सहयोग

घन्टी : ३

१. उद्देश्य

(क) चीन र नेपालसँगको सम्बन्ध र सहयोग उल्लेख गर्न ।

(ख) नेपाल र जापानसँगको सम्बन्ध र सहयोग बताउन ।

(ग) आफ्नो समुदायको विकासका लागि मित्रराष्ट्रहरूसँग सहयोग लिने चिठी तयार गर्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

चीन र नेपालको सम्वन्ध प्राचीनकालदेखि नै रहँदै आएको छ ।

- अंशुवर्माले भृकुटीको विवाह तिब्वतका राजा स्रङचङगम्पोसँग गरी नेपाल चीन सम्बन्धलाई सुदृढ तुल्याएका थिए ।
- नेपाल र जनगणतन्त्र चीनवीच २०१२ साल (सन् १९५५) मा दौत्य सम्बन्ध कामय भएको थियो ।
- १९४९ को क्रान्तिपछि चीनले ठूलो आर्थिक र सामाजिक प्रगति गरेको छ ।
- चीनले नेपाललाई यातायात, उद्योग, जलविद्युत् आदि क्षेत्रमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।
- नेपाल र जापानको सम्बन्ध २०१३ साल (सन् १९५६) मा भएको हो ।
- नेपाल र जापान दुवै राजतन्त्रात्मक मुलुक हुन् ।
- जापानीहरू असाध्य मिहिनेती छन् ।
- जापानले नेपालको विकासमा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) विद्यार्थीहरूलाई नेपाल र चीनवीचको सम्वन्ध र सहयोगका सम्वन्धमा छलफल गराउनुहोस् । छलफल गराउँदा नेपाल र चीनवीच दौत्य सम्वन्ध कायम भएको तिथि मिति, चीनले नेपाललाई पुऱ्याएको सहयोग आदि सम्वन्धमा ध्यान केन्द्रित गराउनुहोस् । सामूहिक रूपमा गरिएको छलफलका आधारमा निष्कर्ष निकाल्न लगाउनुहोस् ।

(ख) नेपाल र जापानसँगको सम्वन्ध र सहयोगका वारेमा विद्यार्थीहरूलाई समूह विभाजन गरी जापानले कुनकुन क्षेत्रमा नेपाललाई सहयोग पुऱ्याएको छ वुँदा टिपोट गर्न लगाउनुहोस् । टिप्न लगाएका वुँदाहरू दुई समूहलाई पालैपालो प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । अन्य समूहलाई

त्यसमा नपुग कुराहरू भए थप गर्न लगाउनुहोस् र अन्त्यमा निष्कर्ष बताइदिनुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो समुदायमा गर्नुपर्ने विकासको आवश्यकता पहिचान गर्न लगाउनुहोस् । सबै विद्यार्थीबाट प्राप्त भएको आवश्यकतालाई प्राथमिकीकरण गर्न लगाउनुहोस् । प्राथमिकीकरणका आधारमा मित्रराष्ट्रहरूबाट सहयोग उपलब्ध गराइदिन चिठी तयार गर्न लगाउनुहोस् । चिठीको नमुना यसप्रकार हुन सक्नेछ :

मिति : २०६१।३।१

श्री महामहिम राजदूत
चिनियाँ राजदूतावास, काठमाडौं ।

विषय : सहयोग उपलब्ध गराइदिने सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा माढनकुँडारी गा.वि.स.मा खानेपानीको अभाव भई जनताहरूलाई पिउने पानीको समस्या परेको छ । श्री ५ को सरकारले उपलब्ध गराएको स्रोत र साधनले गाउँका सबै जनतालाई खानेपानी उपलब्ध गराउन नसकिने भएकाले तपाईंको राजदूतावासमार्फत् चीन सरकारसँग खानेपानी उपलब्ध गराउन आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराइदिनुहुन हामी विनम्र अनुरोध गर्दछौं ।

निवेदक

_____

माढनकुँडारीका जनताहरू

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले छलफलमा भाग लिए नलिएका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) जापानले नेपाललाई पुऱ्याएको सहयोग सम्बन्धमा बुँदा टिपोट गरे नगरेको आधारमा विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । उनीहरूको राम्रोसँग बुँदा टिपेको भए अति उत्तम र नटिपेको भए सामान्य वा निम्न ठहऱ्याई विद्यार्थीहरूको सोही अनुपातमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूले आफ्नो समुदायको आवश्यकता पहिचान गरे नगरेको प्राथमिकीकरण गरे नगरेको र चिठीको नमुना तयार गरे नगरेको आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्म मूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरूलाई चीन र जापानले पुऱ्याएको सहयोगलाई तालिकामा तयार गर्न लगाई प्रस्तुत गराउन पनि सकिनेछ ।

पाठ – ३. फ्रान्स र जर्मनीसँगको सम्बन्ध र सहयोग

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) नेपाल र फ्रान्सवीचको सम्वन्ध वताउन ।

(ख) फ्रान्सले नेपाललाई पुऱ्याएको सहयोग उल्लेख गर्न ।

(ग) नेपालको आर्थिक विकासमा जर्मनीको योगदान वताउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

- फ्रान्स यूरोप महाद्वीपको पश्चिमी भागामा पर्दछ ।
- यहाँका धेरै मानिसहरू उद्योग र व्यापारको क्षेत्रमा लागेका छन् ।
- फ्रान्स र नेपालवीच २००६ साल (सन् १९४९) मा दौत्य सम्वन्ध कायम भएको हो ।
- नेपालको विकासमा फ्रन्सले आर्थिक र प्राविधिक सहयोग उपलव्ध गराउँदै आएको छ ।
- नेपाल र जर्मनवीच २०१५ साल (सन् १९५८) मा दौत्य सम्वन्ध कायम भएको हो ।
- नेपालवाट निकासी हुने गलैंचामध्ये सवैभन्दा वढी जर्मनीमा हुन्छ ।
- जर्मनीले नेपालको कृषि, स्वास्थ्य, वातावरण र संस्कृतिको क्षेत्रमा सहयोग पुऱ्याउँदै आएको छ ।
- यसवाट नेपाल र जर्मनवीचको सम्वन्ध अझै प्रगाढ र सुदृढ वन्दै गइरहेको छ ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

(क) नेपाल र फ्रन्सवीचको सम्वन्धलाई प्रस्ट पार्न विद्यार्थीहरूलाई समूहमा छलफल गराउनुहोस् । समूह छलफलवाट निस्केको निष्कर्पलाई पालैपालो प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । नेपाल र फ्रान्सको सम्बन्ध झल्काउन दुवै देशको वनाउन लगाउनुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो समुदायमा भएका कार्यहरू क-कसको सहयोगमा वनेका हुन् । तिनको विवरण तयार गर्न लगाउनुहोस् । यसै गरी फ्रान्सले नेपाललाई पुऱ्याएको सहयोग पनि उल्लेख गर्न लगाउनुहोस् । फ्रान्सले पुऱ्याएको सहयोगको सूची वनाउन लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूलाई सम्भव भएसम्म गलैँचा कारखानामा स्थलगत भ्रमण गराउनुहोस् । यदि सम्भव नभए गलैँचा सवैभन्दा वढी निकासी गरिने राष्ट्र कुन हो भनी पालैपालो विद्यार्थीहरूलाई सोध्नुहोस् । कसैवाट जवाफ प्राप्त नभए जर्मनी भनी वताइदिनुहोस् । यसै गरी जर्मनीले नेपालमा कुनकुन कार्यमा सहयोग पुऱ्याएको छ । त्यस सम्वन्धमा कुनै पत्रिकाका लागि समाचार तयार पार्न लगाउनुहोस् । समाचारको नमुना यसप्रकार हुन सक्नेछ ।

गोरखापत्र, ४ असार २०६१

"जर्मनीले नेपाललाई पुऱ्याएको सहयोग"

जर्मनीले नेपालको आर्थिक र समामाजिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउँदै आएको छ । यसले कृषि, स्वास्थ्य, वातावरण जस्ता क्षेत्रमा सहयोग पुऱ्याएको छ । फोहोरमैला व्यवस्थापन, कला र संस्कृतिको संरक्षण, चुरे पहाडको वातावरण संरक्षण जस्ता कार्यमा सवढो सहयोग पुऱ्याएको छ । यसबाट नेपाल र जर्मनीको सम्बन्ध अझ प्रगाढ र गाढा बन्दै गइरहेको छ ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले समूह छलफलमा सक्रिय रूपमा भाग लिए नलिएका आधारमा र नेपाल र फ्रान्सको झन्डा बनाएको नबनाएको आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूले आफ्नो समुदायमा भएका कार्यहरू कसको सहयोगमा बनेका हुन् । तिनको विवरण तयार गरे नगरेको आधारमा र फ्रान्सले पुऱ्याएको सहयोगको सूची तयार गरे नगरेका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरू स्थलगत भ्रमणमा गए नगएको पत्रिकाका लागि नमुनामा दिइएअनुसारको समाचार तयार पारे नपारेका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । समाचारको राम्रो नमुना तयार गर्नेलाई पुरस्कृत पनि गर्नुहोस् ।

५. आत्म मूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरूलाई फ्रान्स, जर्मनीले पुऱ्याएको सहयोग सम्वन्धमा विस्तृत जानकारी दिन ती देशको सहयोगले कुनै कार्य भइरहेको वा भइसकेको ठाउँमा क्षेत्र भ्रमण गराउन सक्नुहुनेछ ।

पाठ - ४. संयुक्त राज्य अमेरिका र बेलायतसँगको सम्बन्ध र सहयोग

घन्टी : ३

१. उद्देश्य

(क) संयुक्त राज्य अमेरिकाले नेपाललाई पुऱ्याएको सहयोग उल्लेख गर्न ।

(ख) बेलायतको जनजीवनसम्बन्धमा समाचार तयार गर्न ।

(ग) सम्झौतापत्रको नमुना तयार गर्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

- नेपाल र संयुक्त राज्य अमेरिकाबीच वि.सं. २००४ (सन् १९४७) मा दौत्य सम्बन्ध कायम भयो ।
- अमेरिकामा लगभग ९९% मानिस साक्षर छन् ।
- नेपालका विकास कार्यहरूमा अमेरिकाले सहयोग पुऱ्याइरहेको छ ।
- कृषि, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, शिक्षा र उद्योग लगायतका क्षेत्रमा अमेरिकाको सहयोग प्राप्त भएको छ ।
- नेपाल र बेलायतको सम्बन्ध ज्यादै पुरानो मानिन्छ ।
- नेपाल र बेलायतबीच औपचारिक रूपमा सन् १९३४ मा मात्र दौत्य सम्बन्ध कायम भएको हो ।
- बेलायतमा प्रायः हुस्सु लागिरहने भएकाले त्यहाँ प्रायः जाडो हुन्छ ।
- बेलायतमा ९५% मानिस उद्योग र व्यापारमा लागेका छन् भने ५% मानिस खेतीपातीको काम गर्छन् ।
- नेपालका वीर योद्धाहरूले प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्धमा बेलायतलाई सहयोग पुऱ्याएका थिए ।
- बेलायतले नेपाललाई शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार आदि क्षेत्रमा सहयोग गरेको छ ।
- मित्रराष्ट्रबाट आर्थिक सहयोग प्राप्त गर्न सम्झौतापत्र तयार गर्नुपर्छ ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) विद्यार्थीहरूलाई नेपालको विकास कार्यमा संयुक्त राज्य अमेरिकाले कुनकुन क्षेत्रमा सहयोग पुऱ्याएको छ भन्ने सम्बन्धमा समूहमा छलफल गर्न लगाउनुहोस् । छलफल पश्चात्

विद्यार्थीहरूलाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । प्रस्तुत गर्दा निम्नलिखित बुँदाहरू समावेश भएको हुन सक्नेछ :

- शिक्षा
- स्वास्थ्य
- सञ्चार
- यातायात
- प्रशासन
- उद्योग आदि ।

(ख) विद्यार्थीहरूलाई निम्नलिखित बुँदाहरूको आधारमा बेलायतको जनजीवनसम्वन्धी राष्ट्रिय पत्रिकाका लागि समाचार तयार गर्न लगाउनुहोस् । समाचार प्रत्येक विद्यार्थीहरूलाई तयार गर्न लगाई सबैभन्दा राम्रो छानेर प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

बुँदाहरू

- ५% मानिस खेतीपातीमा संलग्न
- ९५% मानिस उद्योग र व्यापारमा संलग्न
- जाडो हुने हुनाले बाक्ला कपडा लगाउने
- प्राय: वर्षभरि हुस्सु लागिरहनाले मानिसहरू घरभित्र बढी रहने ।
- आर्थिक रूपले सम्पन्न
- जीवनस्तर उच्च खालको
- मानिसहरूको आयस्रोत पनि पर्याप्त आदि ।

(ग) विद्यार्थीहरूलाई गा.वि.स. वा न.पा.ले विद्यालयलाई शौचालय निर्माणका लागि आर्थिक सहयोग प्रदान गर्न लागिरहेछ भने प्र.अ.र गा.वि.स/न.पा.का प्रमुखबीच हुने सम्झौता पत्रको नमुना तयार गर्न लगाउनुहोस । सम्झौता पत्रको नमुना निम्नानुसारको हुन सक्नेछ:

"हामी दुई पक्ष माढ्नकुँडारी गा.वि.स. अध्यक्ष र महेन्द्र मा.वि.का प्र.अ.बीच आजका मितिले विद्यालयमा विद्यार्थीहरूका लागि वातावरण स्वच्छ र सफा बनाउन, विद्यालय वरिपरि फोहोर नगर्न, विद्यार्थीहरूलाई दिसा पिसाब गर्न सजिलो होस् भन्ने अभिप्रायले गाउँ विकास समितिको तर्फबाट गा.वि.स अध्यक्ष ठूलो कान्छा तमाङ र विद्यालयका प्र.अ. घटुजराज गिरीबीच शौचालय निर्माणका लागि सम्झौता सम्पन्न गरेका छौं । प्राप्त सहयोगलाई विद्यार्थीको उपयोगका लागि शौचालय निर्माणमा लगाउने विश्वास दिलाउन चाहन्छौं । २०६१ असार २ गते सुभम् ।

सम्झौता गर्ने

विद्यालयका तर्फबाट	गाउँ विकास समितिका तर्फबाट
प्र.अ. श्री घटुजराज गिरी	अध्यक्ष श्री ठूलो कान्छाराम तामाङ

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले अमेरिकाले नेपाललाई पुऱ्याएको सहयोग उल्लेख गरे नगरेका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूले बेलायतको जनजीवनसम्वन्धी दिइएका बुँदाहरूको आधारमा समाचार पत्रको नमुना तयार गरे नगरेका आधार उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूले दुई पक्षबीच (गा.वि.स.प्रमुख र प्र.अ.वीच) सम्झौता पत्रको नमुना तयार गरे नगरेका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्म मूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- विद्यार्थीहरूलाई अमेरिका र वेलायतले सहयोग पुऱ्याई कुनै कार्य भएका ठाउँमा स्थलगत अवलोकन गराउन सक्नुहुनेछ ।
- पत्रपत्रिकामा प्रकाशित अमेरिका र वेलायतले नेपाललाई पुऱ्याएको सहयोगसम्वन्धी समाचार पत्र कटिङ गर्न लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउन पनि सक्नुहुनेछ ।

पाठ – ५. अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा नेपालको योगदान

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) शान्ति स्थापनामा नेपालले पुऱ्याएको योगदान बताउन ।

(ख) विश्वको नक्सामा नेपालले शान्ति स्थापना कार्यमा सहयोग पुऱ्याएका देशहरू देखाउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू (बुँदागत रूपमा)**

- नेपाल शान्तिप्रिय मुलुक भएकाले विश्वका ११६ राष्ट्रहरूले नेपाललाई शान्ति क्षेत्र मानेका छन् ।
- नेपालले कसैको पक्षमा नलाग्ने नीति अवलम्बन गरेको छ ।
- नेपालले असंलग्न राष्ट्रहरूको शिखर सम्मेलनमा भाग लिई आफ्ना भनाइहरू राख्दछ ।
- नेपाल संयुक्त राष्ट्रसङ्घको सदस्य भएकाले समयसमयमा विश्वमा शान्ति कायम गर्न सहयोग गर्दछ ।
- शाही नेपाली सेना र नेपाल प्रहरीले शान्ति कायम गर्ने कार्य गर्दै आएका छन् ।
- नेपालले पूर्वी टिमोर, कोसोभो, लेवनान, कुवेत आदि राष्ट्रमा शान्ति कायम गर्न योगदान दिएको छ ।

३. **शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप**

(क) विद्यार्थीहरूलाई समूह विभाजन गरी दुईओटा समूहलाई विवादास्पद विषय दिनुहोस् । अर्को एउटा समूहलाई ती दुईबीचको विवादलाई साम्य पार्न लगाउनुहोस् । यसैका आधारमा नेपालले विश्वमा पुऱ्याएको शान्ति सम्बन्ध बुँदाहरू बताइदिनुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूलाई विश्वको नक्सा देखाउनुहोस् । यो नक्सामा कोसोभो, पूर्वी टिमोर, लेवनान, कुवेत आदि देशहरू सङ्केत गर्न लगाउनुहोस् । विद्यार्थीहरूले सङ्केत गर्न नसकेमा सहयोग पुऱ्याउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले आफ्नो पक्षमा दिएका तर्कहरू र साम्य पार्नका लागि गरिएका प्रयासहरूका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूले विश्वको नक्सामा क्रियाकलापमा उल्लिखित देशहरू देखाए नदेखाएका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्म मूल्याङ्कन / थप निर्देशन

- विद्यार्थीहरूले गरेका कार्यका आधारमा आफ्नो शिक्षणसिकाइको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।
- विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो छिमेकीमा यस्ता विवादास्पद कुराहरू उत्पन्न भएमा समाधान गर्न सक्ने क्षमता विकास गराउन अन्य क्रियाकलापहरू पनि गराउन सक्नुहुनेछ ।

854
C.1

खाद्य बाली					नगदे बाली				
क्र.स.	बाली	समय	हावापानी	माटो	क्र.स.	बाली	समय	हावापानी	माटो

- बाली, समय, हावापानी र माटो उल्लेख गरेमा अति उत्तम = १
- बाली, समय र हावापानी मात्र उल्लेख गरेमा उत्तम वा कुनै तीनओटा मात्र उल्लेख गरेमा = ०.७५
- बाली र समय मात्र उल्लेख गरेमा सामान्य वा कुनै दुई मात्र उल्लेख गरेमा = ०.५
- माथिकामध्ये कुनै एक उल्लेख गरेमा निम्न = ०.२५

(ग) विद्यार्थीहरूलाई दिएको योजना कार्यको आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस्। उनीहरूले तयार गरेको विवरणको आधारमा अति उत्तम, उत्तम, सामान्य र निम्नलाई क्रमशः १, ०.७५, ०.५ र ०.२५ अङ्क दिई मूल्याङ्कन गर्नुहोस्।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीले गरेका कार्यका आधारमा उनीहरूमा देखिएका कमीकमजोरीहरू पत्ता लगाई सुधारात्मक शिक्षण पद्धति अपनाउनुहोस्। शिक्षणसिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन पाठको प्रकृतिअनुसार उपयुक्त शिक्षण विधि छनोट गर्नुहोस्।

पाठ - २. उद्योग सञ्चालित क्षेत्रहरू

घन्टी : ३

१. उद्देश्य

(क) उद्योग सञ्चालनका लागि आवश्यक पूर्वाधार उल्लेख गर्न ।

(ख) औद्योगिक क्षेत्रहरूलाई नक्सामा देखाउन ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

- नेपालका सबै ठाउँमा उद्योग सञ्चालनका लागि पूर्वाधार पुगेको छैन ।
- साना तथा घरेलु उद्योग सबै पूर्वाधार नपुगे पनि सञ्चालन गर्न सकिनेछ ।
- साना र घरेलु उद्योगका लागि थोरै पुँजी, केही कामदार, सानो ठाउँ र थोरै कच्चा पदार्थ भए पनि पुग्दछ ।
- माथिका पूर्वाधार पुगेका ठाउँमा सरकारले औद्योगिक क्षेत्र घोषणा गर्न सक्दछ ।
- मझौला र ठूला उद्योगका लागि पूर्वाधार पुगेका ठाउँमा श्री ५ को सरकारले २०१६ सालदेखि औद्योगिक क्षेत्र स्थापना गरेको छ ।
- औद्योगिक क्षेत्रहरू यसप्रकार छन् :

(क) बालाजु औद्योगिक क्षेत्र, काठमाडौँ ।
(ख) हेटौँडा औद्योगिक क्षेत्र, मकवानपुर ।
(ग) पाटन औद्योगिक क्षेत्र, ललितपुर ।
(घ) पोखरा औद्योगिक क्षेत्र, कास्की ।
(ङ) धरान औद्योगिक क्षेत्र, सुनसरी ।
(च) नेपालगञ्ज औद्योगिक क्षेत्र, बाँके ।
(छ) वुटवल औद्योगिक क्षेत्र, रुपन्देही ।
(ज) धनकुटा औद्योगिक क्षेत्र, धनकुटा ।
(झ) सुर्खेत औद्योगिक क्षेत्र, सुर्खेत ।
(ञ) साना औद्योगिक क्षेत्र, भक्तपुर ।
(ट) धनगढी औद्योगिक क्षेत्र, कैलाली ।
(ठ) राजविराज औद्योगिक क्षेत्र, सप्तरी ।
(ड) विराटनगर औद्योगिक क्षेत्र, मोरङ ।
(ढ) बिरगञ्ज औद्योगिक क्षेत्र, पर्सा ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) विद्यार्थीहरूलाई उद्योग सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने पूर्वाधारहरूको सूची बनाउन लगाउनुहोस् । उनीहरूले बनाएका सूचीलाई प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । सूचीमा निम्नानुसारका

कुराहरू हुन सक्नेछन् :

१. घर	२. जग्गा	३. पानी	४. बिजुली	५. टेलिफोन
६. कच्चा पदार्थ	७. सडक	८. गोदाम	९. बैङ्क	१०. आवास
११. ऋण सुविधा	१२. बजार	१३. जनशक्ति		

(ख) विद्यार्थीहरूलाई नेपालको नक्सामा औद्योगिक क्षेत्रहरू देखाउन लगाउनुहोस् । तल दिएको औद्योगिक नक्साका आधारमा मिले नमिलेको पत्ता लगाउनुहोस् र सुधार पनि गरिदिनुहोस् ।

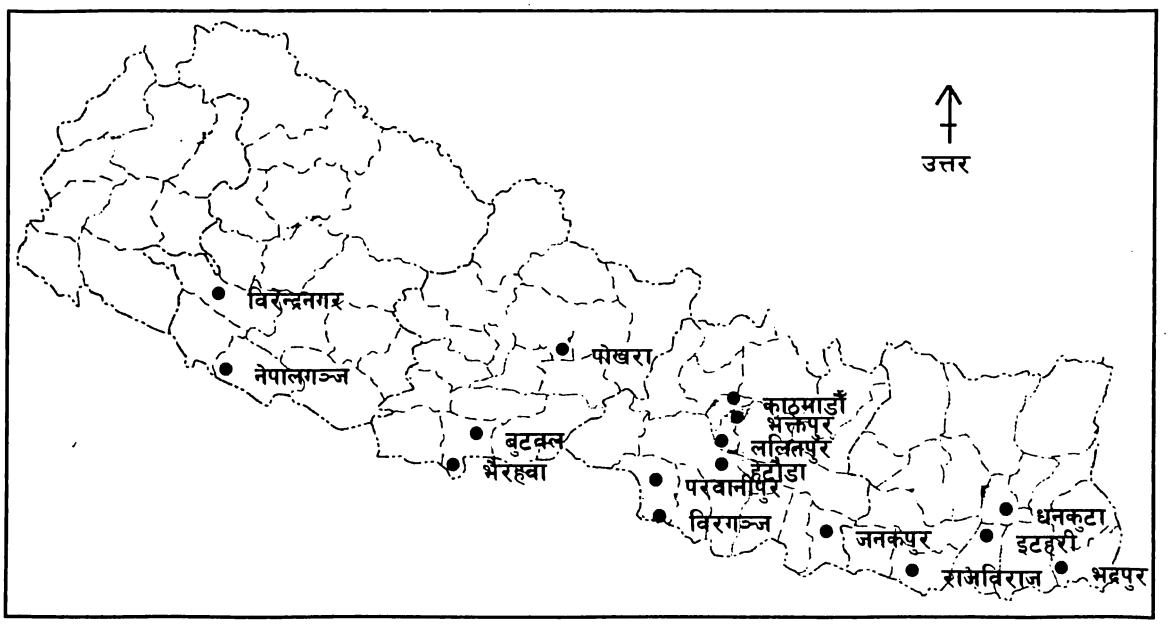

(नेपालका औद्योगिक क्षेत्रहरू) *स्रोत : जनक स्कुल एटलस*

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले उद्योग सञ्चालनका लागि आवश्यक पूर्वाधार बुँदागत रूपमा उल्लेख गरे नगरेको आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । सबै बुँदाहरू उल्लेख गरेमा पूर्णाङ्क दिनुहोस् र त्यसभन्दा कम उल्लेख गरेमा माथि दिइएका बुँदाहरूलाई समानुपातिक अङ्क दिई त्यसैका आधारमा अङ्क प्रदान गर्नुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूले दिइएको नेपालको नक्सामा औद्योगिक क्षेत्रहरू ठीक ठाउँमा सङ्केत गरेमा पूर्णाङ्क र ठीक ठाउँमा सङ्केत नगरेमा त्यसकै अनुपातका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । सङ्केत गर्न नसकेमा सुधारका लागि सहयोग पुऱ्याउनुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरूलाई औद्योगिक क्षेत्र देखाउने अभ्यास पटकपटक गर्न लगाई अभ्यस्त बनाउनुहोस् र सकेसम्म नेपालको नक्सा कोर्ने अभ्यास पनि गराउनुहोस् ।

पाठ – ३. कृषि र उद्योगबीचको आपसीसम्बन्ध

घन्टी: ३

१. उद्देश्य

(क) कृषिबाट प्राप्त हुने कच्चा पदार्थ उद्योगमा उपयोग गर्न ।

(ख) कृषि औजार प्रयोग गरी कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न ।

(ग) कृषि र उद्योगबाट उत्पादित वस्तुको चित्र बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न ।

२. मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू

- कृषिबाट उत्पादित कच्चा पदार्थहरूको प्रयोग गरी उद्योग सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।
- उद्योग सञ्चालनका लागि आवश्यक कच्चा पदार्थ कृषि क्षेत्रबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ ।
- कृषि नै उद्योगको पूर्वाधार हो ।
- कृषिका लागि आवश्यक पर्ने उपकरणहरू उद्योगबाट उत्पादन हुन्छन् ।
- कृषि औजारको प्रयोग गरी कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न सकिन्छ ।
- कृषिका लागि आवश्यक पर्ने रासायनिक मल, कीटनाशक औषधि पनि उद्योगबाट प्राप्त हुन्छ ।
- सिँचाइका लागि आवश्यक पर्ने जेनेटेर पनि उद्योगबाट नै प्राप्त हुन्छ ।
- कृषि र उद्योगबीच एक आपसमा सम्बन्ध रहेको छ । यी एक अर्काका पूरक पनि हुन् ।
- कृषि र उद्योगबीचको आपसी सम्बन्धबाट नै यी फस्टाउन सक्छन् ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) विद्यार्थीहरूलाई कृषिबाट प्राप्त हुने कच्चा पदार्थ उद्योगमा कसरी उपयोग हुन्छ भनी नजिक रहेको उद्योग वा उद्योगपतिसँग प्रश्नावली तयार गरी सोध्न लगाउनुहोस् । प्रश्नावलीको नमुना निम्नानुसारको हुन सक्नेछ :

१. तपाईंले कुन उद्योग स्थापना गर्नुभएको छ ?

२. त्यस उद्योगका लागि कुन कच्चा पदार्थ आवश्यक छ ?

३. कच्चा पदार्थ कहाँबाट प्राप्त हुन्छ ?

४. प्रतिदिन कति कच्चा पदार्थ आवश्यक हुन्छ ?

५. कच्चा पदार्थ ल्याउने ठाउँ नजिक वा टाढा छ ?

६. तपाईंको उद्योगमा कुन वस्तु उत्पादन हुन्छ ?

७. उत्पादित वस्तु कहाँकहाँ वेच्नुहुन्छ ?

(ख) विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो समुदायमा पठाउनुहोस् । त्यस समुदायमा किसानहरूले कुनकुन कृषि औजार प्रयोग गरेका छन् सोधपुछ गरी त्यसको सूची बनाउन लगाउनुहोस् । ती कृषि औजारहरू कहाँ उत्पादन भएका हुन् । समूहमा छलफल गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् र अन्त्यमा निष्कर्ष बताइदिनुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूलाई कृषि र उद्योगबाट उत्पादित स्थानीय समुदायमा पाइने वस्तुको चित्र बनाउन लगाउनुहोस् । त्यसरी बनाएका चित्रहरूमध्ये राम्रा चित्रहरू छानेर कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले उद्योगपतिलाई सोधिने प्रश्नावली तयार गरे नगरेको आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूले आफ्नो समुदायमा गएर त्यहाँका किसानले प्रयोग गर्ने कृषि औजारका सूची तयार गरे नगरेको आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) विद्यार्थीहरूले कृषि र उद्योगबाट उत्पादित आफ्नो समुदायमा पाइने वस्तुको चित्र बनाए नबनाएको आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । राम्रो चित्रलाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाई अरूलाई पनि त्यस्तै चित्र बनाउन प्रेरित गर्नुहोस् ।

५. आत्ममूल्याङ्कन / थप निर्देशन

कृषि र उद्योगबीचको आपसी सम्बन्ध प्रष्ट्याउनका लागि अन्य क्रियाकलापहरू सिर्जना गरी पठनपाठन गराउन पनि सक्नुहुनेछ ।

पाठ – ४. उद्योगहरूबाट आर्थिक उपलब्धि

घन्टी: ३

१. **उद्देश्य**

(क) उद्योगको विकासबाट हुने फाइदा बताउन ।

(ख) उद्योगले सामना गर्नुपरेका समस्याहरू उल्लेख गर्न ।

(ग) उद्योगले भोगेका समस्याहरू समाधान गर्न ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

- कुनै पनि अर्थ व्यवस्थामा परिवर्तन ल्याउन उद्योगहरूको विकास हुनुपर्दछ ।
- नेपालको सन्दर्भमा कृषिपछि उद्योगले नै देशको अर्थतन्त्रमा योगदान दिएको छ ।
- उद्योगले एकातिर वस्तुहरू उत्पादन गरी देशको आवश्यकतालाई पूरा गर्छ भने अर्कोतिर बढी भएका वस्तुहरू विदेशमा निकासी गरी विदेशी मुद्राको आर्जनसमेत हुन्छ ।
- समग्रमा भन्नुपर्दा उद्योगबाट निम्नलिखित फाइदाहरू हुन्छन् :

  (क) राजगारीको अवसर प्राप्त हुन्छ ।

  (ख) कृषि क्षेत्रको विकासमा टेवा पुऱ्याउँछ ।

  (ग) प्रतिव्यक्ति आयमा वृद्धि हुन्छ ।

  (घ) विदेशी मुद्राको बचत हुन्छ ।

  (ङ) विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिन्छ ।

  (च) स्रोत र साधनको परिचालन हुन्छ ।

  (छ) कच्चा पदार्थको सदुपयोग गर्न सकिन्छ ।
- उद्योगले धेरै समस्याहरू सामना गर्नुपरेको छ ।
- ती समस्याहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ?

  (क) कच्चा पदार्थको कमी (ख) बजारको अभाव

  (ग) पुँजीको अभाव (घ) यातायात र सञ्चारको असुविधा

  (ङ) दक्ष जनशक्तिको अभाव (च) यन्त्र र उपकरणको अभाव

  (छ) उपयुक्त औद्योगिक नीतिको अभाव आदि ।

- उद्योगले भोग्नुपरेका समस्याहरूलाई समाधान गर्न निम्नलिखित उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ :

(क) बजारको व्यवस्था (ख) पुँजीको व्यवस्था

(ग) कच्चा पदार्थको आपूर्ति (घ) यातायात र सञ्चारको सुविधा

(ङ) दक्ष जनशक्तिको आपूर्ति (च) यन्त्र र उपकरणको व्यवस्था

(छ) गोदामको व्यवस्था (ज) उपयुक्त औद्योगिक नीतिको तर्जुमा

(झ) स्थिर सरकार र शान्ति एवम् सुव्यवस्था आदि ।

३. शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

(क) विद्यार्थीहरूलाई समूह विभाजन गराई उद्योगबाट हुने फाइदाको सूची बनाउन लगाउनुहोस् । उनीहरूले बनाएका सूचीलाई प्रस्तुत गर्न लगाई अन्य समूहबाट थप सुझाव लिन लगाउनुहोस् र अन्त्यमा आफ्नो निचोड प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूलाई योजना कार्य दिई उद्योग सञ्चालित क्षेत्रमा वा उद्योगमा स्थलगत भ्रमण गर्न लगाई त्यहाँ कुनकुन समस्याहरू छन् सोधपुछ गरी बुँदा टिप्न लगाउनुहोस् । यसरी टिपिएका बुँदालाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् ।

(ग) उद्योग सञ्चालनमा देखिएका समस्याको निराकरण गर्न कुनकुन कुराको व्यवस्था गर्नुपर्छ भन्ने सम्बन्धमा समूहमा छलफल गराई त्यसको निचोड समूहगत रूपमा प्रस्तुत गर्न लगाउनुहोस् । समूहले प्रस्तुत गरेका बुँदाहरूमा नपुग देखिएमा सहयोग पुऱ्याउनुहोस् ।

४. मूल्याङ्कन

(क) विद्यार्थीहरूले समूहमा छलफल गरे नगरेका आधारमा उनीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । समूहमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेको वा सक्रिय रूपमा भाग लिएको वा निष्क्रियता देखाएका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ख) विद्यार्थीहरूले योजना कार्य गरे नगरेको आधारमा मूल्याङ्कन गर्नुहोस् । त्यसै गरी स्थलगत भ्रमण गरे नगरेको आधारमा विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

(ग) उद्योगले भोगेका समस्याहरू समाधानका उपायहरू समूहमा छलफल गरी निकाले वा ननिकालेको आधारमा विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कन गर्नुहोस् ।

५. आत्म मूल्याङ्कन / थप निर्देशन

विद्यार्थीहरूलाई स्थलगत भ्रमण गराई उद्योग सञ्चालित क्षेत्रमा केकस्ता समस्या छन्, तिनको विवरण तयार गर्न लगाउन सक्नुहुनेछ ।

पाठ – ५. आर्थिक उन्नतिका लागि साना, मझौला र ठूला उद्योगका भूमिका

घन्टी : ३

१. **उद्देश्य**

(क) साना उद्योगले देशको आर्थिक विकासमा पुऱ्याउने सहयोग उल्लेख गर्न ।

(ख) मझौला र ठूला उद्योगलाई परिभाषित गर्न ।

(ग) मझौला र ठूला उद्योगले विकासमा पुऱ्याएको योगदान बताउन ।

२. **मुख्यमुख्य विषयवस्तुहरू**

- थोरै लगानी, धेरै कामदार नचाहिने घरमा नै सञ्चालन गर्न सकिने उद्योगलाई साना उद्योग भनिन्छ ।
- साना उद्योगले फुर्सदको समयको सदुपयोग, स्थानीय कच्चा पदार्थको उपयोग र स्थानीय आवश्यकतासमेत पूर्ति गर्दछ ।
- धेरै लगानी, दक्ष र अर्धदक्ष कामदार चाहिने, यातायात र सञ्चारको सुविधा भएको वजारको सुविधा, मेसिन, यन्त्र र उपकरण भएको ठूलो मात्रामा वस्तु उत्पादन गर्न सक्ने उद्योगलाई मझौला तथा ठूला उद्योग भनिन्छ ।
- औद्योगिक व्यावसाय ऐन २०५४ अनुसार "तीन करोड रूपियाँदेखि १० करोड रूपियाँसम्मको स्थीर जेथा भएको उद्योगलाई मझौला उद्योग भनिन्छ ।
- त्यसै गरी "दस करोड रूपियाँभन्दा बढीको स्थीर जेथा भएको उद्योगलाई ठूला उद्योग भनिन्छ ।
- मझौला र ठूला उद्योगले ठूलो मात्रामा वस्तु उत्पादन गर्ने हुनाले देशलाई आवश्यक पर्ने वस्तु विदेशबाट आयात गर्नुपर्दैन ।
- मझौला र ठूला उद्योगवाट निम्नलिखित फाइदाहरू हुन्छन् :

  (क) रोजगारीको सिर्जना (ख) विदेशी मुद्राको वचत

  (ग) निर्यात वृद्धि (घ) स्रोत र साधनको परिचालन

  (ङ) कच्चा पदार्थको सदुपयोग (च) कृषि क्षेत्रको विकासमा सहयोग आदि ।
- मझौला तथा ठूला उद्योगले देशको आर्थिक उन्नतिमा सहयोग पुऱ्याउँछन् ।

प्रकाशकः

श्री ५ को सरकार
शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
सानोठिमी, भक्तपुर ।

मुद्रकः

जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेड
सानोठिमी, भक्तपुर ।

मूल्य रु. ६५/६०

650628

Cover: emanon Nepal